

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

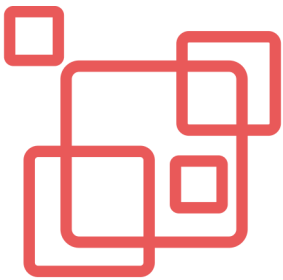
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS

PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 7 Issue 8 (52) / 2021

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2021

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Protocol № 10 of 26.08.2021)

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ПП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology.
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Korniyako Olga – PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Chief Researcher of the Laboratory of Age Psychophysiology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Dushka Alla – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of Psychological and Pedagogical Support of Children with Special Needs of the Institute of Special Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Lyudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Beuz, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wieviorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy” of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — Issue 7. — Vol. 8. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2021. — 108 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSI, 2021

© Authors, 2021

APSCI

Per Aspera Ad Astra

CONTENTS

Olena Yevdokimova, Yuliia Boiko-Buzyl, Vadym Barko

ADAPTED UKRAINIAN-LANGUAGE QUESTIONNAIRE OF
GROUP ROLES OF R. M. BELBIN AND RESULTS OF ITS
USE IN WORK WITH PERSONNEL NATIONAL POLICE OF
UKRAINE.....7

Viktoriia Hupalovska

QUESTIONNAIRE OF PSYCHODIAGNOSTICS "SUBJECTIV
SEXUAL WELL-BEING": DEVELOPMENT AND VALIDATION.....18

Olha Morozova-Larina, Stanislav Kazakov, Nadiya Stetsenko

RELATION OF EMPATHY TO BODY
REFLECTION IN DIFFERENT
OCCUPATIONAL GROUPS.....40

Lesia Muzychko

BASIC CONCEPTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT -
"PSYCHOLOGICAL SUPPORT", "PASTORING", "MENTORING"
AMONG THE MILITARY SERVICES.....49

Iryna Zbrodska

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
APPROACHES TO THE STUDY OF THE
CHARACTERISTICS OF PARENTAL BURNOUT
IN MOTHERHOOD.....59

Alla Shevenko

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH
SCHOOLS AS A PURPOSE PROCESS.....72

Iryna Soroka, Alla Zasluzhena

SWOT ANALYSIS OF TEACHING PROCESS AT UNIVERSITIES
DURING COVID-19 PANDEMIC.....82

Olena Gorova

REFLECTION AS A COGNITIVE COMPONENT OF THE SUBJECTIVE
WELL-BEING OF STAFF OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS.....91

Volodymyr Tanasiychuk

THE PROGRAM OF FORMATION OF THE LEADERSHIP
POSITION PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONALITY OF
THE SOCIAL SERVICES SPECIALIST.....99

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

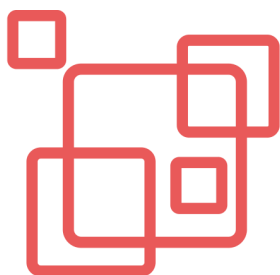
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 7 Випуск 8 (52) / 2021

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ
2021

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, протокол № 10 від 26 серпня 2021 року.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Корнійко Ольга Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Душка Алла Луківна – доктор психологічних наук, доцент, головний науковий співробітник кафедри психолого-педагогічного забезпечення дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрьовка Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасії Юрївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебикін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 7. — Вип. 8. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2021. — 108 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.

APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 7 Issue 8 (52) 2021

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2021

© Колектив авторів, 2021

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Свєдокімова О. О., Бойко-Бузиль Ю. Ю., Барко В. В.

АДАПТОВАНИЙ УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК
ГРУПОВИХ РОЛЕЙ Р. М. БЕЛБИНА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЙОГО
ВИКОРИСТАННЯ В РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....7

Гупаловська В. А.

ОПИТУВАЛЬНИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ
СУБ'ЄКТИВНОГО СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ:
РОЗРОБКА ТА ВАЛІДИЗАЦІЯ.....18

Морозова-Ларіна О. І., Казаков С. С., Стеценко Н. В.

ЗВ'ЯЗОК ЕМПАТІЇ ТА ТІЛЕСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПРЕДСТАВНИКІВ
РІЗНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ГРУП.....40

Музичко Л. Т.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ-
«ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА», «ДУШПАСТИРСТВО»,
«НАСТАВНИЦТВО» У СЕРЕДОВИЩІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....49

Збродська І. Г.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО ВИГОРАННЯ В
СФЕРІ МАТЕРИНСТВА.....59

Шевенко А. М.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЯК ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ПРОЦЕС.....72

Сорока І., Заслужена А.

SWOT АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ В
УНІВЕРСИТЕТІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19.....82
(стаття виконана англійською мовою)

Горова О. О.

РЕФЛЕКСІЯ ЯК КОГНІТИВНА СКЛАДОВА
СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ
ОРГАНІЗАЦІЙ.....91

Танасійчук В. І.

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ.....99

АДАПТОВАНИЙ УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК ГРУПОВИХ РОЛЕЙ Р. М. БЕЛБІНА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

*Євдокімова Олена Олександрівна¹, Бойко-Бузіль Юлія Юрївна²,
Барко Вадим Вадимович³*

¹Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

²Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та психології факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

³Кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

UDC: 159.9:351.74

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена результатам експериментального дослідження українськомовної адаптації опитувальника Р. М. Белбіна як поширеного в англomовних країнах психодіагностичного інструменту, призначеного для вивчення структури групових ролей в колективі. Адаптацію опитувальника здійснено на прикладі психологічного вивчення працівників Національної поліції України. За результатами здійсненої роботи наведено українськомовний текст опитувальника, подано та описано ключі до нього. Представлено середньостатистичні тестові норми, а також основні психометричні характеристики адаптованого опитувальника, зокрема звернено увагу на критеріальну і конструктну валідність, надійність, внутрішню узгодженість шкал. Підкреслено, що представлений адаптований українськомовний опитувальник рекомендовано до прикладного застосування психологами органів та підрозділів поліції при встановленні приналежності працівника до певного особистісного типу та визначенні його нахилів до виконання групових ролей в підрозділі, що в подальшому буде сприяти якісному виконання службових обов'язків.

Ключові слова: опитувальник Р. М. Белбіна українськомовний, групова роль, психометричні показники, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Національна поліція України (далі – НПУ) потребує суттєвого покращання роботи системи психологічного забезпечення своєї діяльності. В першу чергу, це стосується професійного добору персоналу та призначення працівників на посади, з урахуванням ступеня об'єктивної і суб'єктивної психологічної готовності особистості до службової діяльності (Про Національну поліцію, 2015). Особливого значення в розв'язанні зазначеного завдання потребує оптимізація та оновлення арсеналу методик психологі-

чної діагностики для використання в системі НПУ. Традиційно психологи органів і підрозділів НПУ застосовують в своїй роботі зарубіжні опитувальники, серед яких опитувальники Р. Кеттелла, Г. Айзенка, Р. Амтхауера, К. Леонгарда, Опитувальник Великої П'ятірки, ММРІ, СМІЛ тощо, які адаптовані лише російською мовою або перекладені самим психологом без урахування психометричних засад. Відтак, актуальним є розроблення українськомовного психодіагностичного інструментарію та українськомовна адаптація визнаних

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Yevdokimova, Yuliia Boiko-Buzyl, Vadym Barko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

класичних опитувальників. Представлене дослідження спрямоване на українськомовну адаптацію опитувальника групових ролей, розробленого англійським психологом Р. М. Белбіном.

Мета статті – представлення результатів українськомовної адаптації відомого зарубіжного опитувальника Р. М. Белбіна. Завдання: а) визначити методологію і послідовність процесу адаптації; б) здійснити переклад опитувальника українською мовою; в) провести опитування працівників поліції з використанням українськомовної версії; г) здійснити статистичний аналіз результатів, визначити норми для чоловіків і жінок та основні психометричні показники українськомовного опитувальника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці зарубіжних країн достатньо глибоко досліджували питання психологічного вивчення та супроводу службової діяльності правоохоронців (Г. Баррет, С. Боучард, С. Блейр, М. Дюнетт, У. Борман, Р. Кокрейн, Р. Тетт, Р. Мигуель, С. Луеке, Дж. Херд, Дж. Тан та ін.) (Олпорт, 1967; Белбін, 1982; Барко, Барко, Бондаренко, 2021). З метою вивчення особистості працівника застосовуються широкий арсенал психодіагностичних методів, наприклад, опитувальники NEO-FFI і NEO-PI (Costa & McCrae), Hogan Resonant Inventory (HPI), Californian Psychological Inventory (CPI), Working Readiness and Adaptation Profile (WRAP), Survey of Life Experience (SOLE), Invalid Personality Inventory (IPI), Gilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS) та ін.

В останні роки розпочато роботу щодо українськомовної адаптації зарубіжного психодіагностичного інструментарію, так, упродовж 2018-2020 років науковці Державного науково-дослідного інституту МВС України здійснили українськомовну адаптацію низки зарубіжних психодіагностичних методик: СМІЛ (Собчик), Опитувальник Великої п'ятірки (Джон, Науман, Сото), опитувальник Баднера та ін.) (Остапович, Дубова, Барко, 2018; Собчик, 2003). Нещодавно, в науковому журналі «Психологічний часопис» (Т. 7. №3 (47). 2021), В. Барко та В. Бондаренко опубліковано статтю «Теоретичні основи опитувальника групових ролей Р. М. Белбіна і перспективи його використання в правоохоронних органах України», у якій автори доводять доцільність українськомовної адаптації зазначено-

го опитувальника для потреб правоохоронних органів держави (Барко, Барко, Бондаренко, 2021).

Методологія дослідження. Дослідження проводилось упродовж 2020-2021 років з охопленням 450 поліцейських віком від 20 до 45 років (310 осіб – чоловіки, 140 – жінки) різних підрозділів НПУ (патрульна поліція, кримінальна поліція, дільничні офіцери поліції). Здійснювалось вивчення і аналіз літературних джерел, присвячених теоретичним аспектам і практиці застосування опитувальника Р. М. Белбіна; аналіз його шкал; психологічна діагностика; опитування та інтерв'ювання поліцейських, експертне оцінювання. Статистичний аналіз даних проводився з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі дослідження у процесі розроблення українськомовного варіанту опитувальника Р. М. Белбіна (ОБУ) взяли участь психологи ДНДІ МВС України і два перекладачі з англійської мови на українську. В тексті запропонованого українськомовного варіанту збережено авторські ідеї англійського оригіналу та використано традиційні для української мови звороти і психологічні терміни. Після завершення перекладу іншими двома перекладачами здійснено зворотній переклад (з української на англійську), отриманий варіант звірявся з оригіналом. Неточності і помилки виправлялись і враховувались при створенні остаточного українськомовного варіанту опитувальника.

На другому етапі проводилось експериментальне дослідження практичного визначення групових ролей, які притаманні працівникам в команді поліцейського підрозділу. За основи розробленого українськомовного варіанту опитувальника Р. М. Белбіна проведено опитування працівників підрозділів патрульної та кримінальної поліції, дільничних офіцерів поліції. Опитано 450 поліцейських, серед яких 140 жінок. Отримані результати порівнювались з даними експертної оцінки керівників підрозділів НПУ, за допомогою відповідних розрахунків встановлювалась критеріальна валідність і середньостатистичні норми.

На третьому етапі (через 2 тижні) проведено повторне тестування тих самих респондентів, за його результатами встановлювались показники ретестової надійності опитувальника. Також проведено опитуван-

ня з використанням російськомовної версії опитувальника (з російськомовними працівниками), на основі чого отримано показники надійності паралельних форм опитувальника.

На останньому, четвертому етапі дослідження, за допомогою кореляційного аналізу проведено порівняння результатів тестування респондентів з використанням ОБУ і двох поширених особистісних опитувальників (ІТО і ОБП). На основі аналізу коефіцієнтів кореляції між шкалами обчислено значення конструктивної валідності ОБУ.

Відповідно до теоретичної концепції Р. М. Белбіна опитувальник спрямований на самооцінку власної командної ролі (ролей), до виконання якої працівник найбільш схильний. Опитувальник містить низку (сім) ситуацій спільної групової діяльності і перелік можливих варіантів (п'ятдесят шість) поведінки працівника відповідно до однієї з восьми командних ролей. В інструкції до опитувальника міститься пропозиція респонденту оцінити варіанти поведінки в конкретних ситуаціях в межах десятибальної шкали, поставивши найвищі бали найбільш вірогідному варіанту (варіантам) поведінки.

Наведемо інструкцію і текст опитувальника Р. М. Белбіна українською мовою.

Інструкція: «Вам запропоновано 7 запитань, кожне з яких містить вісім варіантів відповіді. Виберіть ті варіанти, які Вам підходять найбільше (їх може бути декілька), і розподіліть 10 балів між ними. Наприклад, якщо Ви вважаєте, що із запропонованих варіантів Вам підходить тільки один, то поставте йому всі 10 балів; якщо рівною мірою підходять дві відповіді, то поставте їм по 5 балів і т.д. Перевірте, щоб сума всіх балів по кожному запитанню не перевищувала 10 балів».

Текст опитувальника

1. Я можу бути корисним команді тому, що:

- а) я швидко бачу нові можливості та можу їх успішно використати;
- б) я можу добре працювати з широким колом людей;
- в) я можу продукувати нові ідеї;
- г) я можу залучати до роботи людей, які представляють для команди цінність;

- д) я маю здатність успішно долати труднощі;
- е) я можу терпіти незручності, якщо це призведе до кінцевого успіху;
- ж) я швидко відчую, що саме треба робити в знайомих ситуаціях;
- з) я швидко і неупереджено можу запропонувати альтернативний варіант дій.

2. Моїми недоліками в командній роботі можуть бути:

- а) я нервую і не заспокоююся доти, доки зустріч не організована як слід;
- б) я схильний надто захоплюватися новими, однак неперевіреними ідеями;
- в) я надто балакучий, коли мова йде про нові задуми;
- г) мій тверезий погляд і розсудливість заважають мені ефективно із ентузіазмом приєднатися до колективної роботи;
- д) я іноді буваю надто авторитарним;
- е) я надто піддаюся впливу групової атмосфери;
- ж) я схильний до захоплення новими ідеями, які спадають мені на думку;
- з) я надто хвилююся з приводу дрібниць і того, що справи можуть піти погано.

3. Коли я працюю над проектом з іншими людьми:

- а) я здатний впливати на інших, не застосовуючи тиск;
- б) моя пильність допомагає уникнути помилок;
- в) я готовий до застосування силового тиску, щоб не гаяти час;
- г) мене вважають людиною, здатною знайти оригінальне рішення;
- д) я можу завжди підтримати гарну пропозицію на користь команди;
- е) я люблю шукати новітні ідеї, досягнення і відкриття;
- ж) моя холодна розсудливість цінується іншими;
- з) на мене можна покластися у тому, що вся суттєва робота буде як слід організована.

4. В груповій роботі моя характерна риса це:

- а) прагнення більше дізнатися про людей, з

якими працюю;

б) виклик думці інших, наявність власного погляду;

в) уміння знайти контраргументи для відхилення необґрунтованих пропозицій;

г) здатність чітко налагодити роботу після того, як план запущено в дію;

д) тенденція до уникнення всього очевидного і пошуку незвичних рішень;

е) почуття досконалості у всьому, що я роблю;

ж) здатність налагоджувати зв'язки з людьми за межами своєї команди;

з) умінні розглядати всі пропозиції та приймати правильне рішення в разі необхідності.

5. Я отримую задоволення від роботи тому, що:

а) я люблю аналізувати ситуацію і зважувати всі можливі варіанти;

б) я можу знаходити практичне вирішення проблем;

в) мені подобається відчувати, що я підтримую в команді добрі взаємозв'язки;

г) я маю сильний вплив на прийняття групою рішення;

д) я зустрічаю людей, які можуть запропонувати щось нове;

е) я можу переконати людей прийняти потрібне рішення;

ж) я можу приділити всю свою увагу вирішенню завдання;

з) я знаходжу застосування своїй творчій фантазії.

6. Якщо мені доручено складне завдання в умовах обмеженого часу із незнайомими людьми:

а) я спокійно продумаю шляхи виходу із ситуації та почну діяти;

б) я буду готовий співпрацювати з тим, хто продемонструє позитивний підхід до вирішення проблеми;

в) я визначу можливості кожного та організую ефективну роботу;

г) моя наполегливість допоможе впоратися і не відстати від графіка роботи;

д) я збережу почуття спокою і здатність діяти

розсудливо;

е) я збережу самоконтроль і рухатимуся до цілі, не зважаючи на тиск;

ж) я зміг би запропонувати ідею, якщо група не просувається вперед;

з) я організую групову дискусію для висунення нових ідей і пошуку оптимального рішення.

7. Коли я працюю в команді над вирішенням проблем:

а) я схильний виказувати нетерпимість до тих, хто гальмує рух вперед;

б) інші критикують мене за надмірну аналітичність і брак інтуїції;

в) моє бажання пересвідчитися у тому, що робота виконується як слід, може затримати процес;

г) я швидко починаю нудьгувати і покладаюся на тих, хто може мене надихнути;

д) мені важко розпочати роботу, поки цілі не визначені чітко;

е) мені іноді важко чітко роз'яснити складні ідеї, які спадають мені на думку;

ж) я свідомо вимагаю від інших того, що не можу сам зробити;

з) мені складно чітко викласти свої ідеї, коли я зустрічаю серйозний опір з боку інших.

Аналіз та інтерпретація результатів. Отримані бали записуються у таблицю (приклад таблиці наведено нижче), у якій під літерами закодовані назви ролей: Ш – «шеф»; О – «організатор»; М – «мозковий центр»; К – «контролер»; Дос – «дослідник»; Т – «трудоголік»; Кк – «координатор команди»; Ф – «фінішер».

Запитання	Ш	О	М	К	Дос	Т	Кк	Ф
1	г	е	в	з	а	ж	б	е
2	б	д	ж	г	в	а	е	з
3	а	в	г	ж	е	з	д	б
4	з	б	д	в	ж	г	а	е
5	е	г	з	а	д	б	в	ж
6	в	ж	а	д	з	е	б	г
7	ж	а	е	б	г	д	з	в

Далі підраховується сумарна кількість балів за кожною з командних ролей (по стовпчиках). Найвищий бал показує, наскільки добре працівник може виконувати зазначену роль в команді. Наступний результат після

найвищого може означати підтримуючу роль, на яку він може переключитися, якщо в групі його основна командна роль вже зайнята іншим.

Змістова характеристика ролей:

«Шеф» (Chairman) – це працівник, який керує колективом, спрямовує усю його діяльність та володіє такими якостями, як відповідальність, дисциплінованість, самоорганізованість, самоконтроль, стриманість. Він розуміє почуття та емоції підлеглих, уважний до їх потреб та інтересів, спроможний чітко виявляти слабкі сторони і переваги. Не обов'язковими є такі риси, як високий інтелект і креативність.

«Організатор» (Shaper) мотивує і стимулює інших, подає приклад. Найчастіше йому характерні такі якості, як ініціативність, мобільність, активність, екстравертованість, авторитетність. За відсутності шефа організатор перебирає на себе його функції. До його недоліків відносять високу, спонтанність, дратівливість, нетерплячість.

«Мозковий центр» (Plant) є інтелектуальним центром колективу. Він індивідуалістичний, спрямований на себе, високоінтелектуальний і творчий, є генератором оригінальних ідей. До слабких сторін відносять інтровертованість, емоційну стриманість, неухважність до нюансів проблеми, замкненість і відособленість.

«Контролер» (Monitor-evaluator) має такі індивідуальні якості, як аналітичний склад розуму, ретельність, педантичність, старанність, індивідуалістичність, ригідність, надійність, вміє знаходити помилки в роботі інших. До негативних сторін відносять те, що вони іноді бувають безтактовними.

«Дослідник» (Resource investigator) характеризується такими рисами, як екстравертованість, ентузіазм, товариськість, спонтанність, відкритість, лабільність, готовність ризикувати, оптимізм. Слабкими сторонами є незначна креативність, надмірна комунікабельність і втрата інтересу до роботи в рутинних ситуаціях.

«Трудоголік» (Company worker) є організатором практичного виконання роботи в групі або виконавцем. Особливостями є практичний інтелект, наполегливість і методичність, висока працездатність і відповідальність. Слабкими сторонами трудоголика є відсутність лідерських якостей, нестача гнучкості.

«Координатор команди» (Team worker) характеризується здатністю згуртовувати колектив, підтримувати інших. Їх рисами є емпатійність, здатність вникати у проблеми, вислуховувати інших, заохочувати, добре розуміти інших. Слабкими рисами координатора є відсутність прагнення до суперництва і лідерських якостей.

«Фінішер» (Finisher) допомагає команді вчасно закінчувати усе заплановане. Нагадує іншим про необхідність зробити невідкладні речі. Характерними рисами фінішера є увага до деталей, відповідальність і стурбованість, ретельність, заповзятість. Недоліками є прагнення до перфекціонізму, педантизм, надмірна систематичність.

«Фінішер» (Finisher) допомагає команді вчасно закінчувати усе заплановане. Нагадує іншим про необхідність зробити невідкладні речі. Характерними рисами фінішера є увага до деталей, відповідальність і стурбованість, ретельність, заповзятість. Недоліками є прагнення до перфекціонізму, педантизм, надмірна систематичність.

Психометричні показники ОБУ.

Нами зроблено спробу практично апробувати адаптований опитувальник та визначити групові ролі в команді поліцейського підрозділу за допомогою українськомовного варіанту опитувальника Р. М. Белбіна.

Дослідження з використанням ОБУ, які проводилися у підрозділах патрульної поліції, кримінальної поліції та дільничних офіцерів поліції, підтвердили можливість його використання з поставленою метою. Так, опитування 450 поліцейських зазначених підрозділів і порівняння отриманих результатів із експертною оцінкою керівників дозволило встановити наступне (Табл. 1).

Наведені в таблиці 1 розрахунки свідчать про

Таблиця 1.

Розподіл поліцейських різних підрозділів за виконуваними в команді ролями (%)

Респонденти	Шеф	Організа тор	Мозковий центр	Контро лер	Дослід ник	Трудо голік	Коорди натор	Фіні шер
ПП	12	10	11	10	20	18	12	7
КП	13	9	10	6	21	22	9	10
ДОП	14	11	9	8	19	20	7	12
Середнє значення	13	10	10	8	20	20	9	10

Примітка: ПП – патрульна поліція; КП – кримінальна поліція; ДОП – дільничні офіцери поліції.

те, що найпоширенішими ролями в усіх підрозділах поліції є «трудоголіки», «дослідники», «шефи», «мозкові центри», «організатори» і «фінішери» (середні значення розподілу поліцейських за ролями у підрозділах відповідно 20%; 20%; 13%; 10%, 10%, 10%). Далі за частотою вибору йдуть такі ролі, як «координатор» (9%) і «контролер» (8%).

Таким чином, найбільше опитаних (20%) виконують важливу у підрозділах поліції роль «трудоголіка», що свідчить про такі риси, як старанність, консервативність, обов'язковість, організаційні здібності, практичність, самодисципліну і працелюбність. Стільки ж опитаних виконують роль «дослідника», яка також є типовою для поліції, та передбачає наявність екстравертованості, ентузіазму, допитливості, комунікабельності, активності, здатності контактувати з людьми і досліджувати щось нове, схильності до диспутів. Третьою за частотою вибору є роль «шефа», яка свідчить про тенденцію працівників до відповідальності, дисциплінованості, самоорганізованості і самоконтролю, стриманості і упевненості в собі. Десятій частині опитаних притаманні: роль «організаторів» з такими рисами як дружність, динамічність, напруженість, готовність діяти, чутливість. Найменша кількість обстежених схильні до ролі «контролерів» (8%) – вони стримані, помірковані, неемоційні, проникливі, здатні реально оцінювати події.

В таблиці 2 представлений рольовий розподіл у вибірках чоловіків і жінок.

тора (13% та 7%) і фінішера (14% та 14% у чоловіків).

Слід зазначити, що у підрозділах патрульної поліції 82% результатів опитування підтверджено експертною оцінкою керівників; у підрозділах кримінальної поліції і дільничних офіцерів цей показник становить 85% і 87% відповідно. Отже, значення 84,6% можна вважати показником критеріальної валідності опитувальника (за критерієм експертної оцінки). Таким чином, проведене дослідження підтвердило можливість і доцільність використання опитувальника Р. М. Белбіна в поліції з метою підбору оптимального складу підрозділу, який би включав в себе представників різних ролей.

У процесі експериментального дослідження з метою визначення психодіагностичного потенціалу українськомовного варіанту опитувальника Р. М. Белбіна, проведено розрахунки його надійності та валідності за іншими критеріями. Наведемо результати стосовно трьох видів надійності ОБУ: ретестової, надійності паралельних форм і внутрішньої узгодженості.

Ретестова надійність визначалась усталеним методом підрахунку коефіцієнтів кореляції між двома послідовними тестуваннями одних і тих самих респондентів з інтервалом у 2 тижні. Результати по кожній шкалі представлені в таблиці 3 ($N = 260$; $p = 0,01$).

Середнє арифметичне значення коефіцієнтів становить показник ретестової надійності (0,743). Отримане відповідає існуючим психометричним вимогам до опитувальників.

Таблиця 2.

Розподіл загальної вибірки поліцейських за виконуваними в команді ролями (%)

Стать	Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
Чоловіки (n=310)	15	12	16	6	23	17	7	4
Жінки (n=140)	11	6	8	7	17	24	13	14

Примітка: жирним виділені показники, за якими зафіксовано статистично достовірні відмінності ($p=0,01$).

Як бачимо (табл. 2), жінки менш схильні до виконання керівних функцій (11% та 15% у чоловіків), а також ролей організатора (6% та 12%), мозкового центру (8% та 16%), дослідника (17% та 23%). Натомість вони частіше виявляють бажання до виконання рольових функцій трудоголіка (24% та 17%), координа-

Окрім українськомовної, нами також розроблена російськомовна версія зазначеного опитувальника, обидва варіанти які розглядалися як паралельні форми. Вони склалися з однакової кількості завдань і були вивірені за структурою і змістом. Результати, отримані за допомогою використання українсько – і російсько-

Таблиця 3.

**Значення коефіцієнтів кореляції між результатами двох тестувань
(за окремими шкалами ОБУ)**

Шкали ОБУ							
Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
0,71	0,73	0,69	0,69	0,73	0,76	0,80	0,84

Таблиця 4.

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами двох тестувань для паралельних форм опитувальника Белбіна

Шкали ОБУ							
Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
0,72	0,73	0,71	0,70	0,75	0,74	0,81	0,80

мовних варіантів опитувальника Р. М. Белбіна виявились досить близькими. Коефіцієнти кореляції, одержані при тестуванні, представлені в табл. 4 ($N = 265$; $p = 0,01$).

Середнє арифметичне значення коефіцієнтів становить 0,745. Таким чином, надійність паралельних форм опитувальника Р. М. Белбіна є також задовільною.

Розподіл тестових показників також перевірявся за допомогою t-критерію Ст'юдента. Після відповідних розрахунків не виявлено значущих відмінностей між отриманими значеннями за обома формами опитувальника (українсько- і російськомовною). Також не встановлено значущих відмінностей при перевірці результатів тестування із застосуванням критерію Пірсона χ^2 . Отже українськомовну і російськомовну форми опитувальника можна вважати майже однаковими.

З метою перевірки внутрішньої узгодженості завдань опитувальника розраховувався коефіцієнт α -Кронбаха, результати представлені в табл. 5. Отримані

для шкал значення коефіцієнтів можна вважати такими, що відповідають вимогам, які висуваються до психодіагностичних методик.

Таким чином, значення коефіцієнтів отримані психометричні показники свідчать про задовільну надійність адаптованого українськомовного опитувальника ОБУ.

З метою дослідження конструктивної валідності адаптованого ОБУ здійснено порівняння даних, отриманих при використанні цього опитувальника, з результатами, отриманими на основі застосування інших психодіагностичних методик, зокрема, адаптованими українською мовою Індивідуально-типологічним опитувальником (ІТО) і Опитувальником Великої П'ятірки (ОВП). Експериментальне дослідження засвідчило, що шкали ОБУ виявились корелюючими з деякими шкалами опитувальників ІТО та ОВП (табл. 6 і 7).

З таблиць 6 та 7 добре видно, що групові ролі, пов'язані з лідерськими якостями особистості, такі, як «Шеф», «Організатор», «Трудоголік», «Координатор

Таблиця 5.

Значення коефіцієнтів α -Кронбаха для опитувальника ОБУ

Шкали ОБУ							
Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
0,75	0,76	0,71	0,74	0,75	0,77	0,78	0,79

Таблиця 6.

Кореляції шкал ОБУ та ІТО

Шкали ІТО	Шкали ОБУ							
	Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
екстраверсія	0,32	0,35	0,16	0,18	0,15	0,31	0,40	0,15
спонтанність	0,22	0,30	0,18	0,14	0,05	0,33	0,41	0,08
агресивність	-0,24	0,06	0,07	0,12	-0,07	0,20	0,30	-0,18
ригідність	0,23	0,31	0,26	0,42	0,25	0,15	0,34	0,39
інтроверсія	-0,20	-0,10	0,20	0,34	0,30	0,24	-0,20	0,28
сензитивність	-0,35	-0,25	0,30	0,30	0,31	0,17	-0,28	0,30
тривожність	-0,37	-0,22	0,19	0,31	0,10	0,11	-0,30	0,20
лабільність (емотивність)	0,46	0,35	0,38	0,23	0,25	0,38	0,29	0,25

Таблиця 7.

Кореляції шкал ОБУ та ОВП

Шкали ОВП	Шкали ОБУ							
	Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
екстраверсія	0,30	0,40	0,10	0,20	0,25	0,35	0,44	0,20
нейротизм	-0,40	-0,31	0,15	0,30	-0,15	0,10	-0,34	0,22
сумлінність	0,40	0,30	0,35	0,25	0,20	0,22	0,20	0,32
поступливість	-0,33	-0,26	0,31	0,10	0,30	-0,17	-0,20	0,25
відкритість досвіду	0,21	0,15	0,40	0,15	0,31	0,17	0,19	0,22

команди» позитивно корелюють з шкалами стеничного типу реагування опитувальників ІТО і ОВП – екстраверсією ($r=0,30-0,44$) і спонтанністю ($r=0,22-0,41$); а також зі шкалами змішаного типу – ригідністю ($r=0,23-0,34$) і емотивністю ($r=0,29-0,46$). Ці ж ролі негативно корелюють зі шкалами гіпостеничного регістру зазначених опитувальників – нейротизмом ($r=-0,31 - -0,40$), інтроверсією, сензитивністю і тривожністю ($r=-0,20 - -0,37$). Таким чином, поліцейські, яким властиве виконання в команді зазначених доміантних ролей (за результатами тестування за допомогою ОБУ) характеризуються такими рисами як загальна активність, рішучість, сміливість, наполегливість, впевненість, стресостійкість. Водночас їм не властиві протилежні якості – замкненість, чутливість, депресивність, іпохондричність, поступливість тощо. Натомість поліцейські, які, відповідно до результатів на основі ОБУ, схильні до виконання менш доміантних, а скоріше інтелектуально-насичених ролей («Мозковий центр», «Дослідник», «Контролер», «Фінішер») при тестуванні демонструють позитивні кореляції зі шкалами змішаного типу реагування: ригідністю і емотивністю ($r=0,26-0,42$) і навіть гіпостеничного типу (інтроверсією і сензитивністю) ($r=0,20-0,30$).

З таблиці 7 також слідує, що встановлено позитивні кореляційні зв'язки між індексами деяких групових ролей і параметрами сумлінності, поступливості і відкритості досвіду. Так, поліцейські доміантних ролей (Ш, О, Т, Кк) демонструють негативні коефіцієнти кореляції зі шкалою поступливості ($r=-0,17 - -0,33$), що є цілком очікуваним. В цілому усі поліцейські демонструють середні позитивні коефіцієнти кореляцій зі шкалою сумлінності (найбільші – у представників ролей «Шефа», «Мозкового центру» і «Організатора» ($r=0,30-0,40$), а також зі шкалою

«Відкритості досвіду» (найбільші – у виконавців ролей «Мозкового центру», «Фінішера» і «Шефа» ($r=0,21-0,40$). Отримані дані свідчать про конструктивну валідність ОБУ за параметрами стеничності-гіпостеничності, а також за параметрами поступливості-сумлінності (відповідно до результатів кореляційного аналізу з використанням ІТО і ОВП).

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження встановлено, що адаптований українськомовний варіант опитувальника Р. М. Белбіна являє собою потужний психодіагностичний інструмент для роботи з персоналом правоохоронних органів. Підтверджено, що ОБУ уможливило комплексну психологічну діагностику схильності особи до виконання у команді (підрозділі) однієї (або декількох одночасно) групових ролей – «шефа», «організатора», «мозкового центру», «контролера», «дослідника», «трудоголика», «координатора команди» і «фінішера». За даними проведеного експерименту адаптований опитувальник характеризується задовільними показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. В Україні даний опитувальник досі не використовувався через недостатнє знання англійської мови респондентами. Виконання респондентами запропонованих в українськомовному опитувальнику завдань не потребує значних часових витрат, на це (у середньому) потрібно приблизно 15-20 хвилин. За результатами опитування з використанням опитувальника Р. М. Белбіна психолог може встановити належність працівника органу системи МВС до певного особистісного типу, який визначає здатність до виконання певної ролі у підрозділі, що допоможе вірно визначити спеціалізацію працівника органу системи МВС у певній сфері правоохоронної діяльності, а також визначити оптимальну роль праців-

ника у підрозділі. Отже, наразі перед психологами системи МВС України відкриваються додаткові можливості для покращення психологічного забезпечення працівників. Експериментально підтверджено, що найпоширенішими ролями в усіх підрозділах є «трудоголіки», «дослідники», мозкові центри» і «фінішери».

У подальшому планується провести роботу щодо визначення основних психометричних характеристик і розробки тестових норм для українськомовних варіантів деяких інших зарубіжних психодіагностичних методик, а саме Каліфорнійського психологічного опитувальника, Опитувальника типів мотиваційних стратегій, Опитувальника Кеттелла.

References:

- Allport, G. W. (1967) Pattern and growth in personality. New York: Holt, Rinehart & Winston. 593 p. [in English].
- Barko, V. I., Barko V. V., Bondarenko V. D. (2021). Teoretychni osnovy opyтуvalnyka hrupovykh rolei R. M. Belbina i perspektyvy yoho vykorystannia v pravookhoronnykh orhanakh Ukrainy [Theoretical approaches to the development of the belbin's questionnaire of group roles for use in law-enforcement agencies of Ukraine]. Psylohichnyi chasopys. Volume 7 Issue 3 (47). P.17-27. DOI:[10.31108/1.2021.7.3](https://doi.org/10.31108/1.2021.7.3) [in Ukrainian].
- Belbin, R. M. (1981). Management Teams. Why They Succeeded or Fail. Heinemann Professional Publishing Ltd. Halley Court, Jordan Hill, Oxford OX2 8EJ. 180 p. [in English].
- Ostapovych, V. P., Dubova, I. O., Barko, V. I. ta inshi. (2018). Profesiogramy za osnovnymy vydamy politseiskoi diialnosti: nauk.-prakt.posib [Professiograms by maine types of police activity: scientific and practical manual]. Za zah. red. prof. V. O. Kryvolapchuka Kyiv: DNDI MVS Ukrainy; FOP Kandyba T.P. 244 s. [in Ukrainian].
- Pro Natsionalnu politsiiu (2015): Zakon Ukrainy [On National Police: Law of Ukraine] № 580-VIII. vid 02.07.2015 Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 40–41. S. 379. [in Ukrainian].
- Sobchik, L. M. (2003). Psykholohyia yndyvydualnosti [Psychology of individuality]. Moskva. SPb.: Yzd-vo «Rech». 624 s. [in Russian].

Olena Yevdokimova

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs, Faculty № 6, Head of the department of the department of Sociology and Psychology, Kharkiv (Ukraine)

Yuliia Boiko-Buzyl

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs, Faculty № 6, Professor of the department of Sociology and Psychology, Kharkiv (Ukraine)

Vadym Barko

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

ADAPTED UKRAINIAN-LANGUAGE QUESTIONNAIRE OF GROUP ROLES OF R. M. BELBIN AND RESULTS OF ITS USE IN WORK WITH PERSONNEL NATIONAL POLICE OF UKRAINE

ABSTRACT

The article is devoted to the results of an experimental study of the Ukrainian-language adaptation of the R. M. Belbin questionnaire as a psychodiagnostic tool common in English-speaking countries, designed to study the structure of group roles in the team («boss», «organizer», «brain center», «controller», «researcher», «workaholic», «team coordinator», «finisher»). It is emphasized that today, despite the significant diagnostic potential, there are no Ukrainian-language versions of the questionnaire R. M. Belbin. In this article, the questionnaire was adapted on the example of a psychological study of employees of the National Police of Ukraine, so the study involved about four hundred police officers, including patrolmen, forensic scientists, police officers. Based on the results of the work, the Ukrainian-language text of the questionnaire is given, the keys to it are given and described. The average test norms, as well as the main psychometric characteristics of the adapted questionnaire are presented, in particular, attention is paid to the criterion and constructive validity, reliability, internal consistency of the scales. It was found that 20% of the surveyed police officers play an important role for police units «workaholic», which indicates their diligence, conservatism, commitment, organizational skills, practicality, self-discipline, diligence. It was found that the same number of respondents realize the role of «researcher», which implies the presence in their personal arsenal of such qualities as enthusiasm, curiosity, activity, ability to communicate with others, to explore new things.

Next in frequency is the role of «boss», which characterizes police officers as responsible, disciplined, self-organized, capable of self-control. A small proportion of respondents have the roles of «organizer» and «controller». It is emphasized that the presented adapted Ukrainian-language questionnaire by R. M Belbin is recommended for application by psychologists of police bodies and units in establishing the employee's belonging to a certain personality type and determining his inclinations to perform group roles in the unit, which will further contribute to quality performance of duties. languages.

Key words: R. M. Belbin's questionnaire in Ukrainian, group role, psychometric indicators, National Police of Ukraine.

Евдокимова Елена Александровна

Доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедры социологии и психологии факультета № 6, Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков (Украина)

Бойко-Бузыль Юлия Юрьевна

Доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры социологии и психологии факультета № 6, Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков (Украина)

Барко Вадим Вадимович

Кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории психологического обеспечения, Государственный научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел Украины, г. Киев (Украина)

**АДАПТИРОВАННЫЙ УКРАИНОЯЗЫЧНЫЙ
ОПРОСНИК ГРУППОВЫХ РОЛЕЙ
Р. М. БЕЛБИНА И РЕЗУЛЬТАТЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
В РАБОТЕ С ПЕРСОНАЛОМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ**

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена результатам экспериментального исследования украиноязычной адаптации опросника Р. М. Белбина как распространенного в англоязычных странах психодиагностического инструмента, предназначенного для изучения структуры групповых ролей в коллективе («шеф», «организатор», «мозговой центр», «контролер», «исследователь» , «трудоголик», «координатор команды», «финишер»). Отмечено, что в настоящее время, несмотря на значительный диагностический потенциал, отсутствуют украиноязычные варианты опросника Р. М. Белбина. В данной статье адаптацию опросника осуществлено на примере психологического изучения работников Национальной полиции Украины, так в исследовании приняли участие около четырехсот сотрудников полиции, среди которых патрульные, криминалисты, участковые офицеры полиции. По результатам проведенной работы приведены украиноязычный текст опросника, представлены и описаны ключи к нему. Представлены среднестатистические тестовые нормы, а также основные психометрические характеристики адаптированного опросника, в частности обращено внимание на критериальную и конструктивную валидность, надежность, внутреннюю согласованность шкал. Установлено, что 20% опрошенных работников полиции выполняют важную для полицейских подразделений роль «трудоголика», что свидетельствует об их усердии, консервативности, обязательности, организаторских способностях, прак-

тичності, самодисципліни, трудолюбії. Установлено, що стільки ж респондентів реалізують роль «исследователя», що предполагає наявність в їх особистості таких якостей, як ентузіазм, любов до знань, активність, вміння контактувати з іншими, досліджувати нове. Далі за частотою вибору ролі «шефа», яка характеризує поліцейських як відповідальних, дисциплінованих, самоорганізуючих, здатних до самоконтролю. Незначальною частотою вибору ролі «організатора» і «контролера». Підкреслено, що адаптований українськомовний опитувальник Р. М. Белбіна рекомендовано до застосування психологами органів і підрозділів поліції при встановленні належності працівника до певного особистісного типу і визначенні його схильностей до виконання групових ролей в підрозділі, що в подальшому буде сприяти якісному виконанню службових обов'язків.

Ключевые слова: опитувальник Р. М. Белбіна українськомовний, групові ролі, психометричні показники, Національна поліція України.

How to cite (як цитувати):

Yevdokimova, O., Boiko-Buzyl, Y., Barko, V. (2021) ADAPTED UKRAINIAN-LANGUAGE QUESTIONNAIRE OF GROUP ROLES OF R. M. BELBIN AND RESULTS OF ITS USE IN WORK WITH PERSONNEL NATIONAL POLICE OF UKRAINE. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 7 - 17. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.7.1> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 11.06.2021

Дата рекомендації до друку: 23.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ОПИТУВАЛЬНИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ : РОЗРОБКА ТА ВАЛІДИЗАЦІЯ

Гупаловська Вікторія Анатоліївна¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Львівський національний університет імені І. Франка, м. Львів (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5994-2102>
Researcher ID: AAF-6070-2019

UDC: 159.9.072:316.36

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати розробки методики психологічної діагностики суб'єктивного сексуального благополуччя особи. Відповідно до теоретичних критеріїв було сформовано батарею питань. Наповненість шкал визначалася за допомогою експлораторного факторного аналізу, узгодженість питань у шкалах – за використання критерію α -Кронбаха. Остаточне підтвердження структури опитувальника здійснено за допомогою конфірмаційного факторного аналізу. Перевірено конструктивну валідність, вивчалась конвергентна та дивергентна владність. Ретестова надійність опитувальника відповідає необхідним умовам. Була здійснена перевірка нормальності розподілу даних за виокремленими шкалами за критерієм Kolmogorov-Smirnov та критерієм χ^2 (Chi-Square test) ($p \geq 0,05$). Теоретична модель показала задовільну відповідність емпіричним даним. Коефіцієнти ретестової кореляції за Спірменом ($N=457$, $p < 0,050$) свідчать про міцні міжфункціональні зв'язки ($r=0,603-0,707$), а отже, про хорошу надійність методики. Конвергентна владність методики була підтверджена шляхом виявлення взаємозв'язків з подібними показниками інших психодіагностичних методик. Виявлено розбіжності за вимірюваними ознаками у вікових групах опитуваних (дивергентна валідність). Аналіз дискримінантної валідності (інтеркореляцій шкал створеної методики) підтвердив логічну структуру на семантичне наповнення шкал. Стандартизація методики здійснена через визначення меж низького, середнього і високого рівня.

Ключові слова: суб'єктивне сексуальне благополуччя, психодіагностична методика, валідизація, стандартизація методики.

Постановка проблеми. Багато сучасних дослідників суб'єктивного благополуччя, виділяючи його критерії та сфери, на які «спирається» задоволення життям, великого значення надають особистому життю, парним відносинам, інтимним стосункам (Tripodi F., Silvaggi C., Simonelli C., 2017, Argyle M., 1991, Джованіні Д., Селігман М., Пейдж С., 1995, T. Rath, J. Harter, 2010). Якщо поняття суб'єктивного благополуччя в сучасній науці є достатньо обґрунтоване і теоретично розроблене як в західній, так і в російській та українській науці (Осін Є., Леонт'єв Д., 2020; Huta V., 2016; Sheldon K., 2016; Huta V., Ryan R. M., 2010; Rath T., Harter, J., 2010; Ryff C., Singer B. H., 2008; Seligman M.,

2002; Лукасевич О. А., 2017; Пахоль Б. Є., 2017), то його важлива складова, яка б охоплювала задоволеність людини особистим життям та реалізованість її сексуальності, теоретично недостатньо виокремлено та не забезпечено належним інструментарієм для емпіричного психодіагностичного дослідження. Відтак сучасному науковому дискурсу назріла потреба увиразнити поняття суб'єктивного сексуального благополуччя (тут і далі ССБл) та забезпечити його відповідним психодіагностичним інструментом.

Аналіз наявних досліджень. Raymond C. Rosen та Gloria A. Bachmann (2008) на основі результатів широкомасштабних опитувань представляють дані

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Viktoriia Hupalovska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

про зв'язок між сексуальною активністю (кількість партнерів) і сексуальним задоволенням, з одного боку, та деякими аспектами емоційного благополуччя, задоволеністю партнером та загальною якістю життя, з іншого. Автори використовують анкету з прямими відкритими запитаннями та методики для дослідження емоційного благополуччя, та якості життя, оскільки психодіагностична методика, яка б вимірювала сексуальне благополуччя, не розроблена. Розен Р. та Бахман Г. (Rosen R. C., Bachmann G. A., 2008) повідомляють, що у жінок з більш активними та задовольняючими сексуальними стосунками (включаючи випадкові сексуальні контакти) спостерігаються вищі оцінки емоційного задоволення та задоволеності стосунками. Високе почуття благополуччя потенційно сприяє покращенню суб'єктивного здоров'я та інших позитивних показників, зазначають дослідники. Отже, на думку американських дослідників, сам факт наявності сексуальних контактів, навіть випадкових чи спорадичних, підвищує задоволеність сексуальними стосунками та життям загалом. Однак, можливість перенесення таких результатів на українську вибірку викликає сумніви, оскільки в нашій ментальності виразно звучать сімейні цінності та наративи парного співжиття. Відтак з метою вивчення суб'єктивного благополуччя українців, сексуального зокрема, необхідно проводити самостійні дослідження на вітчизняних вибірках.

Про необхідність концептуалізації поняття сексуального благополуччя йде мова у зарубіжних дослідженнях лише з 2014 року. Сандра Байєрс та Узма Реман (Byers S. E., Rehman U. S., 2014) зазначають, що сексуальне благополуччя не може розглядатися через призму відсутності сексуальних проблем, труднощів і не зводиться до поняття задоволення статевим життям (Byers S. E., Rehman U. S., 2014, P. 311). Аналізуючи зміст поняття на основі власної моделі IEMSS (the interpersonal exchange models of sexual satisfaction), зазначають, що відсутність сексуальних проблем у досліджуваних не призводять до задоволення сексуальними стосунками, а от наявність романтичних почуттів сильно підвищує задоволеність статевим життям. Вивчаючи сексуальне благополуччя низка авторів (Bergeron S., Pâquet M., Steben M., Rosen, N., 2021; Tao P., Brody S., 2011; Traeen B., Schaller S., 2010; Byers S. E., Rehman U.

S., 2014; Lee D.M., Nazroo J., O'Connor D.B. et al., 2016) використовуються дотичні, але не тотожні до поняття ССБл, опитувальники (опитувальник сексуальних стосунків та активності Sexual Relationships and Activities Questionnaire (SRA-Q), опитувальник евдемонічного суб'єктивного благополуччя CASP-19, шкали задоволення життям Satisfaction With Life Scale, шкали суб'єктивного благополуччя, шкали вивчення депресії Studies -Depression scale). В опитуваннях Раймонда Розена, Стенлі Елтоф та Лоні Бербеч (Rosen R., Althof S. E., Barbach L., Dietrich J., Wanser R., Zhang P., 2010) в журналі сексологічної медицини фігурує опитувальник Шкала сексуального благополуччя жінок (the Female Sexual Well-Being Scale), яка однак запитує про фізіологічні аспекти сексуального функціонування і не може розглядатися в якості повноцінного інструмента для психологічної діагностики ССБл.

В зарубіжній літературі наявні також дані масштабних опитувань за допомогою анкети з 8 запитань – (британське дослідження) доктора Джулії Бейлі, з підрозділу електронного охорони здоров'я Університетського коледжу Лондона, яка представила розробку, впровадження та результати онлайн-опитування Sexunzipped як інструмента для експрес-вимірювання сексуального добробуту у молоді у віці 16-20 років.

Загалом зарубіжні науковці розглядають сексуальне благополуччя через кілька змінних: відсутність сексуальних розладів (disorders) і сексуальних труднощів (difficults) (проблем збудження чи оргазму), задоволення сексуальними стосунками і задоволення життям загалом. Byers S. E. і Lawrance (Byers S. E., Rehman U. S., 2014, 312-314) визначають ССБл через поняття суб'єктивної сексуальної сатисфакції. Суб'єктивна сексуальна сатисфакція (задоволеність) – це глобальна емоційна відповідь, яка формується як когнітивна оцінка та емоційне ставлення до різноманітних аспектів власного сексуального життя. ССБл охоплює глобальну афективну оцінку людиною усіх специфічних аспектів власної сексуальності, сексуальними стосунками і сексуальним функціонуванням (сексуальною збудливістю, сексуальною активністю, застосовуваними сексуальними сценаріями). Ця дефініція відрізняє ССБл від сексуального здоров'я, як його визначає ВООЗ. Сексуальне здоров'я є ширшим концептом, який включає фізичне, соціальне

і психологічне сексуальне благополуччя, як відсутність захворювання, дисфункції, сексуального насильства (World Health Organization, 2006).

У наших попередніх публікаціях ми аналізували поняття суб'єктивного сексуального благополуччя, обґрунтовували необхідність його концептуалізації (Гупаловська, 2020). Ми розглядатимемо **сексуальне благополуччя** як стан психічного, соціального благополуччя та сексуального здоров'я, пов'язаного з реалізацією сексуальності. Сексуальне благополуччя є складним, багатокомпонентним системним утвором, який відображає міру реалізованості сексуально-еротичної функції сімейної системи, містить психологічний компонент (соціально-психологічну і соціально-поведінкову адаптацію), соціокультурний компонент (культурно опосередковане ставлення до різних сторін сексуальної близькості) і фізіологічний компонент (переживання сексуальної задоволеності).

До психологічних факторів сексуального благополуччя, на нашу думку, необхідно віднести:

Наявність позитивного життєвого «тла», яке уможливорює, або навіть сприяє появі сексуального інтересу та його реалізації – задовільний стан здоров'я, наявність (потенційного) партнера, відсутність інших життєвих труднощів, клопотів, які є більш насущними, нагальними, ніж потреба (сексуальних) стосунків, інтимності.

Наявність сексуальної потреби, яка репрезентує тілесно-фізичний рівень сексуальності, в осіб із сильною статевою конституцією (Г. Васильченко, М. Решетняк, 1990) може бути потребою, яка іноді нав'язливо вимагає розрядки. Цей фактор відносимо до тілесно-фізичного рівня сексуальності (Гупаловська, 2013).

Наявність близьких душевно і фізично стосунків з бажаною людиною – репрезентує рівень потреби у прийнятті належності та любові у ієрархічній теорії потреб А. Маслоу. Цей фактор відноситься як до тілесно-фізичного, так і до душевно-емоційного та ментально-духовного рівня сексуальності.

Задоволення якістю стосунків та реалізована сексуальність – міра суб'єктивної задоволеності, яка завжди є показником, який сигналізує самій людині позитивну чи негативну її внутрішню емоційну оцінку

будь-якого явища.

Сексуальну комунікацію – спроможність сигналізувати партнерові про свої вподобання, бажані/неприємні дії, здатність сказати про це. Вона є з одного боку показником сексуального благополуччя, а з іншого його ресурсом. І не лише сексуального благополуччя. Наявна сексуальна комунікація є ще більш глибокою, ніж хороші стосунки в парі. Вона передбачає відкритість, високий рівень довіри, а отже прийняття та відсутність тривоги, свідчить про інтимність, увагу до іншого. Або ж просто сексуальну розкутість, відсутність комплексів, що також слугує підвищенню якості сексуальних контактів, навіть без взаємин, без почуттів до сексуального партнера.

Метою статті є висвітлення процедури та представлення результатів розробки і математичної верифікації розробленої нами психодіагностичної методики – опитувальника «Суб'єктивне сексуальне благополуччя».

Методи та їх обґрунтування. У процесі розробки методики використовувалися теоретичні (аналіз та узагальнення наявних теоретичних даних, синтез визначення та структурних компонентів, усієї концепції поняття суб'єктивного сексуального благополуччя) та емпіричні методи. Серед емпіричних - проведення фокус-груп, анкетування, контент-аналіз отриманих результатів, здійснення психодіагностичного опитування за методиками Шкала суб'єктивного благополуччя Е. Паруе-Баду (адаптація М. Соколової); Багатофакторний опитувальник самооцінки сексуальності Multidimensional Sexual Self-concept Questionnaire (MSSQ) W. E. Snell Jr., M. Fisher; опитувальник Установки стосовно сексуальності EAIS Г.Ю. Айзенка, Г. Вільсон.

Основна частина.

Розробка опитувальника сексуального благополуччя почалася із вивчення теоретичних критеріїв цього поняття. На наступному етапі було проведено три фокус-групи з молоддю віком 20-24 роки у загальній кількості 78 осіб, з яких було виділено ще два критерії, додатково до вище перелічених теоретичних, згідно з якими сучасна молодь оцінює рівень сексуального благополуччя - можливість актуалізувати сексуальність, кількість сексуальних контактів.

Відповідно до теоретичних та емпіричних критеріїв було сформульовано 25 запитань, які досліджувані повинні були оцінити за шкалою Лайкерта: 0 – завжди ні, 1 – переважно ні, 2 – ні так, ні ні. Не знаю, 3 – переважно так, 4 – завжди так. Було сформовано 6 шкал (по 3-6 питань прямих і обернених у кожній).

Можливість актуалізувати сексуальність : 1, 3 об, 7

Сексуальна потреба: 11, 17, 21, 22

Кількісний показник як умова благополуччя: 9, 15 об, 19

Задоволеність сексуальними стосунками : 5, 10, 14 об, 18

Задоволеність якістю стосунків: 23, 24, 25

Стосунки як основа сексуального благополуччя : 2, 4, 20

Сексуальна комунікація партнерів : 6, 8, 12, 13, 17.

Припускаємо, що критерії 4 і 5 з акцентом на задоволеності – суб'єктивно оцінюваному конструкті або критерії 5 і 6 з акцентом на наявності позитивних взаємовідносин, можуть бути об'єднані у процесі емпіричної перевірки. Конструкт «Можливість актуалізувати сексуальність» оцінює, чи дають змогу умови життя (стан здоров'я, наявність інших обставин) взагалі цікавитися сексуальною тематикою, чи актуальна вона на даний час. В явленні молодих людей можливість актуалізувати сексуальність включала зовнішню привабливість. Але ця характеристика відноситься до оцінки атракції (фізичної привабливості та комунікативної цікавості), є зовнішнім, часто хибним показником благополуччя і ми прийняли рішення не включати атрактивність у структуру методики. Шкала «Кількісний показник як умова благополуччя» не входить до теоретичних критеріїв сексуального благополуччя, сформована на підставі даних сфокусованого опитування молоді. Ми усвідомлювали, що кількість контактів є сумнівним показником ССБ, але вирішили перевірити емпірично дане припущення.

Математична верифікація опитувальника. Валідизація та стандартизація методики. При розробленні опитувальника сексуального благополуччя проводилася перевірка очевидної і змістової валідності його тверджень. Очевидну валідність – це міра розу-

міння питань опитувальника особами, в яких відсутні спеціальні знання. Змістова валідність перевірялася шляхом оцінювання відповідності й репрезентативності змісту тверджень опитувальника експертами та психологами у сфері, яка діагностується. В якості експертів нами були обрані лікарі-сексологи Львівського міського сексологічного центру та консультанти-психологи, які працюють з парами. Згідно із зауваженнями та побажаннями експертів було внесено зміни у формулювання деяких тверджень, було додано сім запитань (26-33-є) – таким чином підвищувалися вказані типи валідності.

Після підтвердження очевидної та змістової валідності ми встановлювали міру придатності опитувальника як ефективного психодіагностичного інструментарію шляхом його апробації опитуванням 457 осіб віком від 20 до 59 років, серед яких 241 жінка і 226 чоловіки. Середній вік 26,7 років, досліджувані віком від 20 до 25 років склали 35,12 %, від 20 до 40 років (рання дорослість) – 84,33 % опитаних. В якості основного інструменту статистичної перевірки був використаний пакет Statistica 8.0.

Перевірка конструктної валідності опитувальника ССБ. Для емпіричної перевірки структури опитувальника ССБ використовувався експлораторний та конфірмаційний факторний аналіз.

Звичайний факторний аналіз застосовується для визначення найбільш сприйнятливої структури конструкту і розгляду факторних значень, як значень нової ознаки. Для того, щоб більш детально перевірити структуру конструкту, потрібен внутрішній причинно-наслідковий аналіз даної факторної структури. Експлораторний факторний аналіз (ЕФА) дає змогу оцінити розмірність шкали, визначити оптимальну кількість факторів, проте як відомо, даний метод є так званою розвідувальною процедурою про оптимальну структуру конструкту.

В якості ЕФА використовувався метод головних компонент з ортогональним обертанням осей Varimax. Рішення про кількість факторів приймалося на основі діаграми „Кам'яного осипу” (див. рис.1).

В результаті аналізу було прийняте рішення проаналізувати шести- або семи-факторну структуру методики, і обрати найбільш раціональну і таку, що

узгоджується із загальною концепцією опитувальника. Виділені шість факторів пояснюють 52,52% дисперсії,

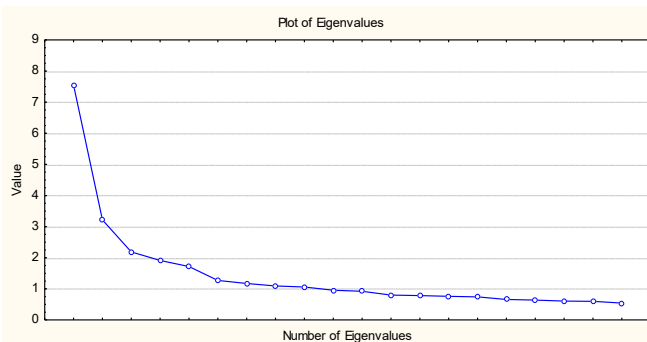

Рис. 1. Графік „Кам'яного осипу” (експлораторний факторний аналіз)

Таблиця 1.

Кумулятивна статистика експлораторного факторного аналізу

Eigenvalues (об) Extraction: Principal components				
	Eigenvalue	% Total - variance	Cumulative - Eigenvalue	Cumulative - %
1	7,549962	22,20577	7,54996	22,20577
2	3,217029	9,46185	10,76699	31,66762
3	2,188942	6,43807	12,95593	38,10569
4	1,913953	5,62927	14,86989	43,73496
5	1,716221	5,04771	16,58611	48,78267
6	1,269626	3,73419	17,85573	52,51686
7	1,172210	3,44768	19,02794	55,96454

сім факторів – 55,96 % розкиду даних (див. табл.1).

В результаті ЕФА перевірено узгодженість шкал і було відкинуто шкалу Неактуальність сексуальних стосунків, сформовану на основі фактора 6 (питання № 1об, 3, 4об, 15, 21). Коефіцієнт α -Кронбаха для цієї шкали мав незадовільне значення $\alpha=0,31$. Фактор 7 містив лише 3 питання і також незадовільний показник $\alpha=0,44$.

Таким чином, у процесі ЕФА структура опитувальника була переглянута і скоректована. Підтверджено валідність п'яти шкал: Сексуальна комунікація (додано питання 10, 29 об, 31 об), Сексуальна потреба, Стосунки як цінність, Кількісна потреба, Задоволення сексуальним життям і стосунками. Коефіцієнти α -Кронбаха для таких шкал мають високі значення $\alpha=0,710-0,889$ (див табл. 2).

Для подальшої оцінки конструктивної валідності використовувався конфірмаційний факторний аналіз (тут і далі КФА). Конструктивна валідність підтверджує

доцільність внесення тих чи інших питань до відповідної шкали – «конструкт» шкали. Стратегія оцінки в моделях конфірмаційного факторного аналізу дає більш розгорнуту інформацію про структуру зв'язків між змінними. Гіпотетична модель повинна відтворювати вихідну коваріаційну матрицю індикаторів. В іншому випадку, дослідник може говорити про похибку вимірювання.

Висновок про якість моделі робиться на підставі показників відповідності. У КФА найбільш часто використаними показниками відповідності вважаються: χ^2 -квадрат, NNFI, CFI, RMSEA, SRMR. На підставі значень цих показників робиться висновок про відповідність конструкту емпіричній моделі.

Model chi-square, CMIN (χ^2 -квадрат моделі) є найбільш поширеним показником відповідності моделі. Значимий χ^2 -квадрат говорить про суттєву відмінність коваріаційної структури моделі від спостережуваної коваріаційної матриці, що свідчить про невідповідність моделі. Якщо χ^2 -квадрат $<0,05$, то є підстави для відкидання моделі.

Comparative fit index, CFI (порівняльний індекс відповідності), також відомий як порівняльний показник відповідності Бентлера. CFI не залежить від складності моделі і розміру вибірки. Чим ближче CFI до 1, тим вища відповідність.

Normed fit index, NFI (нормований індекс відповідності), також відомий як нормований індекс відповідності Бентлера. Варіює від 0 до 1. Традиційно, зна-

Таблиця 2.

Підтверджена структура опитувальника ССБ після експлораторного факторного аналізу

№ шк.,	Питання методики	Шкала	Коефіцієнт α -Кронбаха
1.	6, 8, 10, 12, 13, 17, 29об, 31 об	Сексуальна комунікація	0,792114
2.	11, 18, 19, 22, 23	Сексуальна потреба	0,716583
3.	9, 16, 21об, 27об, 30	Кількісна потреба	0,710555
4.	4, 21, 24, 25, 27, 28, 33, 34	Стосунки як цінність	0,888579
5.	5, 7, 14 об, 20, 25, 30 об, 32 об	Задоволення сексуальним життям і стосунками	0,833367
6.	Сума шкал 1, 2, 4, 5	Інтегральний показник СБ	

чення NFI > 0,95 вважаються хорошими (Vandenberg, R. J., & Lance, C. E., 2000), між 0,90 і 0,95 - прийнятними і < 0,90 вказує на необхідність модифікації моделі.

Root mean square error of approximation, RMSEA (середня квадратична помилка апроксимації), також може мати назву RMS, СКО або розбіжність для кожного ступеня свободи. Вважається (Vandenberg, R. J., & Lance, C. E., 2000), що для достатньої відповідності моделі RMSEA повинен бути $\leq 0,05$, а для задовільної відповідності $\leq 0,08$. RMSEA є популярним показником відповідності, через те, що він не вимагає порівняння з нульовою моделлю і тому не вимагає від автора правдоподібності моделі, в якій існує повна незалежність латентних змінних.

Standardized root mean square residual (стандартизований середньоквадратичний залишок), стандартизований RMR (SRMR). SRMR – це стандартизований показник усередненої відмінності між прогнозованими та спостережуваними дисперсіями і коваріацією в моделі. Чим менше SRMR, тим краща відповідність моделі. SRMR < 0,05 говорить про добру відповідність, і < 0,08 про задовільну відповідність (Vandenberg, R. J., & Lance, C. E., 2000).

Для нашої 5-факторної моделі опитувальника (див. табл.3): Chi-Square Statistic: 115,904; Degrees of Freedom: 71; Chi-Square p-level: 0,0613 ; RMS Standardized Residual=0,051; Bentler-Bonett Normed Fit Index 0,869; Bentler Comparative Fit Index 0,941; Steiger-Lind RMSEA --->Point Estimate: 0,0506.

Як видно з табл.3, усі показники КФА свідчать

Таблиця 3.

Дані конфірмаційного факторного аналізу – структура опитувальника ССБ

Показник	Емпіричне значення	Необхідне значення
Chi-Square Statistic	115,904	-
Degrees of Freedom	71	-
Chi-Square p-level:	0,0613	$p > 0,05$
RMS Standardized Residual	0,051	RMSR < 0,05 - достатньо RMSR < 0,08 - задовільно
Bentler-Bonett Normed Fit Index	0,869	$0,90 > NFI > 0,95$
Bentler Comparative Fit Index	0,941	CFI якомога ближче до 1
Steiger-Lind RMSEA	0,0506	RMSEA $\leq 0,05$ - достатньо $\leq 0,08$ - задовільно

про хорошу відповідність теоретичної та емпіричної моделі, крім Bentler-Bonett Normed Fit Index. Однак, після видалення трьох питань: № 33 із шкали «Стосунки як цінність» та № 24 і 28 із шкали «Кількісна потреба» та наступної корекції моделі, цей показник зріс до необхідного значення $0,90 > NFI$, $NFI = 0,906$.

У процесі ЕФА та КФА було виявлено обернену пропорційність шкали Кількісна потреба до усіх інших шкал та інтегрального показника ССБ. Для прийняття рішення про включення даної шкали до критеріїв сексуального благополуччя було здійснено кореляційний аналіз за Пірсоном (кількість опитаних більше N=200 дає змогу застосовувати цей параметричний критерій).

Як видно із таблиці 4, при $p < 0,050$, N=220 Кількісний компонент, який за нашим теоретичним припущенням був включений до обрахунків і додавався до інших шкал для отримання кінцевого результату, виявляє зворотну взаємозалежність із Інтегральним показником сексуального благополуччя. Не дивлячись на те, що він входить в суму, кореляція зі знаком «мінус» свідчить про обернену закономірність: що більший кількісний компонент, то нижчий показник Сексуального благополуччя ($r = -0,321$). Кількісна потреба також обернено пропорційна до Сексуальної комунікації ($r = -0,241$), Стосунків як цінності ($r = -0,519$), Задоволення сексуальним життям і стосунками ($r = -0,607$). Тому шкала «Кількісний компонент», яка виявляє зворотну кореляцію із загальним показником Сексуального благополуччя, повинна бути видалена і не додаватися до сумарного показника.

Отже, за допомогою експлораторного та конфірмаційного факторного аналізу **підтверджено структуру та конструктну валідність** методики «Сексуальне благополуччя».

Наступний етап – перевірка нормальності розподілу. Використання інтервальної шкали Лайкерта дало змогу отримати дисперсію і перевірити нормальність розподілу. Як видно на рис. 2, критерій Хі-квадрат підтверджує нормальність розподілу за шкалами Загальний (інтегральний показник) (Chi-Square test = 7,54616, df = 5, p = 0,18309) та Сексуальна потреба (Chi-Square test = 7,54616, df = 5, p = 0,18309).

Таблиця 4.

Дані кореляційного аналізу (інтеркореляції шкал опитувальника ССБ) за Пірсоном ($p < 0,050$, $N=220$)

Correlations. Marked correlations are significant at $p < .05000$ $N=220$						
	Секс Комуник	Секс Потр як умоваБЛ	Кількісн Комп	Стос Як Цінність	Задов СЖ і Стос	Інтегр Пок
Секс Комуник	1,0000	0,2533	-0,2406	0,3185	0,4127	0,6904
Секс Потр як умоваБЛ	0,2533	1,0000	-0,0548	0,0765	0,1228	0,5628
Кількісн Комп	-0,2406	-0,0548	1,0000	-0,5189	-0,6072	-0,3214
Стос Як Цінність	0,3185	0,0765	-0,5189	1,0000	0,4886	0,6946
Задов СЖ і Стос	0,4127	0,1228	-0,6072	0,4886	1,0000	0,6802
Інтегр Пок	0,6904	0,5628	-0,3214	0,6946	0,6802	1,0000

За іншими шкалами дані розсіюються не за законами нормальності. Статистика для шкали Сексуальна комунікація - Kolmogorov-Smirnov $d = 0,15041$, $p < 0,01$, Chi-Square test = 20,07559, $df = 7$, $p = 0,00541$, для шкали Кількісний показник - Kolmogorov-Smirnov $d = 0,21362$, $p < 0,01$; Chi-Square test = 119,64199, $df = 6$ (adjusted), $p = 0,00000$; та Задоволення сексуальним життям і стосунками - Kolmogorov-Smirnov $d = 0,12784$, $p < 0,05$, Chi-Square test = 20,12099, $df = 7$, $p = 0,00531$ (див. рис. 2).

Природно також, що подібна позиція не є розповсюдженою, адже така потреба конституційно властива небагатьом.

Як видно з рис. 3, за шкалою «Задоволення сексуальним життям і стосунками» наявний «зсув» у бік високих оцінок. Така тенденція – наслідок відповіді на прямі запитання, чи респонденти задоволені своїми стосунками. Ці «зсуви» будуть скоректовані у процесі стандартизації відносно емпіричних середніх значень.

Перевірка **надійності** методики здійснювалася

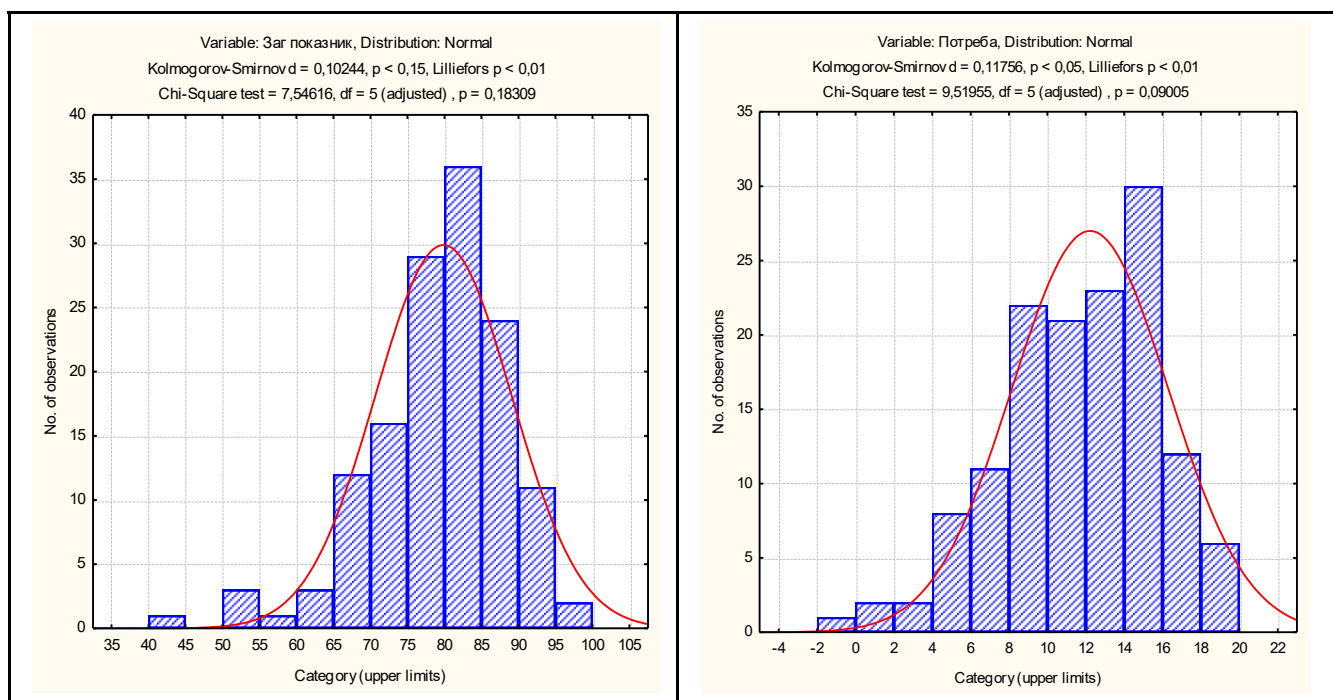
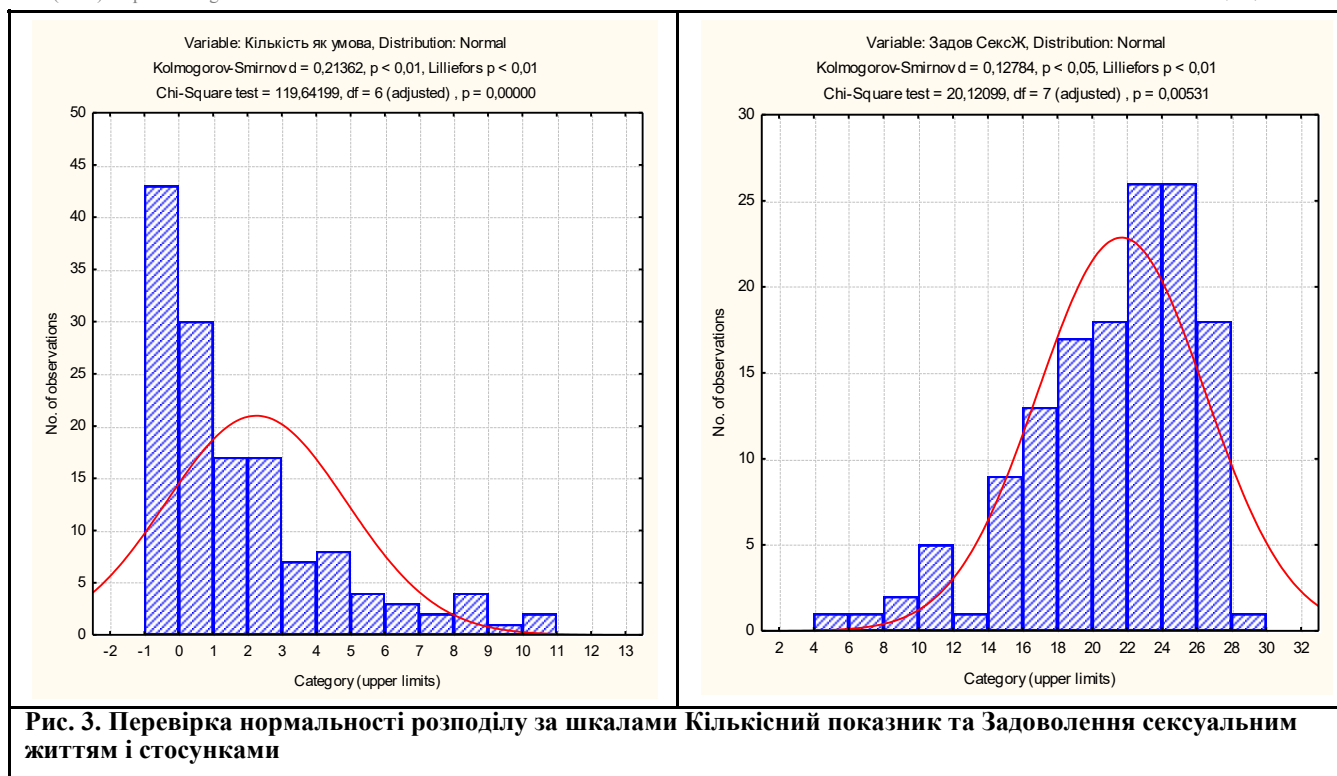

Рис. 2. Нормальність розподілу за шкалами Загальний (інтегральний показник) та Сексуальна потреба

Шкала Кількісний показник містить твердження, які свідчать про полігамність респондента, про потребу у сексуальній різноманітності, якомога більшої кількості партнерів. Така позиція не є соціально бажаною, вимагає відвертості респондента. Це – можливі причини наявного «зсуву» даних у бік до низьких пока-

заче. шляхом визначення коефіцієнтів ретестової надійності, який обраховується після повторного опитування тієї ж групи і за допомогою визначення коефіцієнтів кореляції між двома послідовними замірами, здійсненими з інтервалом у 2-3 тижні. Як видно з Табл. 5, ретестовий

метод вказує на хорошу надійність усіх шкал методики, крім шкали «Кількісний компонент».

Коефіцієнти ретестової кореляції за Спірменом ($N=457$, $p < 0,050$) свідчать про міцні міжфункціональні зв'язки ($r=0,603-0,707$), а отже, про хорошу надійність методики. Шкала «Кількісний компонент» показала задовільний результат. Це можна пояснити соціальною небажаністю ствердних відповідей на запитання шкали про потребу у різних сексуальних партнерах, вмиканням механізмів психологічного захисту.

Подальше підтвердження валідності шкал опитувальника здійснювалося за допомогою встановлення конвергентної, дивергентної та дискримінантної валідності.

Конвергентна валідність встановлювалася шляхом аналізу кореляцій шкал опитувальника з аналогічними шкалами інших методик:

Шкали суб'єктивного благополуччя Е.Паруе-Бадю (адаптація М. Соколової);

багатофакторним опитувальником самооцінки сексуальності Multidimensional Sexual Self-concept Questionnaire (MSSQ) W. E. Snell Jr., M. Fisher;

опитувальником Установки стосовно сексуальності EAIS Г.Ю. Айзенка, Г. Вільсона.

Результати перевірки конвергентної валідності шкал опитувальника ССБ представлені у таблицях 6 – 8. Як видно з табл. 6, за даними Spearman Rank Order Correlations при $N=138$ та $p < 0,050$ шкали Сексуальна

Таблиця 5.

Коефіцієнти ретестової кореляції шкал методики сексуального благополуччя ($N=257$, $p < 0,05000$)

Spearman Rank Order Correlations (осб) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < 0,05000$						
	Pe_1	Pe_2	Pe_3	Pe_4	Pe_5	Pe_Інтерп
1. Сексуальна комунікація	0,6183***	0,2013	-0,0514	0,1965	0,1928	0,3540***
2. Сексуальна потреба як умова БЛ	0,3296**	0,707***	-0,024	0,1637	0,1504	0,4452***
3. Кількісний компонент	-0,2762**	0,0183	0,5845*	-0,349***	-0,3276*	-0,2635*
4. Стосунки як цінність	0,2822**	-0,0702	-0,390*	0,6262***	0,2605*	0,3075**
5. Задоволення СЖ і стосунками	0,3455***	0,0623	-0,1649	0,4077***	0,603***	0,5208***
Інтегральний Показник	0,5171***	0,374***	-0,218*	0,4643***	0,448***	0,6490***

Примітка: * - рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$

комунікація та Загальний показник ССБ мають значимі міжфункціональні взаємозв'язки із усіма шкалами Багатовимірної опитувальника самооцінки сексуальності (MSSQ W. E. Snell Jr. та ін.) з позитивними конотаціями: Сексуальна самооцінка (позитивна) ($r=0,335$ та $r=0,321$ відповідно), Сексуальна стурбованість (при невисоких значеннях – зацікавленість у сексуальних стосунках) ($r=0,211$ та $r=0,287$), Внутрішній контроль, (особистий контроль над власними сексуальними проявами) ($r=0,212$ та $r=0,185$), Статева свідомість ($r=0,313$ та $r=0,351$), Сексуальна мотивація ($r=0,333$ та $r=0,378$), Сексуальна асертивність ($r=0,266$ та $r=0,224$), Сексуальна задоволеність ($r=0,211$ та $r=0,287$). Зі шкалами з негативними сексуальними показниками (Зовнішній контроль статевого життя, Сексуальний моніторинг, Страх сексуальних стосунків, Сексуальна тривога) шкали ССБ «Сексуальна комунікація» та Інтегральний показник не мають значимих кореляцій, а зі шкалою Сексуальна депресія у Інтегрального показника значущий зворотній взаємозв'язок – $r=-0,198$. Отже, уже за допомогою аналізу взаємозв'язків опитувальника MSSQ вдалося підтвердити конвергентну та дивергентну валідність шкали Інтегральний показник сексуального благополуччя. Кореляційні зв'язки шкал ССБ зі шкалами опитувальника Установки стосовно сексуальності EAIS Г.Ю. Айзенка, Г.Вільсона та Шкалою суб'єктивного благополуччя Е. Паруе-Бадю також підтверджують конвергентну та дивергентну валідність низки шкал (див.

табл.7 та 8). Так Інтегральний показник СБ має значущі кореляції з суб'єктивним благополуччям ($r=0,213$), Сексуальною задоволеністю ($r=0,304$), сексуальною дозволеністю ($r=0,200$) і реалізованістю ($r=0,262$).

Інтегральний показник не має значимих взаємозв'язків із шкалами з негативними конотаціями: сексуальною невротичністю, сексуальною сором'язливістю, прийняттям порнографії, агресивного сексу, знеособленого сексу. Шкала «Сексуальна комунікація» позитивно корелює із показниками гармонійної сексуальності: Дозволеністю ($r=0,217$, $p \leq 0,05$), прийняттям порнографії ($r=0,195$, $p \leq 0,05$), Сексуальною задоволеністю ($r=0,201$, $p \leq 0,05$), негативно – із сексуальною сором'язливістю ($r=-0,204$, $p \leq 0,05$). Відсутні кореляції із шкалами з негативним підґрунтям – з Сексуальною невротичністю та знеособленим сексом. Цих взаємозв'язків достатньо для підтвердження валідності шкали «Сексуальна комунікація».

Сексуальна комунікація є важливим чинником сексуального благополуччя і свідчить про взаємну довіру партнерів, наявність відкритості та обговорення питань сексуальних вподобань в парі, відсутність комунікативних бар'єрів. Сексуальна комунікація як вербальна, так і невербальна, є потужним ресурсом в стосунках пар. Основоположники сучасної сексології В.Мастерс та В.Джонсон на розвитку сексуальної комунікації побудували одну із авторських методик сексотерапії – «фокусування відчуттів» (Мастерс В., 1998).

Таблиця 6.

Коефіцієнти кореляції між шкалами методики «Психодіагностика сексуального благополуччя» та MSSQ W. E. Snell Jr. та ін.

Spearman Rank Order Correlations (138oc_шкСБ+Паруе+Айз+АрУ+БОО) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < 0,05000$						
	Секс Комуник	Потреба	Кількісна потреба	Задов СексЖ	Стос як цінність	Загальний показник
Сексуальна самооцінка	0,335**	0,159	-0,216**	0,230*	0,206*	0,322**
Сексуальна стурбованість	0,211*	0,278**	-0,092	0,070	0,144	0,287**
Внутрішній контроль	0,213*	0,109	-0,109	0,050	0,129	0,185*
Статева свідомість	0,313**	0,261*	-0,130	0,151	0,186*	0,351**
Сексуальна мотивація	0,333**	0,290*	-0,241*	0,196*	0,229*	0,378**
Сексуальна тривога	0,063	0,138	-0,095	-0,042	-0,029	0,039
Сексуальна асертивність	0,266**	0,176*	-0,231*	0,120	0,151	0,224*
Сексуальна депресія	-0,013	0,074	0,072	-0,319**	-0,216*	-0,198*
Зовнішній контроль статевого життя	-0,033	0,196	-0,004	-0,159	-0,134	-0,036
Сексуальний моніторинг	0,075	0,165	0,061	-0,093	-0,111	0,049
Страх сексуальних стосунків	0,156	0,040	-0,025	-0,105	-0,092	-0,030
Сексуальна задоволеність	0,285**	0,088	-0,239*	0,479***	0,288**	0,415***

Примітка: статистично значущі кореляції виділені жирним шрифтом
* - рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$

Таблиця 7.

Кореляційні зв'язки шкал ССБ зі шкалами опитувальника Установки стосовно сексуальності EAIS Г.Ю. Айзенка, Г.Вільсон та шкалою Суб'єктивного благополуччя Паруе-Баду

Spearman Rank Order Correlations (138oc_шкСБ+Паруе+Айз+АрУ+БОС) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at p							
	Суб'єкт. благопол.	Дозвол.	Реаліз.	Секс. Невр.	Знеос. Секс	Порн.	Секс. Сором.
Сексуальна комунікація	0,1613	0,2168*	0,1593	0,1173	0,0492	0,1949*	-0,2041*
Сексуальна потреба	0,0631	0,0482	-0,1269	0,2347*	0,1875*	0,2044*	0,0875
Кількісний компонент	-0,0122	0,0459	-0,1325	0,0696	0,1969*	0,0683	0,0824
Стосунки як цінність	0,1438	0,0559	0,3794**	-0,1597	-0,1284	0,0153	-0,2045*
Задоволення СЖ і стосунками	0,1793*	0,1328	0,2467*	-0,0822	-0,0418	0,0402	-0,1054
Інтегральний Показник	0,2132*	0,1996*	0,2615**	0,0574	0,0857	0,1559	-0,1379

Примітка: статистично значущі кореляції виділені жирним шрифтом
* - рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$

Таблиця 8.

Кореляційні зв'язки шкал ССБ зі шкалами опитувальника Установки стосовно сексуальності EAIS Г.Ю. Айзенка, Г.Вільсон

Spearman Rank Order Correlations MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < 0,05000$						
	Секс. Збудл.	Фіз. Секс	Агр. Секс	Секс. Лібідо	Секс. Задов.	Маск.-Фем.
1. Сексуальна комунікація	0,2348*	0,2144*	-0,0869	0,2908**	0,2013*	0,2565**
2. Сексуальна потреба	0,2147*	0,292**	0,0771	0,1813*	-0,0685	0,1936*
3. Кількісний компонент	-0,1256	0,0351	0,2019*	0,1189	-0,2298*	0,0648
4. Стосунки як цінність	0,2464*	0,0873	-0,1505	-0,0130	0,4455***	0,0982
5. Задоволення СЖ і стосунками	0,2702**	0,1486	-0,0405	0,1056	0,2896**	0,1493
Інтегральний Показник	0,3669***	0,3041**	-0,0571	0,2429*	0,3035**	0,3096**

За даними Т. Rath, J. Harter, Д. Джованіні та співавторів, важливими чинниками суб'єктивного благополуччя є соціальне благополуччя – значущість близького оточення і соціальних взаємовідносин; приємні міжособистісні відносини. За С. Пейдж та А. Чаловою благополучні пари сприймають сексуальний контакт як складову їхнього кохання, стосунків, саме через них реалізується сексуально-еротична функція сім'ї (Пейдж С., 1995; Чалова А. В., 2016). Тому виправданим теоретично та доцільним є критерій «Стосунки як цінність». Ця шкала значимо корелює при $p < 0,050$ із (див табл. 6-8): Сексуальною самооцінкою ($r=0,206$), Статевою самосвідомістю ($r=0,186$), Сексуальною мотивацією ($r=0,229$), Сексуальною задоволеністю ($r=0,288$), і зворотна взаємозалежність з Сексуальною депресивністю ($r=-0,216$), Сексуальною сором'язливістю ($r=-0,216$), при $p < 0,001$ – із Сексуальною задоволеністю ($r=0,445$), Сексуальною реалізованістю ($r=0,3794$). Ці взаємозв'язки, а також кореляція із Сексуальною збудливістю ($r=0,246$) підтверджують той факт, що наявність близькості в стосунках і самих романтичних стосунків підвищує рівень сексуального бажання та сексуального благополуччя. Валідність (конвергентна) шкали «Стосунки

як цінність» опитувальника ССБ підтверджена.

Наші емпіричні дані вказують на те, що в нашій культурі благополучними є романтичний, інтимний, трансцендентний, пристрасний сценарії, які базуються на наявності стосунків (Гупаловська В., 2021).

Валідність шкали **Задоволення сексуальним життям (СЖ) і стосунками** підтверджується низкою позитивних міжфункціональних взаємозалежностей з позитивними показниками сексуальності та показником суб'єктивного благополуччя за Е.Паруе-Баду ($r=0,179$, $p \leq 0,05$): Сексуальною самооцінкою ($r=0,230$), Сексуальною мотивацією ($r=0,229$), високо значима кореляція при $p \leq 0,001$ з Сексуальною задоволеністю ($r=0,479$), і зворотна взаємозалежність з Сексуальною депресивністю ($r=-0,319$, $p \leq 0,01$). Серед позитивних корелятив важливі маркери сексуального благополуччя - Сексуальна задоволеність ($r=0,3035$, $p \leq 0,01$), Сексуальна реалізованість ($r=0,2467$, $p \leq 0,05$).

Дискусійний конструкт нашого питальника сексуального благополуччя – **Кількісний компонент** (кількісна потреба) – виявляє негативні взаємозв'язки із позитивно конотованими показниками сексуальності при $p \leq 0,05$ (див. табл. 6): з Сексуальною самооцінкою

($r=-0,206$), Сексуальною мотивацією ($r=-0,241$), Сексуальною асертивністю ($r=-0,231$), з Сексуальною задоволеністю ($r=-0,239$). Це може свідчити про «захисний», невротичний характер потреби у кількісній різноманітності сексуальних контактів – якщо наявна травматизація, відкинутість, відсутність позитивної уваги з боку цікавих суб'єктів або ж суб'єктивна оцінка власної привабливості негативна, то з'являється тенденція до «заміни якості кількістю».

Наступні взаємозв'язки Кількісного компонента із шкалами EAIS (див. табл. 7 та табл. 8) Знеособлений секс ($r=0,1969$, $p\leq 0,05$), Агресивний секс ($r=0,2019$, $p\leq 0,05$), Сексуальна задоволеність ($r=-0,2298$, $p\leq 0,05$) підтверджують наявність агресії та невдоволеності респондентів при декларованості кількісної потреби. Емпіричні результати вказують на те, що шкала «Кількісний компонент» є з більшою імовірністю показником сексуального неблагополуччя, ніж благополуччя.

Кількісний компонент має обернені зв'язки з усіма шкалами нашого опитувальника (див. табл. 4): Сексуальна комунікація ($r=-0,2406$, $p\leq 0,05$), Стосунки як цінність ($r=-0,5189$, $p\leq 0,001$), Задоволення СЖ і стосунками ($r=-0,6072$, $p\leq 0,001$), Інтегральний Показник ($r=-0,3214$, $p\leq 0,01$), навіть з Сексуальною потребою, хоча і незначимо ($r=-0,0548$). Отже, потреба у більшій кількості сексуальних контактів не є конституційно-фізіологічною, а психологічно-захисною. Це підтверджує також дискримінантну валідність шкали «Кількісний компонент» опитувальника ССБ. Є ґрунтовні підстави не включати цю шкалу у сумарний показник сексуального благополуччя, але залишити в структурі опитувальника в якості негативного або невротичного показника сексуального благополуччя.

Шкала «Сексуальна потреба» показує логічно обґрунтовані статистично значущі взаємозв'язки із шкалами EAIS (див. табл. 7 та табл. 8) Сексуальна збудливість ($r=0,2147$, $p\leq 0,05$), Сексуальне лібідо ($r=0,1813$, $p\leq 0,05$), Сексуальна маскуліність ($r=0,1936$, $p\leq 0,05$), що свідчить про імовірність конституційно-фізіологічної основи потреби. Серед корелятивів з MSSQ також позитивно конотовані Сексуальна свідомість ($r=0,261$, $p\leq 0,05$), Сексуальна мотивація ($r=0,290$, $p\leq 0,05$), сексуальна асертивність ($r=0,176$, $p\leq 0,05$) (див. табл. 6). Серед негативно обумовлених емпіричних значущих корелятивів наявні лише Сексуальна стурбованість ($r=0,278$, $p\leq 0,05$), Сексуальна невротичність ($r=0,234$, $p\leq 0,05$), що свідчить про імовірність часткової невротизації при високих показниках сексуальної потреби. Кореляції з показниками Фізичний секс, Знеособлений секс, Прийняття порнографії вказують на широкий спектр толерантності до видів сексуальної поведінки в осіб з високою сексуальною потребою. Отже, валідність шкали «Сексуальна потреба» підтверджено. Хоча взаємозв'язки із позитивними показниками сексуальності найнижчі серед усіх запропонованих нами шкал сексуального благополуччя, вони позитивні і значущі. Тому шкала «Сексуальна потреба» має позитивне значення і буде входити до інтегрального показника ССБ.

Дивергентна валідність шкал. Для виявлення особливостей вимірюваних конструктів ми здійснили порівняльний аналіз між чоловіками та жінками за Т-критерієм Стюдента (див. Табл. 9).

Подальше підтвердження дивергентної валідності здійснювалося за допомогою порівняння показників Питальника сексуального благополуччя у контрастних групах із підтвердженими відмінними харак-

Таблиця 9.

Дані порівняльного аналізу за Т-критерієм Стюдента за статтю
(Mean 1-чоловіки, Mean 0- жінки)

	Mean - 0	Mean - 1	t-value	p	Valid N - 0	Valid N - 1	Std.Dev. - 0
1. Сексуальна комунікація	20,319	20,560	-0,532	0,5953	141	75	2,7550
2. Сексуальна потреба	11,688	13,800	-3,823	0,0002	141	75	3,9318
3. Кількісний компонент	2,319	3,400	-2,569	0,0109	141	75	2,6222
4. Стосунки як цінність	21,745	20,173	2,257	0,0250	141	75	4,5456
5. Задоволення СЖ і стосунками	22,922	22,120	1,300	0,1950	141	75	4,1868
Інтегральний Показник	78,993	80,053	-0,755	0,4511	141	75	9,0250

Примітка: статистично значущі відмінності виділені жирним шрифтом та підкресленням

Таблиця 10.

Дані порівняльного аналізу за U-критерієм Манна-Вітні за статтю

Mann-Whitney U Test (СБ_414) By variable Стать Marked tests are significant at p <.05000								
	Rank Sum - жін	Rank Sum - чол	U	Z	p-level	p-level	Valid N - жін	Valid N - чол
Сексуальна комунікація	31898,50	16929,50	9743,50	-1,29304	0,196000	0,19302	312	102
Сексуальна потреба	<u>30985,00</u>	<u>17843,00</u>	<u>8830,00</u>	<u>-2,51517</u>	<u>0,011898</u>	<u>0,01123</u>	<u>312</u>	<u>102</u>
Кількісний компонент	32122,50	16705,50	9967,50	-0,99336	0,320537	0,26689	312	102
Стосунки як цінність	32818,50	16009,50	10663,50	-0,06221	0,950395	0,95032	312	102
Задоволення СЖ і стосунками	33345,50	15482,50	10229,50	0,64284	0,520329	0,51907	312	102
Інтегральний Показник	32820,00	16008,00	10665,00	-0,06020	0,951994	0,95196	312	102

Примітка: статистично значущі відмінності виділено жирним шрифтом, курсивом та підкресленням

Таблиця 11.

Дані порівняльного аналізу за U-критерієм Манна-Вітні (віргогамія та без відхилення)

Mann-Whitney U Test (ДАНІ_СБ_551) By variable Bipro_1 Marked tests are significant at p <.05000									
	Rank Sum - 1 Bipro	Rank Sum - 2 Норма	U	Z	p-level	Z - ad justed	p-level	Valid N - 1	Valid N - 2
СексКомунік	3181,0	54110,0	2830,0	-2,5610	0,01043	-2,57803	0,009937	26	312
СексПотр	4920,0	52371,0	3543,0	1,07163	0,28388	1,07550	0,282153	26	312
КількіснКомп	5046,0	52245,0	3417,0	1,33484	0,18193	1,37646	0,168679	26	312
Стосунки як цінність	2208,0	55083,0	1857,0	-4,5935	0,00000	-4,6002	0,000004	26	312
ЗадовСЖіСтос	437,0	56854,0	86,0	-8,2931	0,00000	-8,3132	0,000000	26	312
ІнтегрПок	938,0	56353,0	587,0	-7,2465	0,00000	-7,2497	0,000000	26	312

Примітка: статистично значущі відмінності виділені жирним шрифтом, курсивом

теристиками.

На базі Львівського міського сексологічного центру було опитано групи осіб з клінічно підтвердженою віргогамією та зверненням до сексолога з різними запитами стосовно сексуального життя (еректильною дисфункцією, гіполібідомією, гіперлібідомією) (N=58). Є теоретичні та клінічні підстави вважати дані групи такими, у яких може бути знижене сексуальне благопо-

луччя. Нашу загальну групу опитаних можна умовно вважати групою без відхилення.

Було здійснено порівняльний аналіз за критерієм Манна-Вітні між групами з віргогамією (N=26) і загальною групою без відхилення (N=312), результати якого представлені в табл.11 та на рис. 4.

Віргогамія – це тотальна відсутність генітальних стосунків з жінкою у сім'ях (парах) із зазвичай три-

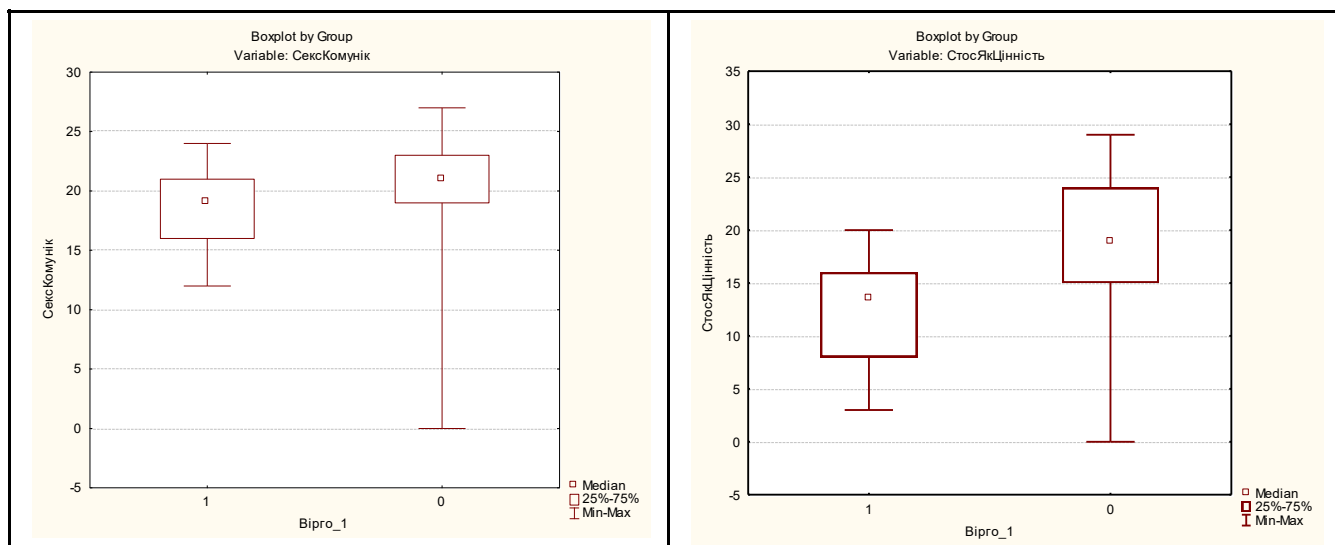

Рис. 4. Статистично значущі відмінності за порівняльним аналізом за U-критерієм Манна-Вітні (1-віргогамія та 0-відносна норма) за шкалами Сексуальна комунікація та Стосунки як цінність

валим стажем сімейного життя внаслідок спастичного ураження статевих шляхів жінки, що унеможливило генітально-геніальний контакт (Мастерс В., Васильченко Г., Лев-Старович З., Кон І).

Як видно з таблиці 11 та рис. 4, статистично значущі відмінності спостерігаються за усіма шкалами, крім за Сексуальної потреби та Кількісного компонента. Статистично значимо вищі у групі відносної норми показники сексуального благополуччя за шкалами: Сексуальна комунікація ($U = 2830,0$; $Z = -2,56105$, $p = 0,01043$), Стосунки як цінність ($U = 1857,0$; $Z = -4,593$, $p = 0,000$), Задоволення сексуальним життям та стосунками ($U = 86,0$; $Z = -8,293$, $p = 0,000$), Інтегральний показник ($U = 587,0$; $Z = -7,246$, $p = 0,000$).

Примітно, що сексуальна потреба та потреба у кількості партнерів у групах з віргогамією та з відотною нормою не відрізняються. Отже, причина зниження сексуального благополуччя в осіб з віргогамних сімей не конституційно-кількісна. Не дивлячись на те, що віргогамні пари можуть використовувати сурогатні та вікарні форми статевого життя (Мастерс, 1998; Васильченко Г., 1990), їм важко обговорювати питання статевого життя, вони не розуміють цінності стосунків через що і знижується задоволення стосунками та сексуальне благополуччя.

Як видно з рис. 4 і 5, найбільш віддаленими від групи відотної норми є показник задоволеності сексуальним життям, найменш – сексуальна комунікація. Результати порівняння вищеназваних груп підтверджу-

ють дивергентну валідність усіх шкал питальника ССБ.

На наступному етапі було здійснено порівняльний аналіз за U-критерієм Манна-Вітні між загальною групою без відхилень і групою осіб, які здійснили звернення за сексологічною допомогою з різними запитами стосовно сексуального життя (еректильною дисфункцією, гіполібідомією, гіперлібідомією) ($N = 58$) (див. табл. 12 та рис. 6).

Як видно з таблиці 12 та рис. 5, 6, між групою осіб, які звернулися за сексологічною консультацією, та групою без звернень наявні статистично значущі відмінності за усіма шкалами, крім Кількісного компонента. За усіма шкалами показники в групі відотної норми вищі. Кількісний компонент в групі осіб, які звернулися до сексологічного центру, не значимо, але вищий, що свідчить, з одного боку, про правдивість відповідей респондентів, з іншого – про специфічні уявлення цієї групи про гармонію у статевих стосунках. Отже, створений нами опитувальник здатний відображати зниження сексуального благополуччя за усіма запропонованими шкалами. Якщо за шкалами Сексуальна комунікація та Сексуальна потреба як умова благополуччя відмінності статистично значущі, але візуально мінімальні (див. рис. 5), то найвиразніші відмінності за шкалами Стосунки як цінність, Задоволеність сексуальним життям та стосунками (суб'єктивна оцінка) та Інтегральним показником.

Такі дані вказують на імовірні причини сексуальних негараздів пар – нестачу комунікації та недооці-

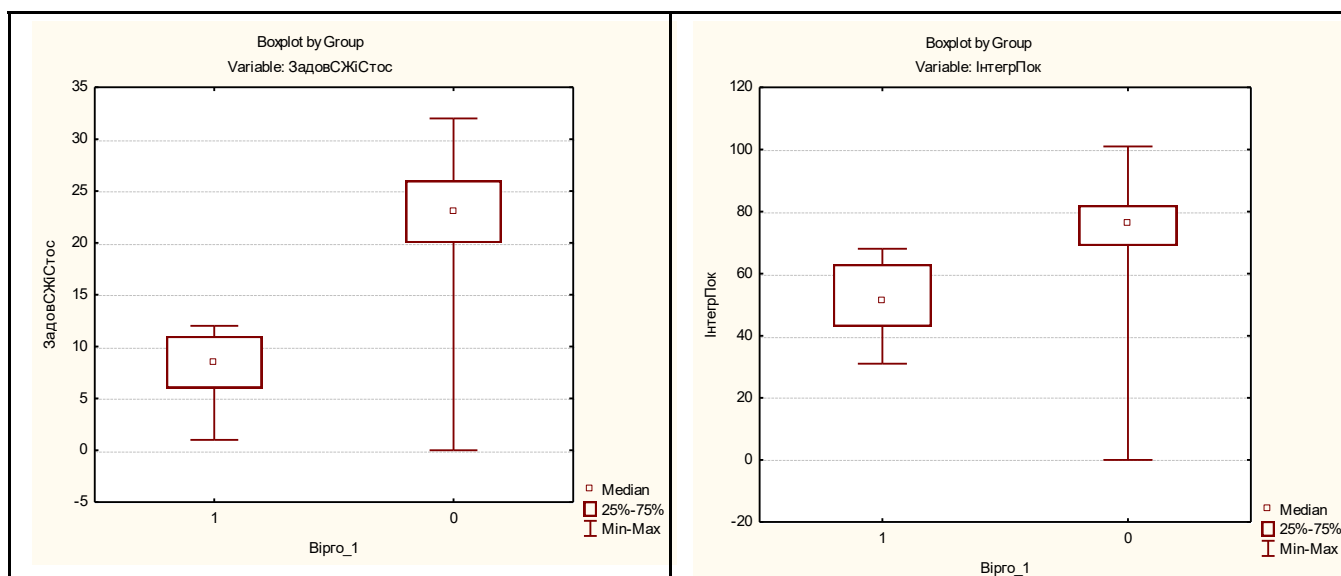

Рис. 5. Статистично значущі відмінності за порівняльним аналізом за U-критерієм Манна-Вітні (1-віргогамія та 0-відносна норма)

Таблиця 12.

Дані порівняльного аналізу за U-критерієм Манна-Вітні
(Group 1 – без відхилень та Group 2 – звернення до сексолога)

Mann-Whitney U Test (ДАНІ_СБ_551) By variable Звернення до сексолога_2 Marked tests are significant at p <.05000									
	Rank Sum - Group 1	Rank Sum - Group 2	U	Z	p-level	Z – ad justed	p-level	Valid N1	Valid N2
Секс Комунік	61204,50	7430,50	5719,5	4,45001	0,000009	4,47941	0,000007	312	58
Секс Потр як умова БЛ	59774,00	8861,00	7150,0	2,53751	0,011165	2,54683	0,010871	312	58
Кількісн Комп	56712,50	11922,50	7884,5	-1,5555	0,11982	-1,5988	0,109863	312	58
Стос Як Цінність	63952,00	4683,00	2972,0	8,12326	0,000000	8,13588	0,000000	312	58
Задов СЖ і Стос	66867,50	1767,50	56,5	12,0211	0,000000	12,0451	0,000000	312	58
Інтегр Показ	66553,50	2081,50	370,5	11,6013	0,000000	11,6053	0,000000	312	58

Примітка: статистично значущі відмінності виділені жирним шрифтом, курсивом

нювання важливості стосунків між партнерами для досягнення сексуального благополуччя. Статистично значущі відмінності у показниках імовірно не зовсім благополучної сексуальної групи осіб, що звернулися до сексологічного центру, та пересічних респондентів вказують на валідність сконструйованої методики ССБ.

Статистично значущі різниці середніх арифметичних у групі чоловіків та жінок не виходять за межі

ної перевірки створеного нами опитувальника «Суб'єктивне сексуальне благополуччя». Верифікація очевидної та змістової валідності здійснювалася за посередництвом групи експертів, в результаті чого було додано 8 запитань та змінено структуру трьох шкал опитувальника. Валідизація (перевірка конструктивної валідності), перевірка надійності та стандартизація методики здійснювалася шляхом апробації опитуван-

Таблиця 13.

Дані до стандартизації шкал опитувальника сексуального благополуччя

Шкала	M	δ	M+ ½ δ	M- ½ δ
Сексуальна комунікація	20,291	3,401	22,558	18,024
Сексуальна потреба	12,333	4,054	15,036	9,630
Кількісний компонент	2,721	2,984	4,710	0,731
Стосунки як цінність	21,111	5,148	24,543	17,679
Задоволеність сексуальним життям і стосунками	22,404	3,401	24,671	20,137

стандартного відхилення. Тому немає сенсу проводити стандартизацію для представників різних статей.

З метою **стандартизації** методики застосовано метод з використанням середнього арифметичного (m) та стандартного відхилення (σ). Згідно з теоретичним розподілом, до середніх значень повинно потрапити не менше 50% усієї дисперсії даних. Для знаходження рівнів низького, середнього та високого застосовано такі розрахунки (див. табл. 13): **Межа високих балів** = $M + 2\sigma$; **Межа низьких балів** = $M - 2\sigma$.

Після відповідних розрахунків встановлено межі низького, середнього та високого рівня за шкалами опитувальника сексуального благополуччя та інтегрального показника ССБ (див. табл. 14).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Можемо узагальнити результати психометрич-

ним 457 осіб віком від 20 до 59 років, серед яких 241 жінка і 226 чоловіки. Середній вік 26,7 років, досліджувані віком від 20 до 25 років склали 35,12 %, від 20 до 40 років (рання дорослість) – 84,33 % опитаних. Перевірка структури опитувальника за допомогою статисти-

Таблиця 14.

Дані стандартизації шкал опитувальника ССБ

	Низький рівень,	Середній рівень, бали	Високий рівень,
1. Сексуальна комунікація	0-17	18-21	≥ 22
2. Сексуальна потреба	0-9	9-14	≥ 15
3. Кількісний компонент	0-1	1-3	≥ 4
4. Стосунки як цінність	0-16	17-23	≥ 24
5. Задоволення СЖ і стосунками	0-19	20-23	≥ 24
Інтегральний Показник	0-61	62-84	≥ 85

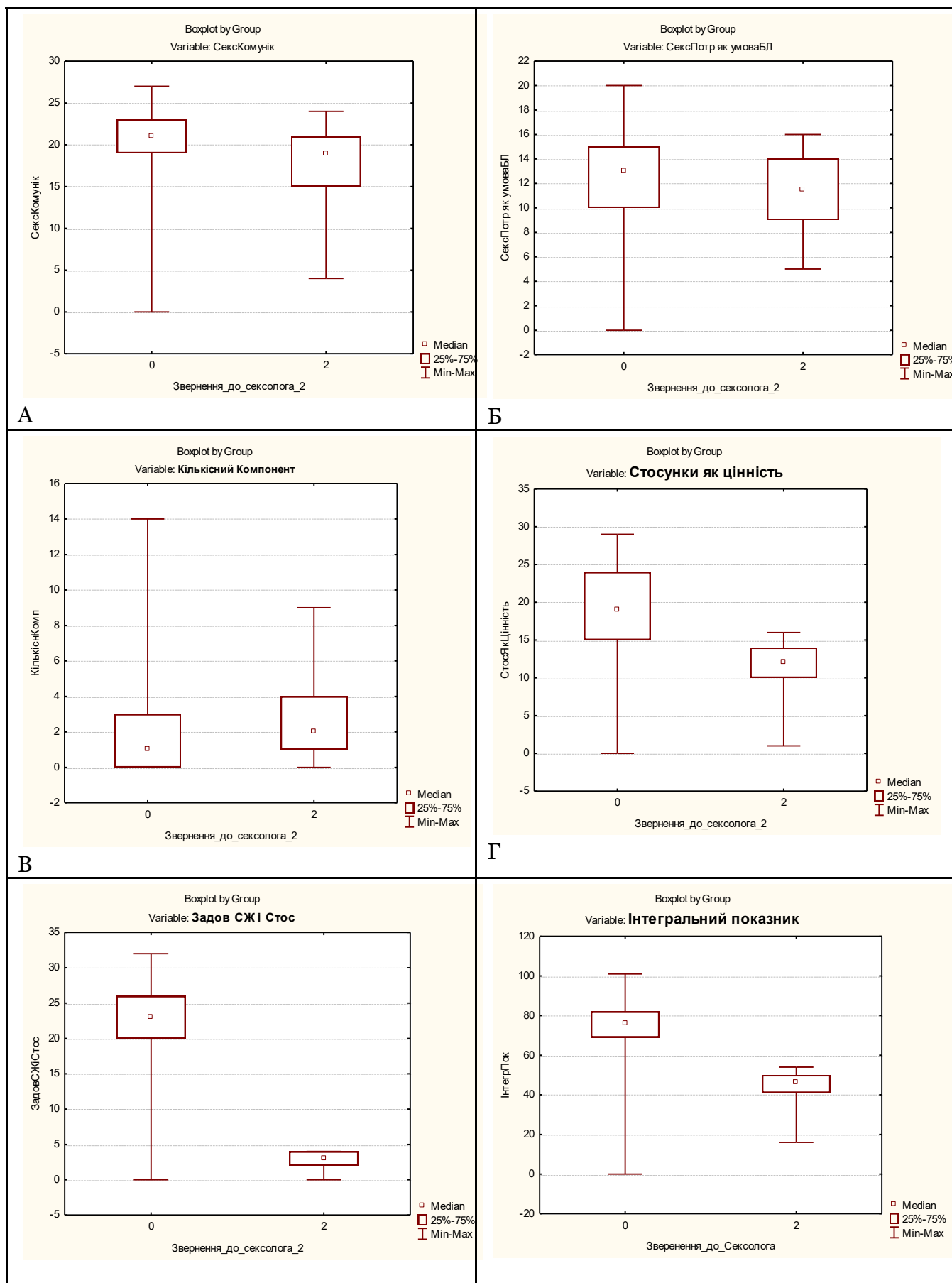

Рис. 6. Дані порівняльного аналізу за U-критерієм Манна-Вітні (0 – без відхилень та 2 – звернення до сексолога)

чних інструментів пакету Statistica 8.0 – exploratory factor analysis (EFA) та перевірка внутрішньої узгодженості шкал за коефіцієнтом α -Kronbach – дала позитивні результати. Було виділено 5 факторів і сформовано з деякими корекціями 5 шкал із високим α -Кронбаха ($\alpha=0,710-0,889$). П'ятифакторну структуру моделі опитувальника підтверджено за допомогою confirmatory factor analysis (CFA). Для п'яти факторів $\chi^2 = 115,904$, $df = 71,00$, $p = 0,0613$, $\chi^2/df = 1,915$; CFI = 0,842, RMSEA = 0,0506, SRMR = 0,051, GFI = 0,856, CFI=0,941, Bentler-Bonett Normed Fit Index 0,869.

Була здійснена перевірка нормальності розподілу даних за виокремленими шкалами за критерієм Kolmogorov-Smirnov та критерієм χ^2 (Chi-Square test) ($p \geq 0,05$). Теоретична модель показала задовільну відповідність емпіричним даним. Коефіцієнти ретестової надійності (кореляції між результатами двох послідовних замірів з розривом у 2-4 тижні) за Спірменом ($N=457$, $p < 0,050$) свідчать про міцні міжфункціональні зв'язки ($r=0,603-0,707$), а отже, про хорошу надійність методики. Конвергентна валідність методики була підтверджена шляхом виявлення взаємозв'язків з подібними показниками інших психодіагностичних методик. Виявлено статистично значущі відмінності за вимірюваними ознаками між чоловіками та жінками та у показниках груп осіб з сексуальними розладами, що звернулися по допомогу до сексологічного центру, та пересічних респондентів, що вказує на дивергентну валідність сконструйованої методики ССБ. Отже, дивергентна валідність підтверджена. Аналіз дискримінантної валідності (інтеркореляцій шкал створеної методики) підтвердив логічну структуру на семантичне наповнення шкал. Стандартизація методики здійснена через визначення меж низького, середнього і високого рівня.

Отже, розроблена відповідно до виокремлених нами теоретичних мірил суб'єктивного сексуального благополуччя методика психологічної діагностики сексуального благополуччя задовольняє усі необхідні математико-статистичні критерії, які висуваються до психодіагностичних методик – володіє необхідною змістовою, конструктивною, конвергентною, дивергентною та дискримінантною валідністю та надійністю, здійснено процедуру стандартизації. Відтак опитувальник «Суб'єктивне сексуальне благополуччя» може викорис-

товуватися у психологічних дослідженнях особливостей сексуальності людини, задоволеності сексуальними стосунками, в якості одного із факторів задоволеності життям загалом.

Перспективною у подальшому є розробка українських психодіагностичних методик з метою всебічного вивчення психології сексуальності людини, переклади та адаптація англійських психодіагностичних інструментів для розширення знань про сексуальність людини та жителів України, як певного соціокультурного простору, зокрема. Доцільним також нам вбачається і порівняння установок стосовно сексуальності та особливостей сексуального благополуччя у представників різних етносів, народностей, культур.

References :

- Argyle M., Martin M. (1991). The Psychological Causes of Happiness. Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective. Oxford: Pergamon Press, 77–100.
- Bergeron S., Pâquet M., Steben M., Rosen, N. (2021). Perceived partner responsiveness is associated with sexual well-being in couples with genito-pelvic pain. *Journal of Family Psychology*, No Pagination Specified. <https://doi.org/10.1037/fam0000829>
- Byers S. E., Rehm U. S. (2014). Sexual well-being. *APA Handbook of Sexuality and Psychology. Vol. 1. Person-Based Approaches*, D.L.Tolman and D.L.Diamond. Chapter 11. 311-337. <http://dx.doi.org/10.1037/14193-011>
- Bradburn N. M. (1969). The Structure of Psychological Well-being. Chicago: Aldine, 187 p.
- Chalova A. V. (2016). Psihologicheskie usloviya seksualnogo blagopoluchiya muzhchin i zhenshin v ustoychiviyh supruzheskih parah (avtor. ...kand. psihol. nauk) [Psychological conditions of sexual well-being of men and women in stable married couples]. Moskva, 29 s.
- Diener E., Larsen R.J. (1984). Temporal Stability and Cross-Situational Consistency of Affective, Behavioural and Cognitive. *Journal of Personality and Social Psychology*, (47), 580–592.
- Hupalovska V. A. (2021). Empirichni kryteriyi adaptivnykh seksual'nykh stsenariyiv u ranniy doroslosti [Empirical criteria for adaptive sexual scenarios in early adulthood]. Tezy zvitnoyi naukovoyi konferentsiyi filosofsk'oho fakultetu. L'viv, 188-193. <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Tezy-konferentsii-2021.pdf>
- Hupalovska V. A. (2020). Psihologichne ta seksualne blagopoluchchya [Psychological and sexual well-being]. Tezy zvitnoyi naukovoyi konferentsiyi filosofskogo fakultetu. Lviv, 134-138.

- <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Tezy-konferentsii-2020.pdf>
- Hupalovska V. A. (2015). *Psihologichna model seksualnosti* [Psychological model of sexuality]. Materialy III Vseukrayinskogo psihologichnogo kongresu z mizhnarodnoyu uchastyu «Osobystist u suchasnomu sviti». K.: DP «Informatsiyno-analitychne agentstvo», (2), 55-59.
- Huta V. (2016). Eudaimonic and Hedonic Orientations: Theoretical Considerations and Research Findings. In: Vittersø J. (ed.) *Handbook of Eudaimonic Well-Being*. Cham: Springer. P. 215—231. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42445-3_15.
- Huta V., Ryan R. M. (2010). Pursuing Pleasure or Virtue: The Differential and Overlapping Well-Being Benefits of Hedonic and Eudaimonic Motives. *Journal of Happiness Studies*, 11, 6, 735—762. <https://doi.org/10.1007/s10902-009-9171-4>.
- Lee D.M., Nazroo J., O'Connor D.B. et al. (2016). Sexual health and well-being among older men and women in England: findings from the English Longitudinal Study of Ageing. *Archives of Sexual Behavior*, 45(1), 133-144. doi: 10.1007/s10508-014-0465-1
- Leontev D. A. (2020). *Schaste i sub'ektivnoe blagopoluchie: k konstruirovaniyu ponyatiynogo polya* [Happiness and subjective well-being: to the construction of the conceptual field]. Monitoring obschestvennogo mneniya : Ekonomicheskie i sotsialnye peremenyi, (1), 14—37. <https://doi.org/10.14515/monitoring.2020.1.02>.
- Lukasevich O. A. (2017). *Sub'ektivne blagopoluchchya yak psihologichniy fenomen* [Subjective well-being as a psychological phenomenon]. Problemi suchasnoyi psihologiyi, 2(12), 109-114.
- Masters U. G., Dzhonson V. E., Kolodni R. K. (1998). *Osnovy seksologii* [Fundamentals of sexology]. M.: Mir, 842 s.
- Osin E. N., Leontev D. A. (2020). *Kratkie russkoyazychnyye shkaly diagnostiki sub'ektivnogo blagopoluchiya: psihometricheskie harakteristiki i sravnitelnyy analiz* [Brief Russian-language scales for diagnosing subjective well-being: psychometric characteristics and comparative analysis]. Monitoring obschestvennogo mneniya : Ekonomicheskie i sotsialnye peremenyi. (1), 117-142. <https://doi.org/10.14515/monitoring.2020.1.06>.
- Pahol B. E. (2017). *Sub'ektivne blagopoluchchya: suchasnii i klasychni pidhody, modeli ta chinniki* [Subjective well-being: modern and classical approaches, models and factors]. Ukrayinskiy psihologichniy zhurnal, 1 (3), 80-108.
- Peydzh S. (1995). *Supruzheskaya zhizn: put k garmonii* [Marital life: the path to harmony.]. M.: MIRT, 413 s.
- Rath T., Harter. J. (2010). *Well-Being: The Five Essential Elements*. New York: Gallup press, 232 p.
- Rosen R. C. & Bachmann G. A. (2008). Sexual Well-Being, Happiness, and Satisfaction, in Women: The Case for a New Conceptual Paradigm, *Journal of Sex & Marital Therapy*, 34:4, 291-297,
- DOI: 10.1080/00926230802096234
- Rosen R., Althof S. E., Barbach L., Dietrich J., Wanser R., Zhang P. (2010). Female Sexual Well-Being Scale: responsiveness to interventional product use by sexually functional women. *Journal of Sexual Medicine*, (7), 2479-86. doi: 10.1111/j.1743-6109.2010.01834.x.
- Ryff C., Singer B. H. (2008). Know Thyself and Become what You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness*, (9), 13—39. DOI: 10.1007/s10902-006-9019-0.
- Seligman M. E.P. (2002). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: The Free Press.
- Sheldon K. (2016). Putting Eudaimonia in its Place: On the Predictor, No the Outcome, Side of the Equation. In: Vittersø J. (ed.) *Handbook of Eudaimonic Well-Being*. Cham: Springer. 531—541. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42445-3_36.
- Tao P., Brody S. (2011). Sexual behavior predictors of satisfaction in a Chinese sample. *Journal of Sexual Medicine*, 8, 455-460. <https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2010.02129.x>
- Traeen B., Schaller S. (2010). Subjective sexual well-being in a web sample of heterosexual Norwegians. *International Journal of Sexual Health*, (22), 180-194. doi:10.1080/19317611003776087
- Tripodi F., Silvaggi C., Simonelli C. (2017). *Psychology of Sexual Response*. Roma, 64 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/18574579/Psychology_of_sexual_response
- Vandenberg, R. J., & Lance, C. E. (2000). A review and synthesis of the measurement invariance literature: Suggestions, practices, and recommendations for organizational research. *Organizational Research Methods*, 3, 4-69. doi:10.1177/109442810031002
- Ventegodt S., Merrick J., Andersen N. (2003). Quality of Life Theory II. Quality of Life as the Realization of Life Potential: A Biological Theory of Human Being. *The Scientific World Journal*, (3), 1041—1049. DOI 10.1100/TSW.2003.83
- Veerhoven R. (1991). *Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots*. Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective / ed. by F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz. Oxford: Pergamon Press, 7—26.
- World Health Organization (2006). *Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health*. Geneva, Switzerland. Retrieved from: http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf

ДОДАТОК 1.

ОПИТУВАЛЬНИК СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ (В. Гупаловська, 2021)

Прочитайте кожне судження і оцініть за шкалою від 0 (завжди ні) до 4 (завжди так) його відповідність Вашим судженням:

Варіант відповіді	В прямих значеннях	В обернених значеннях
завжди ні	0 балів	4 бали
переважно ні	1 бал	3 бали
Ні так, ні ні, не знаю	2 бали	2 бали
переважно так	3 бали	1 бал
завжди так	4 бали	0 балів

1. Моє здоров'я протягом останнього часу було не гіршим, ніж у інших.
2. Я і мій партнер/партнерка сприймаємо сексуальні стосунки як складову частину нашого кохання/любові/стосунків.
3. Моє здоров'я та інші життєві обставини сильно мене турбують, тому мені не до сексу.
4. Я розумію, що секс не може бути щоразу грандіозний, що іноді може дещо не вдаватись, не зовсім подобатись, але це не впливає на мою оцінку загальної якості мого сексуального життя.
5. Мої сексуальні потреби повністю реалізовані.
6. Під час "занять любов'ю" ми враховуємо відмінності між тим, що радує в сексі чоловіка, і тим, що радує жінку.
7. Я перебуваю в стосунках і це мені подобається.
8. Ми з моїм партнером/партнеркою можемо обговорювати наше сексуальне життя, сексуальні відчуття, потреби, що подобається чи не сподобалося.
9. У мене є кілька сексуальних партнерів.
10. Сексуальні стосунки з моїм партнером/партнеркою наповнюють мене позитивними емоціями.
11. Я не уявляю собі стосунків у парі без сексу.
12. Я не боюся запитувати, що подобається моєму партнеру/партнерці.
13. Під час сексуальних стосунків ми стараємося тримати баланс між тим, скільки віддаємо, і скільки отримуємо.
14. Сексуальні стосунки з моїм партнером/партнеркою напружують, засмучують мене.
15. У мене зараз немає сексуальних стосунків і мені так добре.
16. Щоб відчувати задоволення від свого сексуального життя, мені необхідно мати кілька сексуальних партнерів.
17. Ми з моїм партнером/партнеркою свідомо шукаємо способи стимулювати наше спільне сексуальне життя.
18. Без сексуальних стосунків життя людини неповноцінне.
19. У мене від природи висока потреба у сексі, навіть якщо немає пари.
20. Я повністю задоволений/на своїм сексуальним життям.
21. Для того, щоб бути задоволеним своїм сексуальним життям, мені необхідно мати гармонійні глибокі стосунки з однією людиною.
22. Для того, щоб бути щасливим, мені потрібен секс.
23. Я маю добре самопочуття при регулярних статевих стосунках.
24. Наша близькість з партнером/партнеркою збереглася би і без сексуальних стосунків.
25. Я маю почуття до свого партнера і ми добре розуміємо одне одного, тому й інтимні стосунки у нас гармонійні.
26. Сексуальні стосунки сприяють поглибленню близькості між мною і партнером.
27. Душевна близькість з моїм сексуальним партнером є умовою мого сексуального благополуччя.
28. При наявності партнера та гармонійних з ним стосунків не є визначальною частота статевих контактів.
29. Я хочу змін у статевому житті, але я не можу почати розмову про це з моїм партнером.
30. Я мрію про зміну сексуального партнера.
31. Мій партнер уникає розмови про різноманіття нашого статевих життя.
32. Я потребує урізноманітнити свої статеві стосунки.
33. Наше з партнером статеве життя не переривається, навіть якщо ми посварилися.

34. Я готовий/а іти на поступки у сексуальних стосунках заради благополуччя пари.

КЛЮЧ

№ шк..	Питання методики	Шкала
	6, 8, 10, 12, 13, 17, 29об, 31 об	Сексуальна комунікація
	11, 18, 19, 22, 23	Сексуальна потреба
	9, 16, 21об, 27об, 30	Кількісна потреба
	4, 21, 24, 25, 27, 28,33,34	Стосунки як цінність
	5, 7, 14 об, 20, 25, 30 об, 32 об	Задоволення сексуальним життям і стосунками
	Сума шкал 1, 2, 4, 5	Інтегральний показник СБ

Дані стандартизації шкал опитувальника

	Низький рівень, бали	Середній рівень, бали	Високий рівень, бали
1. Сексуальна комунікація	0-17	18-21	≥22
2. Сексуальна потреба	0-9	9-14	≥15
3. Кількісний компонент	0-1	1-3	≥4
4. Стосунки як цінність	0-16	17-23	≥24
5. Задоволення СЖ і стосунками	0-19	20-23	≥24
Інтегральний показник	0-61	62-84	≥85

Опис ШКАЛ:

1. Сексуальна комунікація

Високий рівень вказує на здатність людини відкрито висловлювати партнерові свої вподобання, бажання чи небажання. Такими особам притаманна природність поведінки, наявність сексуальної розкутості, відсутність комплексів, які мають відношення до сексуальної сфери, вищий рівень довіри, прийняття себе і партнера та нижчий рівень тривоги.

Низький рівень притаманний людині, якій важко відкрито розмовляти із своїм партнером на теми, що мають відношення до їхнього сексуального життя. Таким людям властивий вищий рівень тривоги в стосунках, недовіри, більша кількість комплексів, сексуальна скутість, сором'язливість, страх бути відкинутими та не почутими.

2. Сексуальна потреба

Високий рівень вказує на високе значення статевого життя, наявність у людини інтенсивної сексуальної потреби, сексуальну збудливість, виражене сексуальне лібідо що репрезентує тілесно-фізичний рівень сексуальності.

Низький рівень характеризує людину, якій притаманний дещо нижчий рівень потреби в сексуальній «розрядці», що більшою мірою охоплює людей із середньою та слабшою статевою конституцією. Більшого значення надається стосункам, ставленню, психологічному клімату сексуальних контактів.

3. Кількісна потреба

Високий рівень свідчить про бажання людини мати багато сексуальних контактів, часті контакти, декілька сексуальних партнерів для того, щоб повною мірою відчувати задоволення від свого сексуального життя.

Низький рівень характеризує бажання людини задовольняти свої сексуальні потреби лише з однією людиною. Більше того, важливим моментом є наявність з нею гармонійних та глибоких стосунків.

4. Стосунки як цінність

Високий рівень притаманний людині, яка визнає важливість душевної близькості, довіри, розуміння у стосунках та надає їм першочергову роль у стосунках між партнерами.

Низький рівень характеризує особу, яка надає сексуальному компоненту відносин першочергову роль, в той час коли емоційний компонент відходить на задній план і ним можна «жертвувати» заради сексуального задоволення і сатисфакції.

5. Задоволеність сексуальним життям і стосунками.

Високий рівень вказує на високу суб'єктивну оцінку власного сексуального життя та відносин загалом і

на задоволеність ними.

Низький рівень притаманний людям, які виявляють внутрішню негативну оцінку своїх стосунків, включаючи сферу сексуального життя.

Інтегральний показник: високі значення свідчать про високий рівень суб'єктивного сексуального благополуччя, високу оцінку людиною усіх аспектів власної сексуальності, задоволеність сексуальними стосунками і сексуальним функціонуванням (сексуальною збудливістю, сексуальною активністю, застосовуваними сексуальними сценаріями).

Viktoriia Hupalovska

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Associate Professor at the Psychology Department, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv (Ukraine)

QUESTIONNAIRE OF PSYCHODIAGNOSTICS "SUBJECTIVE SEXUAL WELL-BEING": DEVELOPMENT AND VALIDATION

ABSTRACT

The article presents the results of psychometric verification of the questionnaire "Types of sexual scenarios" created by us. Verification of obvious and substantive validity was carried out through a group of experts, validation and standardization was carried out by analyzing survey data of 457 respondents aged 20 to 59 years ($M = 26,7$ years), including 241 women and 226 men. Verification of the structure of the questionnaire using statistical tools of the Statistica 8.0 package - exploratory factor analysis (EFA) and verification of the internal consistency of the scales by the coefficient α -Kronbach - gave positive results. Five factors were identified and 5 scales with satisfactory α -Cronbach (within the range of 0,710-0,889) were formed with some corrections. The 5-factor structure of the questionnaire model was confirmed by confirmatory factor analysis (CFA). For five factors $\chi^2 = 115,904$, $df = 71,00$, $p = 0,0613$, $\chi^2/df = 1,915$; CFI = 0,842, RMSEA = 0,0506, SRMR = 0,051, GFI = 0,856, CFI=0, 941, Bentler-Bonett Normed Fit Index 0,869.

The normality of data distribution on the selected scales according to the Kolmogorov-Smirnov criterion and the χ^2 criterion (Chi-Square test) ($p \geq 0.05$) was checked. The theoretical model showed satisfactory compliance with empirical data. Retest reliability according to Pearson's criterion - at $N = 457$, at a good level of significance $p < 0.05$ almost all correlation coefficients have a high value ($0.603 \leq r \leq 0.707$). The convergent validity of the question-

naire was confirmed by identifying relationships with similar indicators of other psychodiagnostic questionnaires. Differences on the measured characteristics in the contrast groups of respondents (with sexual disorder and without them, male and female) - divergent validity were revealed. The analysis of discriminant validity (intercorrelations of scales of the created questionnaire) confirmed the logical structure on semantic filling of scales. The standardization of the methodology is carried out through the definition of the boundaries of low, medium and high levels.

Key words: subjectiv sexual well-beeng, psychodiagnostic questionnaire, questionnaire's validation, test's reliability.

Гупаловська Вікторія Анатоліївна

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Львівський національний університет імені І.Франка, м. Львів (Україна)

ОПИТУВАЛЬНИК ПСИХОДІАГНОСТИКИ СУБ'- ЄКТИВНЕ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ: РОЗРОБКА ТА ВАЛІДИЗАЦІЯ

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати психометричної перевірки розробленого нами опитувальника «Суб'єктивне сексуальне благополуччя». Верифікація очевидної та змістової валідності здійснювалася за посередництвом групи експертів, валідизація та стандартизація здійснювалася шляхом апробації опитуванням 457 осіб віком від 20 до 59 років, серед яких 241 жінка і 226 чоловіки. Середній вік 26,7 років, досліджувані віком від 20 до 25 років склали 35,12 %, від 20 до 40 років (рання дорослість) – 84,33 % опитаних. Перевірка структури опитувальника за допомогою статистичних інструментів пакету Statistica 8.0 – exploratory factor

analysis (EFA) та перевірка внутрішньої узгодженості шкал за коефіцієнтом α -Kronbach – дала позитивні результати. Було виділено 5 факторів і сформовано з деякими корекціями 5 шкал із високим α -Кронбаха ($\alpha=0,710-0,889$). П'ятифакторну структуру моделі опитувальника підтверджено за допомогою confirmatory factor analysis (CFA). Для п'яти факторів $\chi^2 = 115,904$, $df = 71,00$, $p = 0,0613$, $\chi^2/df = 1,915$; CFI = 0,842, RMSEA = 0,0506, SRMR = 0,051, GFI = 0,856, CFI=0,941, Bentler-Bonett Normed Fit Index 0,869.

Була здійснена перевірка нормальності розподілу даних за виокремленими шкалами за критерієм Kolmogorov-Smirnov та критерієм χ^2 (Chi-Square test) ($p \geq 0,05$). Теоретична модель показала задовільну відповідність емпіричним даним. Коефіцієнти ретестової кореляції за Спірменом ($N=457$, $p < 0,050$) свідчать про міцні міжфункціональні зв'язки ($r=0,603-0,707$), а отже, про хорошу ретестову валідність та надійність методики. Конвергентна валідність методики була підтверджена шляхом виявлення взаємозв'язків з подібними показниками інших психодіагностичних методик. Виявлено розбіжності за вимірюваними ознаками у контрастних групах опитуваних (з сексуальними розладами і без них, між чоловіками та жінками) – підтверджена дивергентна валідність. Аналіз дискримінантної валідності (інтеркореляцій шкал створеної методики) підтвердив логічну структуру на семантичне наповнення шкал. Стандартизація методики здійснена через визначення меж низького, середнього і високого рівня.

Ключові слова: суб'єктивне сексуальне благополуччя, психодіагностична методика, валідації, стандартизація методики.

Гупаловская Виктория Анатольевна

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии, Львовский национальный университет имени И.Франко, г. Львов (Украина)

ОПРОСНИК ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ СУБЪЕКТИВНОГО СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ: РАЗРАБОТКА И ВАЛИДИЗАЦИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты психометрической проверки разработанного нами опросника «Субъективное сексуальное благополучие». Верификация очевидной и содержательной валидности осуществлялась с помощью группы экспертов. Валидизация и стандартизация осуществлялась путем апробации при опросе 457 человек в возрасте от 20 до 59 лет, среди которых 241 женщина и 226 мужчины. Средний возраст 26,7 лет, исследуемые в возрасте от 20 до 25 лет составили 35,12%, от 20 до 40 лет (ранняя зрелость) – 84,33% опрошенных. Проверка структуры опросника с помощью статистических инструментов пакета Statistica 8.0 - exploratory factor analysis (EFA) и проверка внутренней согласованности шкал по коэффициенту α -Kronbach - дала положительные результаты. Было выделено 5 факторов и сформирован с некоторыми коррекциями 5 шкал с высоким α -Кронбаха ($\alpha = 0,710-0,889$). Пятифакторная структура модели опросника подтверждено с помощью confirmatory factor analysis (CFA). Для пяти факторов $\chi^2 = 115,904$, $df = 71,00$, $p = 0,0613$, $\chi^2 / df = 1,915$; CFI = 0,842, RMSEA = 0,0506, SRMR = 0,051, GFI = 0,856, CFI = 0,941, Bentler-Bonett Normed Fit Index 0,869.

Была осуществлена проверка нормальности распределения данных по выделенным шкалам по критерию Kolmogorov-Smirnov и критерию χ^2 (Chi-Square test) ($p \geq 0,05$). Теоретическая модель показала удовлетворительное соответствие эмпирическим данным. Коэффициенты ретестовой корреляции по Спирмену ($N = 457$, $p < 0,050$) свидетельствуют о крепких межфункціональных связях ($r = 0,603-0,707$), а следовательно, о хорошей ретестовой надежности методики. Конвергентная валидность методики была подтверждена путем выявления взаимосвязей с подобными показателями других психодіагностических методик. Выведены расхождения по измеряемым признакам в конт-

растных группах опрошенных (с сексуальными расстройствами и без таковых, между мужчинами и женщинами) – подтверждена дивергентная валидность. Анализ дискриминантной валидности (интеркорреляций шкал созданной методики) подтвердил логическую структуру и семантическое наполнение шкал. Стандартизация методики осуществлена путем определения границ низкого, среднего и высокого уровня.

Ключевые слова: субъективное сексуальное благополучие, психодиагностическая методика, валидизация, стандартизация методики.

How to cite (як цитувати):

Hupalovska, V. (2021). *QUESTIONNAIRE OF PSYCHO-DIAGNOSTICS "SUBJECTIV SEXUAL WELL-BEING": DEVELOPMENT AND VALIDATION. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 16 - 39. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.2> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 16.06.2021

Дата рекомендації до друку: 12.08.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ЗВ'ЯЗОК ЕМПАТІЇ ТА ТІЛЕСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ГРУП

*Морозова-Ларіна Ольга Ігорівна¹, Казаков Станіслав Сергійович²,
Стеценко Надія Василівна³*

¹Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6257-1816>

²Магістр психології Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9827-3290>

³Магістр психології Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3647-5780>

UDC: 159.9

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться теоретико-методологічний аналіз феномену тілесної рефлексії й розкривається зміст основних підходів до визначення емпатії та її видів. Пропонується цілісне уявлення про феномен тілесної рефлексії як явища, що є показником зрілої особистості і який можна розвивати протягом життя людини. Ставиться та дискутується питання про відсутність усталеного визначення поняття усвідомленості (mindfulness), що посилюється через варіативність перекладацької практики з англійських першоджерел.

Пропонується модель науково-емпіричного вивчення зв'язку емпатії з тілесною рефлексією. Проведене дослідження виявляє зв'язки та особливості прояву цих феноменів у представників різних професійних груп, чия діяльність різною мірою сприяє формуванню таких якостей, як тілесна обізнаність, інтуїтивний стиль мислення, співпереживання, когнітивна та емоційна емпатія. Надається психологічне пояснення виявленим закономірностям, характеризуються отримані зв'язки.

Дана робота сприяє розвитку такого сучасного напрямку наукових досліджень, як нейропсихологія особистості.

Ключові слова: тілесна рефлексія, усвідомленість, емпатія, нейропсихологія особистості.

Постановка проблеми. В умовах сучасної культури людство значною мірою страждає від проблем розсіяності уваги, надмірного стимулювання та стресу, і, на жаль, дана тенденція посилюється. Окрім того, можна спостерігати цілу низку різноманітних особистісних та соціальних невдоволь, спричинених оманливим сприйняттям власного тіла та його потреб. Зміщення фокусу уваги із внутрішніх переживань та відчуттів на зовнішнє середовище й оточуючих стало підґрунтям для формування недовіри до власного тіла та його сигнальної функції. Така трансформація у май-

бутньому загрожує ослабленням зв'язку зі своєю тілесністю та появою якісно нових запитів у кабінетах психотерапевтів.

Останні дослідження в рамках цієї теми показують, що розвиток тілесної усвідомленості за допомогою щоденних практик (таких, як *mindfulness* або медитації) може полегшити вирішення даної проблеми. Тіло є нашим основним субстратом сприйняття та дії, але цілеспрямована увага до його почуттів та рухів часто не знаходить підтримки й критикується як шкідливе відволікання, як щось другорядне та збиткове.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olha Morozova-Larina, Stanislav Kazakov, Nadiya Stetsenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Сьогодні ми все частіше можемо зустріти наукову літературу, де під новим кутом зору поновлюється вивчення дихотомії «тіло-розум». І цього разу увага зміщується від протиставлення цих понять і винайдення відмінностей до пошуку можливих взаємозв'язків та налагодження «співпраці».

Можливість дослідити процеси тілесної рефлексії, усвідомленості та емоційної регуляції, а також їх безпосередньої взаємодії, стала доступною завдяки відкриттям нейробіологічного підґрунтя або, іншими словами, субстрату досліджуваних процесів. Це, в свою чергу, дозволяє втілювати отримані результати у процес психотерапії тривожних та депресивних станів, які у період пандемії є доволі актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі поняття як тілесна рефлексія та емпатія досліджувалися та спостерігалися під різними кутами зору в різні часи. При цьому довгий час ці процеси не перетиналися й існувала проблема роз'єднаності тілесних та емоційних переживань. Вирішення проблеми стало можливим завдяки стрімкому поширенню нейробіологічних знань та розробка відповідного інструментарію для проведення необхідних досліджень.

Сьогодні ми говоримо про чотири концептуальні напрямки, в межах яких досліджується поставлене питання.

1. Гіпотеза соматичних маркерів Антоніо Дамасіо.

Дослідник став першим із сучасних науковців, хто звернув увагу на зв'язок тіла та емоцій, висунув відповідну гіпотезу, а потім підтвердив її емпірично з використанням нейробіологічних методів (Damasio, 2006).

У своїх наукових роботах Дамасіо заявляє, що люди можуть приймати найкращі рішення саме завдяки взаємодії між емоціями та раціональністю. Якщо не враховувати емоції та тілесні переживання, неможливо одержати найбільш вдалий та вигідний результат. Ця думка була справді революційною, адже раніше вважалося, що холодний розум швидше приймає правильні рішення, а емоції лише відволікають та примушують хибити. Робота ефективного мозку порівнювалась з роботою комп'ютера, де не було місця переживанням, що відволікали та заважали. Сучасна нейропсихологія

спростувала такі погляди.

Дамасіо говорить про взаємодію «тіло-розум», що здійснюється за допомогою емоційного відгуку на інформацію, яка надходить з навколишнього середовища і представлена у формі фізіологічного збудження. Тому неможливо прийняти правильне рішення без оцінки своєї емоційної реакції на ситуацію. Його розуміння емоцій базується на припущенні про те, що вони по суті є набором змін, які відбуваються у тілі та безпосередньо у мозку й здатні до переключення окремою спеціалізованою системою мозку.

У відповідь на емоційний стимул у тілі виникають «соматичні стани», які обов'язково ведуть за собою фізіологічні зміни. До таких змін відносяться ендокринна відповідь, частота серцевих скорочень, незначні м'язові скорочення. Прикладом подібних відповідей організму можуть бути зміни в скелетній мускулатурі, які виражаються у таких зовнішніх проявах, як поза або вираз обличчя, а також певною специфічною поведінкою, що характерна для стресових реакцій. Антоніо Дамасіо використовує термін «соматичний» для окреслення всіх відповідей, що йдуть від тіла та є частиною емоцій.

2. Концепція екологічної раціональності.

Концепція екологічної раціональності пропонує три основні положення щодо прийняття рішень. По-перше, стратегії прийняття рішень розумом адаптовані до певного середовища. Тому самі по собі вони не є добрими чи поганими, їх можна оцінювати лише щодо середовища, в якому вони використовуються. По-друге, в певному середовищі прості стратегії прийняття рішень можуть конкурувати зі складними стратегіями – по типу, менше (іноді) краще. По-третє, люди, в основному, адаптивно реагують на завдання та навколишні, екологічні (у широкому розумінні цього терміну) умови (Long, 2020).

3. Теорія втіленого пізнання та втілених емоцій.

Ще однією концепцією, що мала на меті інтегрувати накопичений емпіричний досвід, була теорія втіленого пізнання (embodied cognition), особливо її складова – теорія соціального втілення, яка розглядає роль і значення тіла в соціальній взаємодії та пізнанні з точки зору когнітивної науки. Теорія втіленого пізнання

ня, розробниками якої стали такі науковці, як Дж. Лакофф, М. Джонсон, Маргарет Вілсон, запропонувала радикально новий погляд на пояснення людського розуму. Він полягає у відступі від традиційного «комп'ютералізму», що розглядає пізнання з точки зору внутрішніх символічних уявлень й обчислювальних процесів, та показує, як пізнання формується тілом. Емпіричні дослідження в межах цього напрямку були особливо популярні на межі століть.

За своєю суттю теорія втіленого пізнання розвиває концепцію соматичних маркерів Дамасіо і досліджує сферу перетину емоційного, раціонального та тілесного. Так, концепція соматичних маркерів розкриває сутність емоційних процесів, за тілесне «відповідає» теорія втіленого пізнання, а за раціональне – нове уявлення про раціональність, назване екологічною раціональністю.

Усі ці концепції, гіпотези та теорії намагаються відповісти на питання про прийняття людиною рішення. Наприклад, поняття екологічної раціональності розглядає людську раціональність як результат адаптивного пристосування між розумом людини та навколишнім середовищем.

З розвитком втіленого пізнання, втілення емоцій поступово стає фокусом досліджень у сферах, пов'язаних з емоціями. На відміну від загальноприйнятої точки зору когнітивної оцінки, втілена емоція передбачає, що емоції визначаються тілом, включаючи мозок (тобто саме фізичні структури), спосіб діяльності та відчуття і переживання в тілі, що спільно викликають емоційні реакції та досвід (Bu, W., & Wang, H., 2020).

Незважаючи на те, що загальний підхід втіленого пізнання користується все більшою підтримкою, насправді існує велика кількість зауважень та суперечностей, яку ця теорія виявляє. (Shonstrom, 2020).

Отже, ми бачимо, що наукова дискусія триває і для вирішення поставлених питань необхідні подальші дослідження.

4. Концепція тілесної рефлексії як показник зрілої особистості.

Говорячи про феномен усвідомленості, важливо також згадати концепцію тілесної рефлексії як показника зрілої особистості.

Психічне життя спирається на соматичний дос-

від і не може бути повністю відокремленим від тілесних процесів, навіть якщо і не зведене до них повністю.

Ми думаємо і відчуваємо своїм тілом, особливо частинами тіла, що складають мозок і нервову систему. На наше тіло так само впливає психічне життя, як коли певні думки приносять рум'янець на щоці і змінюють наш пульс і ритми дихання. Зв'язок тіла і розуму настільки глибоко інтимний, що здається оманливим говорити про тіло і розум як про дві різні незалежні сутності.

Термін тіло-розум (*body-mind*) більш чітко виражає їхній сутнісний союз, який все ще залишає місце для прагматичного розмежування психічних та фізичних аспектів поведінки, а також для проекту збільшення їхньої досвідної єдності.

Обговорення раніше не виділених аспектів проблеми. Сьогодні значно посилюється плутанина між термінами, які вживаються для опису тілесних переживань. Так, існує поняття «свідомість» (*consciousness*), навколо якого в науковій спільноті за останні 10-20 років ще більше розпалюються суперечки, та яке виступає узагальнюючою категорією. Також, використовуються поняття «уважність» (*awareness*) та «інтероцепція» (*interoception*), які описують процес дослідження людиною власних тілесних відчуттів. Власне, такий безлад у термінології вкрай заплутує вчених та дослідників феномену тілесної свідомості.

Наприклад, уважність (*awareness*) часто використовується як загальний термін для характеристики великої кількості практик, процесів та явищ. Критики стверджують, що це широке визначення призвело до дезінформації, нерозуміння та загальної відсутності досліджень, які б суворо дотримувались методології. Вважається, що певна плутанина навколо уважності також походить від недиференційованого вживання терміну уважність та медитація (*awareness and meditation*).

Не менше питань і з терміном «усвідомленість» (*mindfulness*). Хоча «усвідомленість» сягає своїм корінням в буддизм, вона вийшла за межі цієї традиції в науку та західну сучасну культуру. Деякі науковці стверджують, що це може бути проблематичним, оскільки практика усвідомлено-

сті в буддизмі покликана культивувати «істини» про особистий, пережитий досвід – суб'єктивне явище, яке важко виміряти емпіричним дослідженням. Крім того, визначення та вимірювання усвідомленості в сучасній науці пов'язані із складною мережею історичних, соціальних, економічних, політичних та технологічних факторів. Mindfulness була описана як психічна здатність до усвідомленої уважної поведінки або присутності в певний момент та врахування ситуацій, що переважають в даний час. Вона також осмислюється як психічна здатність, що стосується уваги, усвідомлення, пам'яті чи розбірливості. Mindfulness також була визначена як шлях до психологічного та фізичного благополуччя.

У популярній культурі існує безліч визначень, аспектів або понять, що описують усвідомленість. У науковій літературі запропоновано кілька визначень. Кабат-Зінн визначив mindfulness як усвідомлення, яке виникає завдяки зверненню уваги цілеспрямовано, в даний момент, і не звертаючись до розгортання досвіду, що включає відчуття, пізнання та емоції, щомиті. Більш недавнє визначення включає усвідомлення від моменту до моменту, культивоване шляхом особливого звернення уваги на даний момент, спокій, відсутність осуду (емпатія) і відвертість, наскільки це можливо. Браун і Райан припустили, що увага до моменту є найважливішим аспектом усвідомленості, замінюючи прийняття та спокій. Шапіро та ін. стверджують, що увага, намір і ставлення є трьома найважливішими компонентами уважності, і звернення уваги на свій досвід може призвести до змін у перспективі, що називають децентрацією. Деякі з ключових компонентів усвідомленості, які постійно з'являються в науковій літературі, включають усвідомлення сучасності, розум новачка, неосудливе ставлення, нереагування та прийняття. Різні дослідники осмислювали її і як миттєвий стан, і як диспозиційну рису (тобто уважне ставлення до повсякденного життя в цілому) (Miller, 2018).

Саме тому, задля уникнення такої різноманітності термінів, надалі для опису досвіду обізнаності щодо власних тілесних відчуттів, можливості їх диференціювати, усвідомлення їх природи та причини виникнення, ми вирішили користуватися терміном **«тілесна рефлексія»**.

Визначившись із своїми поглядами щодо кон-

цепції тілесного усвідомлення (тілесної рефлексії), нам також було важливо приділити увагу феномену емпатії та його зв'язку з емоційною регуляцією.

За словами Ходжеса і Майєрса в Енциклопедії соціальної психології, емпатію часто визначають як розуміння досвіду іншої людини. Ставлячи себе на місце іншої людини, індивід розуміє її досвід так, ніби він переживає це сам, але без справжнього переживання ситуації. Різниця між собою та іншими зберігається.

Дослідники розрізняють два типи емпатії. Особливо в соціальній психології емпатію можна класифікувати як емоційну чи когнітивну відповідь. Емоційна емпатія складається з трьох окремих компонентів, стверджують Ходжес і Майєрс. Перший – це відчуття тих самих емоцій, що й інша людина. Другий компонент, особистий дистрес, відноситься до власних почуттів страждання у відповідь на сприйняття важкого становища. Третій емоційний компонент – відчуття співчуття до іншої людини – найчастіше асоціюється з визначенням емпатії в психології.

Важливо зазначити, що переживання, пов'язані з емоційною емпатією, не обов'язково відображають емоції іншої людини. Ходжес і Майєрс зазначають, що, хоча емпатичні люди відчувають переживання, коли хтось падає, вони не відчувають однакового фізичного болю. Цей тип емпатії особливо актуальний, коли мова йде про обговорення співчутливої поведінки людини. Існує позитивний зв'язок між почуттям емпатії та готовністю допомагати іншим. «Багато найблагородніших прикладів людської поведінки, включаючи допомогу незнайомим людям та стигматизованим людям, вважаються емпатичними коренями», – стверджують Ходжес та Майєрс. Залишаються дискусії щодо того, чи поштовх до допомоги базується на альтруїзмі, чи на власних інтересах (Hartelius, 2020; Long, 2020).

Когнітивна емпатія стосується того, наскільки добре людина може сприймати і розуміти емоції іншого. Вона також відома як емпатійна точність, передбачає наявність більш повних і точних знань про зміст розуму іншої людини, зокрема про те, як людина відчуває. Когнітивна емпатія більше схожа на навичку: індивід вчиться розпізнавати та розуміти емоційний стан іншого як спосіб переробки інформації про емоції та поведінку.

Досить часто когнітивну емпатію ставлять в один ряд з емоційною регуляцією. І це не дивно, адже ці два поняття схожі за своє суттю, проте вони скоріше є взаємопов'язаними, аніж синонімічними.

Таким чином, ми маємо достатньо інформації про тілесні переживання та їх нейробіологічну основу, їх роль у соціальній взаємодії та значення, яке вони мають у комунікації між людьми. Проте, залишається відкритим питання про характер їх взаємозв'язку. З огляду на усе вищезазначене, нас особливо зацікавили такі явища, як тілесна обізнаність, тілесна рефлексія, інтуїтивна здатність, когнітивна та емоційна емпатія, співпереживання, та можливість пролити світло на проблему тілесного досвіду та його впливу на нашу емоційну регуляцію.

Мета дослідження: дослідити зв'язок процесів усвідомленості тілесних відчуттів із здатністю до емоційної регуляції за допомогою емпатії. З огляду на поставлену мету, головним завданням нашої науково-практичної роботи стало вивчення та аналіз можливих зв'язків між тілесною рефлексією та емпатією.

Враховуючи дослідження, які показують, що дефіцит тілесної обізнаності є можливим фактором низького рівня емпатії, для нас було важливо перевірити, чи може тілесна рефлексія безпосередньо співвідноситися з емпатією.

Також у нас виникли питання щодо характеру зв'язку тілесних переживань з окремими компонентами емпатії, такими як співпереживання та розуміння емоцій. Свій науковий інтерес ми поклали в основу емпіричного дослідження, для реалізації якого залучили осіб з різними професійними профілями.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети та перевірки теоретичних припущень ми сформували групи досліджуваних, які, з огляду на їх професійну діяльність, повинні були мати різний рівень тілесної рефлексії і по-різному у своєму фаховому та повсякденному житті використовувати емоційну регуляцію.

Першу групу досліджуваних склали респонденти, які мають психологічну освіту та пов'язані з професією із категорії «людина – людина». Друга група складалася з респондентів, які мають хореографічну або театральну освіту, багато часу тренуються і нале-

жать до категорії професій «людина – художній образ». Третю групу досліджуваних склали респонденти, які відносяться до категорії професій «людина – знакова система». Останню, четверту група досліджуваних склали лікарі. Загалом у дослідженні брали участь 102 особи, віком від 19 до 38 років. Середній вік респондентів склав 25,5 років.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу обраної теми та переходячи до емпіричного етапу роботи, ми сформулювали низку **гіпотетичних припущень**:

Чим вищим буде рівень тілесної рефлексії у досліджуваного, тим більше він демонструватиме рівень розуміння своїх емоцій;

Чим більший рівень тілесної рефлексії, тим менше травм було отримано, і тим меншою була серйозність цих травм у досліджуваних з тієї групи, що професійно займається танцями. На міру тілесної усвідомленості може вказувати важкість/легкість отриманих травм.

У групі психологів, серед досліджуваних, що матимуть високу емпатію, вищою буде і тілесна усвідомленість.

Для аналізу зв'язку тілесної рефлексії з емпатією були виділені параметри, що надалі вимірювались в процесі емпіричного дослідження. Такими параметрами стали тілесна обізнаність, інтуїтивний стиль мислення, співпереживання, когнітивна та емоційна емпатія.

Діагностично-дослідний інструментарій.

За допомогою Шкали тілесної обізнаності П'ятифакторного опитувальника усвідомленості (FFMQ) був досліджений рівень тілесної рефлексії. Опитувальник інтуїтивного когнітивного стилю Епстайна допоміг виміряти інтуїтивну здатність та схильність до використання інтуїції.

Вимірювання рівня емпатії проводилося за допомогою двох тестів, які, в свою чергу, відповідали за два різні види емпатії. Так, тест емоційного інтелекту С.Люсіна і його окрема Шкала розуміння емоцій допомогли виміряти рівень когнітивної емпатії, а Опитувальник рівня співпереживання став інструментом для вимірювання рівня емоційної емпатії. Усі чотири діагностичні методики були перекладені та адаптовані відповідно до вимог, що висуваються для такого типу робіт, і показали високі значення валідності.

В результаті проведення тесту Колмагорова-Смірнова було визначено, що не в усіх групах, сформованих для дослідження, наявний нормальний розподіл, а тому інструментом статистичного аналізу був обраний непараметричний критерій Спірмена для трьох груп, і критерій Пірсона для групи з нормальним розподілом. Таким чином, при обробці та аналізі отриманих статистичних даних нами були використані методи дескриптивної статистики, аналіз за критерієм Колмагорова-Смірнова, кореляційний аналіз за Спірменом та частотний аналіз. Загалом, підсумовуючи методологічні основи нашої роботи, важливо зазначити, що вони відповідають всім заявленим вимогам та завданням, і можуть слугувати надійною базою для дослідження зв'язку між усвідомленнями тілесних відчуттів та переживанням емпатії у людей з різною професійною приналежністю.

Згідно із отриманими даними був виявлений статистично значущий зв'язок слабкої та середньої сили (залежно від досліджуваної групи) між тілесною рефлексією та схильністю до емпатії.

У групі психологів був виявлений середній кореляційний зв'язок тілесної рефлексії із когнітивною емпатією та слабкий зв'язок з емоційною емпатією (співпереживанням). Крім того, дана група характеризується сильним зв'язком інтуїтивного стилю мислення з емпатією (як когнітивною, так і емоційною). Також були виявлені сильні кореляційні зв'язки між тілесною рефлексією та когнітивною емпатією (розумінням своїх та чужих емоцій) у практикуючих психологів та психологів, що мали досвід своєї особистої психотерапії. Цей зв'язок показує пряму залежність між специфікою даної професійної діяльності та досліджуваними явищами.

У свою чергу у групі досліджуваних, чия професійна діяльність пов'язана з хореографією, був виявлений середній зв'язок тілесної рефлексії з емоційною емпатією та розумінням чужих емоцій, і обернений середній зв'язок з розумінням своїх емоцій.

Таким чином, танцівники та актори театру, які мають сильний зв'язок зі своїм тілом, також схильні до розуміння емоцій інших людей і співпереживання їм, проте мають слабке уявлення про власні емоційні реакції. Такий результат можна пояснити направленістю

представників даної групи у своїй професійній діяльності більшою мірою на інших людей – своїх партнерів по сцені та глядачів, і меншою мірою – на власні переживання. Зауважимо також, що професіям, які входять до даної групи, зазвичай притаманний суперницький та змагальний настрій, це закладається з самого початку професійного шляху. Цікаво також, що серед жінок даної групи був виявлений сильний зв'язок між тілесною рефлексією та емоційною емпатією, в той час як серед чоловіків статистично значущого зв'язку виявлено не було. Проте, проведене дослідження де дозволяє ствердно говорити, що саме зумовлює такі результати – професійна діяльність або особистісні характеристики (вроджені чи набуті).

Групою з прогнозовано низьким рівнем тілесної рефлексії була група офісних працівників, яка переважно складалася з фінансистів, банківських працівників та ІТ-спеціалістів. Загалом, у даній групі статистично значущих кореляційних зв'язків між тілесною рефлексією та емпатією виявлено не було. Проте, середній зв'язок між досліджуваними явищами був виявлений окремо серед жінок даної групи. Таким чином, зважаючи на кореляційні зв'язки, що були виявлені у жінок інших груп, можна стверджувати, що такі явища, як тілесна рефлексія та емоційна емпатія більшою мірою притаманні жінкам, незалежно від професійної групи, до якої вони належать.

Нарешті останньою досліджуваною групою були лікарі, які показали найсильніший кореляційний зв'язок порівняно з іншими групами між тілесною рефлексією та рівнем розуміння чужих емоцій і співпереживанням.

Результати даного емпіричного дослідження дали змогу перевірити висунуті гіпотетичні припущення. Так, загальна гіпотеза дослідження стверджувала про наявність зв'язку між тілесною рефлексією та емпатією, і загалом у трьох професійних групах дана гіпотеза знайшла своє підтвердження. Підтвердилася також й інша гіпотеза даного дослідження, яка базувалася на припущенні, що серед психологів з високим рівнем емпатії буде вищою й здатність до тілесної рефлексії.

Проте, гіпотетичне припущення, що мало на меті виявити зв'язок між високим рівнем тілесної рефлексії та відсутністю досвіду травмування у групі рес-

понтентів, професія яких пов'язана з хореографією, не підтвердилася. Більше того, виявлений зв'язок був протилежним. У більшості респондентів, що мають сильний зв'язок з власним тілом був важчий досвід травмування під час тренувань або безпосередньо виступів.

Висновки. Шляхом теоретичного аналізу нами було висунуте гіпотетичне припущення про наявність статистично значущого зв'язку між тілесною рефлексією та емпатією. Відповідно до цього ми досліджували такі параметри, як тілесна рефлексія, інтуїтивний стиль мислення, когнітивна та емоційна емпатія.

Був виявлений середній кореляційний зв'язок між тілесною рефлексією та емпатією у людей, які мають психологічну підготовку. При цьому, ми побачили вплив досвіду особистої психотерапії та роботи консультантом або психотерапевтом на зростання сили зв'язку між тілесною рефлексією та емпатією.

Наявна висока кореляція між тілесною рефлексією та емоційною емпатією у людей, які мають медичну підготовку, це додає аргументів на користь припущення про вплив професійної направленості на якість взаємозв'язку «тіло-розум».

Гіпотетичне припущення про наявність зв'язку між рівнем тілесної рефлексії та відсутністю досвіду травмування не підтвердилася. Ми припускаємо, що саме травматичний досвід призводить до уважнішого ставлення до власного тіла та його потреб. Спростування ідеї про високий рівень тілесної рефлексії серед артистів, які не мали досвіду травмувань, і підтвердження контр-гіпотези, нашою думкою, що негативний досвід тілесних відчуттів не зупиняє процес втіленого пізнання, а навпаки – стимулює розвиток тілесної рефлексії, що в майбутньому обертається довірою до свого тіла та дбайливішим ставленням до нього.

Перспективи подальших досліджень. Виявлення значимого позитивного зв'язку між рефлексією тілесних відчуттів та емпатією демонструє важливу роль усвідомлення внутрішніх станів нашого організму у процесах соціального пізнання. Це може слугувати поштовхом для розробки корекційних програм, що будуть базуватися на розвитку тілесної рефлексії, наприклад, у дітей з РАС, які мають проблеми з соціальним пізнанням, в тому числі і з емпатією.

Підтвердження гіпотези щодо кращого усвідомлення

власного тіла серед психологів з високим рівнем емпатії дає підстави говорити про те, що дану закономірність можна брати до уваги майбутнім психологам та психотерапевтам, які бажають краще розуміти інших людей, та йти до цього слід через розуміння власних внутрішніх процесів.

References :

- Bornemann, B., & Singer, T. (2017). Taking time to feel our body: Steady increases in heartbeat perception accuracy and decreases in alexithymia over 9 months of contemplative mental training. *Psychophysiology*, 54(3), 469-482.
- Bu, W., & Wang, H. (2020). Embodied Emotion: A New Direction for Embodied Cognition. *Philosophy*, 10(8), 511-516.
- Chick, C. F. (2019) Cooperative versus competitive influences of emotion and cognition on decision making: A primer for psychiatry research. *Psychiatry research* 273, 493-500
- Damasio, A. R. (2006). *Descartes' error*. Random House.
- Gjelsvik, B., Lovric, D., & Williams, J. M. G. (2018). Embodied cognition and emotional disorders: Embodiment and abstraction in understanding depression. *Journal of experimental Psychopathology*, 9(3), pr-035714.
- Hartelius, G. (2020). *SOMATIC PHENOMENOLOGY. The Art and Science of Embodied Research Design: Concepts, Methods and Cases*, 87.
- Long, H. (2020). Bridging Ecological Rationality, Embodied Emotion and Neuroeconomics: Insights from the Somatic Marker Hypothesis. *Frontiers in Psychology*, 11, 1028.
- Miller, M., Clark, A. (2018). Entangled predictive brain: emotion, prediction and embodied cognition. *Synthese* 195 (6), 2559-2575
- Mul, C. L., Stagg, S. D., Herbelin, B., & Aspell, J. E. (2018). The feeling of me feeling for you: Interoception, alexithymia and empathy in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(9), 2953-2967.
- Pollatos, O., & Ferentzi, E. (2018). Embodiment of emotion regulation. In *Embodiment in Psychotherapy* (pp. 43-55). Springer, Cham.8(9), 2953-2967.
- Shonstrom, E. (2020). *The Wisdom of the Body: What Embodied Cognition Can Teach Us about Learning, Human Development, and Ourselves*. Rowman & Littlefield Publishers.

Olha Morozova-Larina

PhD in Psychological Sciences, associate professor of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Stanislav Kazakov

Master of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Nadiya Stetsenko

Master of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

**RELATION OF EMPATHY TO BODY
REFLECTION IN DIFFERENT
OCCUPATIONAL GROUPS**

ABSTRACT

The article contains a theoretical and methodological analysis of such concepts as body reflection, emotional regulation, empathy. The concept of a somatic marker by Antonio Damasio is considered in the context of the neurobiological substantiation of the connection between the body and emotions in the decision-making process. The ideas of William James about bodily reflection as an indicator of a person's personal maturity are discussed. Particular attention is paid to the concept of embodied cognition and its component - the theory of social embodiment, which studies the role and significance of the body in social interaction and cognition from the point of view of cognitive science.

Separately, the issue of the absence of a unified scientific understanding of the phenomenon of awareness, which is intensifying due to the variety of options for translating this term from English-language primary sources, is discussed.

Based on the theoretical work carried out, a hypothetical assumption is made about the presence of a statistically significant connection between body reflection and empathy in representatives of various professions. The design and psychodiagnostics methods of empirical research are described, the task of which was to study such parameters as: body reflection, intuitive style of thinking, cognitive and emotional empathy. The subjects were representatives of professions such as "man - man", "man - artistic image" and "man - sign system".

The article analyzes and interprets high correlations between the level of bodily reflection and different types of empathy, and also evaluates the confirmed counter

-hypotheses, which were also the results of the study.

The study of the processes of body reflection and empathy, as a component of emotional regulation, allows to transfer the results obtained to psychotherapeutic practice.

Key words: body reflection, mindfulness, empathy, neuropsychology of personality.

Морозова-Ларина Ольга Игоревна

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психодиагностики и клинической психологии Киевского Национального Университеты имени Тараса Шевченко, г. Киев (Украина)

Казаків Станіслав Сергєєвич

Магістр психології Київського Національного Университету імені Тараса Шевченка, г. Київ (Україна)

Стеценко Надежда Васильевна

Магістр психології Київського Національного Университету імені Тараса Шевченка, г. Київ (Україна)

**СВЯЗЬ ЭМПАТИИ И ТЕЛЕСНОЙ РЕФЛЕКСИИ У
ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РАЗЛИЧНЫХ ПРОФЕССИО-
НАЛЬНЫХ ГРУПП**

АННОТАЦИЯ

В статье дан теоретико-методологический анализ таких понятий, как телесная рефлексия, эмоциональная регуляция, эмпатия. Рассматривается концепция соматического маркера Антонио Дамасио в контексте нейробиологического обоснования связи тела и эмоций в процессе принятия решений. Обсуждаются идеи Вильяма Джеймса о телесной рефлексии как показателе личностной зрелости человека. Особое внимание уделяется концепции воплощенного познания (embodied cognition) и ее составляющей – теории социального воплощения, которая изучает роль и значение тела в социальном взаимодействии и познании с точки зрения когнитивной науки.

Отдельно дискутируется вопрос об отсутствии единого научного представления о феномене осознанности (mindfulness), усиливающегося из-за разнообразия вариантов перевода данного термина с англоязычных первоисточников.

Основываясь на проведенной теоретической работе, выдвигается гипотетическое предположение о наличии статистически значимой связи телесной рефлексии и эмпатии у представителей различных профессий. Описывается дизайн и психодиагностические

методы эмпирического исследования, задачей которого стало изучение таких параметров как: телесная рефлексия, интуитивный стиль мышления, когнитивная и эмоциональная эмпатия. В качестве испытуемых выступили представители профессий типа «человек – человек», «человек – художественный образ» и «человек – знаковая система».

В статье анализируются и интерпретируются высокие корреляции между уровнем телесной рефлексии и разными типами эмпатии, также дается оценка подтвержденным контр-гипотезам, которые тоже явились результатам проведенного исследования.

Изучение процессов телесной рефлексии и эмпатии, как компонента эмоциональной регуляции, позволяет перенести полученные результаты на психотерапевтическую практику.

Ключевые слова: телесная рефлексия, осознанность, эмпатия, нейропсихология личности.

How to cite (як цитувати):

Morozova-Larina, O., Kazakov, S., Stetsenko, N. (2021). *RELATION OF EMPATHY TO BODY REFLECTION IN DIFFERENT OCCUPATIONAL GROUPS. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 40-48. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.3>

Подання статті: 05.06.2021

Дата рекомендації до друку: 25.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ- «ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА», «ДУШПАСТИРСТВО», «НАСТАВНИЦТВО» У СЕРЕДОВИЩІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Музичко Леся Тарасівна¹

¹Доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ кандидат психологічних наук
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного, м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1368-6964>

UDC: 159.9 / 160.9:159.98

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанню психологічного супроводу військовослужбовців у професійній діяльності, зокрема питанню психологічної підтримки, душ пастирства та наставництва у середовищі військовослужбовців. Психологічний супровід у середовищі військовослужбовців спрямований на підтримку психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стресових факторів службової обстановки, наявності емоційної стійкості. Реалізація заходів психологічного супроводу діяльності військовослужбовців має на меті розширення психологічних можливостей під час виконання службових завдань, збереження психічного здоров'я та створення передумов нормальної соціалізації та повернення військовослужбовців до функціонування в звичайних умовах.

Загальними напрямками психологічного супроводу адаптації військовослужбовців є: визначення дезадаптуючих факторів які ускладнюють процес військової служби; зниження рівня і сили когнітивних, емоційних і соціально-психологічних порушень, які зумовлені дезадаптуючими факторами; розвиток психологічного клімату у колективі військовослужбовців; психологічна підтримка у покращенні психологічних характеристик і емоційного стану військовослужбовця; формування ретельності, витриманості, пунктуальності, точності у виконанні розпоряджень; оцінка професійного потенціалу військовослужбовця служби за контрактом при призначенні на вакантну посаду в процесі проведення співбесіди; психологічний тренінг розвитку комунікативних якостей, самооцінки, самоприйняття; розвиток навичок емоційного самоконтролю.

Професійна адаптація являє собою пристосування набутого професійного досвіду та стилю поведінки і діяльності до вимог конкретної військової посади (ситуації), уміння швидко звикнути до незвичних факторів зовнішнього середовища, засвоєння військовослужбовцем за контрактом нових для нього професійних функцій та обов'язків, включення в професійне співробітництво та партнерство, поступовий розвиток конкурентноздатності. Психологічний супровід передбачає оцінку реальної компетентності спеціаліста, надання допомоги у підвищенні кваліфікації, подолання почуття професійної неповноцінності, що з'являється, формування адекватної професійної самооцінки.

Напрямки психологічного супроводу військовослужбовців є душпастирство та наставництво. Душпастирська стратегія полягає у наданні психологічної підтримки та допомоги потребуючим, зокрема учасникам бойових дій та іншим категоріям населення. Священнослужителі організовують реколекційні науки на яких викладаються релігійні настанови та відбувається зміцнення прихожан у вірі. Наставництво спрямоване на формування в молодих фахівців – військовослужбовців раціональної системи знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого спеціалізованого вдосконалення та високоєфективного застосування у військовій діяльності. Психологічна допомога військовослужбовцям включає використання короткотермінової та системної психотерапії, аутогенного тренування, навичок самоконтролю емоцій у стресових ситуаціях, навчання конструктивних копінг стратегій поведінки у кризових ситуаціях, пошук ресурсів, внутрішніх механізмів відновлення та оптимізації кризових станів.

Ключові слова: психологічний супровід, психологічна підтримка, допінг стратегії, посттравматичний стресовий розлад, кризові ситуації, професійна адаптація, психологічна готовність, психотерапія.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Lesia Muzychko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми психологічного супроводу адаптації військовослужбовців. В першу чергу це зумовлено нагальними потребами сучасності у створенні армії нового типу – оптимальної за чисельністю, професійно підготовленої та психологічно готової до виконання професійної діяльності. Армії яка буде забезпечена поряд з високоякісними зразками обладнання, і спеціально підібраними, навченими та адаптованими до діяльності в екстремальних умовах, здатними протистояти негативному впливу стресових факторів служби, виникненню нервово психічних розладів серед військовослужбовців. Тому, саме адаптацію до професійної діяльності можна вважати одним з найважливіших напрямків роботи військових психологів у здійсненні заходів психологічного супроводу.

До наукового розв'язання проблеми психологічного супроводу та надання психологічної допомоги військовослужбовцям зокрема, в умовах повсякденної діяльності, бойової обстановки та після бою, вдавалися як зарубіжні, так і українські вчені, а саме: Н. Агаєв, В. Алещенко, А. Кардинер, Дж. Келлі, Б. Колодзін, М. Корольчук, Д. Лінді, В. Осьодло, Дж. Ротор, В. Стасюк, О. Сафін, О. Хміляр та інші. Проте, питання психологічного супроводу діяльності військовослужбовців під час виконання завдань у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки не стало предметом окремого дослідження, що й визначає його актуальність.

Відповідно до вище сказаного **мета статті** полягає у висвітленні понять психологічного супроводу – психологічної підтримки, душпастирства та наставництва у середовищі військовослужбовців.

Методи використані у статті: теоретичний аналіз літератури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям окресленої наукової проблеми є фундаментальні психологічні дослідження структури особистості та її взаємозв'язку з діяльністю (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн,), теорії функціональних систем (П. Анохін, В. Клименко), системного підходу в психології (О. Конопкін, В. Маришук, М. Корольчук), ефективності діяльності в умовах професійного стресу

(Г. Сельє, О. Саннікова, Г. Ложкін), визначення шляхів і засобів психологічного забезпечення військової діяльності в екстремальних умовах (О. Макаревич, В. Осьодло, В. Стасюк, З. Кісарчук).

Різні аспекти проблеми психологічного супроводу адаптації військовослужбовців до служби знайшли своє відображення у роботах вітчизняних військових психологів. Розроблені заходи психологічного супроводу адаптації до діяльності військовослужбовців строкової служби Г. В. Ложкін, В. М. Невмержицький, Н. А. Агаєв. З метою підтримання оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців під час участі в операції з підтримання миру та безпеки, їх стійкості до впливу специфічних стресових чинників, психологічної готовності до виконання обов'язків миротворчої діяльності та запобігання виникненню негативних психологічних станів.

До процесу психологічного супроводу бойових дій військ у локальному воєнному конфлікті залучається широке коло фахівців. Однак при його реалізації у військових частинах найважливіша роль належить практичному психологу. У рамках його посадових обов'язків поєднуються елементи теоретичної, прикладної та практичної роботи, щореалізуються в дослідницькій, нормотворчій, консультативній і корекційній функціях (Stasyuk, 2006).

Завдання психологічного супроводу вирішуються самими ж військовослужбовцями. Виокремлюємо наступні форми психологічного супроводу професійної діяльності особового складу під час виконання завдань за призначенням (участі в операції з підтримання миру та безпеки): психологічна профілактика; психологічна діагностика; психологічна регуляція та саморегуляція; опосередкований вплив на особистість військовослужбовців через відповідно спрямовану роботу з їх сім'ями; психологічне консультування; психологічна просвіта особового складу (Stasyuk, 2006).

На сучасному етапі під психологічним супроводом діяльності в основному розуміється: цілісний процес реалізації професійно-психологічного потенціалу особистості і задоволення потреб суб'єкта діяльності (Lozhkin, 2002), або ж цілісна система психологічних заходів, що спрямована на підтримку оптимального

рівня працездатності для забезпечення високої готовності виконувати завдання, які проводяться під час військово-професійної діяльності керівниками і психологами структур виховної роботи (Kry`voruchko, 1999). Тому, ми під психологічним супроводженням професійної діяльності військовослужбовців служби за контрактом будемо розуміти сукупність заходів спрямованих на підтримку психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стрес-факторів службово-бойової обстановки.

Під психологічним супроводом професійної діяльності військовослужбовців дослідники розуміють сукупність заходів спрямованих на підтримку психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стресових факторів службової обстановки, наявність емоційної стійкості.

Системність психологічного супроводу обумовлена наявністю структурних ознак ієрархічності, системного взаємозв'язку і взаємної, обумовленості властивостей елементів, збереження на всіх етапах єдиного предмету – психологічного здоров'я військовослужбовців, що є системоутворюючим чинником. Реалізація заходів психологічного супроводу діяльності військовослужбовців має на меті розширення психологічних можливостей під час виконання службових завдань, збереження психічного здоров'я та створення передумов нормальної соціалізації та повернення військовослужбовців до функціонування в звичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Психологічний супровід діяльності військовослужбовців має виражені особливості в змісті наукового і практичного компонентів. Науковий компонент включає методологічний і прикладний аспекти. Методологічний аспект виявляється в науковому дослідженні психологічних закономірностей, умов і передумов успішних дій у операціях з підтримання миру та безпеки взагалі й у конкретній конфліктній події, зокрема, атакою припускає вивчення характеру впливу на психіку військовослужбовців і психологію воєнних колективів соціально-політичних, ергономічних і бойових обставин конфлікту.

Важливим моментом тут є виявлення соціально-психологічних особливостей виконання за-

вдань, сильних і слабких сторін у психологічній та емоційній стійкості військовослужбовців. Для визначення системи заходів психологічного супроводу діяльності військовослужбовців в операціях з підтримання миру та безпеки необхідно визначити фактори негативного психологічного впливу, що супроводжують професійну діяльність.

Загальними напрямками психологічного супроводу адаптації військовослужбовців є: визначення дезадаптуючих факторів які ускладнюють процес військової служби; зниження рівня і сили когнітивних, емоційних і соціальнопсихологічних порушень, які зумовлені дезадаптуючими факторами; розвиток психологічного клімату у колективі військовослужбовців; психологічна підтримка у покращенні психологічних характеристик і емоційного стану військовослужбовця; формування ретельності, витриманості, пунктуальності, точності у виконанні розпоряджень; оцінка професійного потенціалу військовослужбовця служби за контрактом при призначенні на вакантну посаду в процесі проведення співбесіди; психологічний тренінг розвитку комунікативних якостей, самооцінки, самоприйняття; розвиток навичок емоційного самоконтролю. Адаптація особистості до професійної діяльності є багатограним процесом, тому розрізняють наступні її види: психофізіологічну, соціально-психологічну і професійну адаптацію.

Психофізіологічна адаптація – це звикання до нових для організму фізичних та психологічних навантажень, режиму, темпу та ритму праці, санітарно-гігієнічних факторів військово-професійного середовища, особливостей організації режиму харчування та відпочинку. Завданнями психологічного супроводження виступають: діагностика професійно-значимих психологічних властивостей, психологічне консультування для мобілізації; підтримка у саморегуляції емоційних станів та знятті стану тривоги; формування позитивної установки на подолання труднощів;

Соціально-психологічна адаптація – пристосування до нового соціального середовища, включення в систему військово-професійних міжособистісних зв'язків та стосунків, засвоєння нових соціальних ролей, норм поведінки, групових норм та цінностей, ідентифікація себе з військово-професійною групою.

Психологічна підтримка включає чотири осно-

вних складових: 1) емоційна підтримка (впевненість у тому, що про тебе хтось дбає, любить, піклується); 2) оціночна підтримка (соціальне порівняння і відповідь на запитання, чи правильно я ставлюсь до того чи іншого явища); 3) інформаційна підтримка (інформація про те, як сприймати явище); 4) інструментальна підтримка (отримання конкретної дієвої допомоги). Відтак, для забезпечення психологічної підтримки необхідним є створення такої собі метатехнології, моделі психологічної допомоги, що дозволяє вирішувати усі поставлені прикладні завдання. Такою моделлю для підтримки психічно здорових людей, у яких на певному етапі життєвого шляху виникли труднощі, може стати психологічний супровід (Moskalenko, 2007). Отже, підтримка та допомога від інших осіб, соціального оточення є тим додатковим ресурсом, мобілізація якого має призвести до подолання негараздів. Допомога може надаватися будь-якими людьми: рідними, близькими, друзями, знайомими тощо, або ж спеціально професійно підготовленими фахівцями.

Душпастирство – це основна місія, мета діяльності церкви та духовенства. Церква – це не лише патріарх, єпископ, синод чи навіть люди, які працюють в Патріаршій курії. А це також миряни і люди, які є учасниками церковної спільноти. Душпастирська стратегія полягає у наданні психологічної підтримки та допомоги потребуючим, зокрема учасникам бойових дій та іншим категоріям населення. Священнослужителі організовують реколекційні науки на яких викладаються релігійні настанови та відбувається зміцнення прихожан у вірі. Військовослужбовці та учасники бойових дій часто потребують душпастирської підтримки та зміцнення у вірі і тому звертаються до священнослужителів Церкви.

Наставництво – це формування в молодих фахівців – військовослужбовців раціональної системи знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого спеціалізованого вдосконалення та високоефективного застосування у військовій діяльності. Наставництво спрямоване на стримування небажаних професійних і соціальних зусиль серед військовослужбовців, підтримку професійних цілей, пришвидшення адаптації до екстремальних умов військового середовища (Delores, 1996). Дослідження сучасних зарубіжних емпіричних досліджень у галузі професійної військової підготовки

підтверджують, що практика наставництва швидко компенсує необхідність у високопрофесійних військових фахівцях. Вони впевненіші у собі, компетентніші, більше мотивовані, володіють високою вірогідністю для досягнення позицій лідерства у військовому середовищі.

Завданнями психологічного супроводу, насамперед є індивідуальне консультування спрямоване на допомогу у засвоєнні норм професійної поведінки, попередження можливих наслідків їх порушень; підтримка у вирішенні конфліктних ситуацій, що обумовлені невиконанням групових норм поведінки; розвиток почуття соціальної захищеності, актуалізації резервних можливостей спеціаліста; надання необхідної інформації про нову для військовослужбовця – контрактника соціальну ситуацію розвитку та норми військово-професійної поведінки; психологічна підтримка під час виконання нових обов'язків, формування позитивної думки оточуючих про себе, чи зміни існуючої негативної оцінки.

Професійна адаптація являє собою пристосування набутого професійного досвіду та стилю поведінки і діяльності до вимог конкретної військової посади (ситуації), уміння швидко звикнути до незвичних факторів зовнішнього середовища, засвоєння військовослужбовцем за контрактом нових для нього професійних функцій та обов'язків, включення в професійне співробітництво та партнерство, поступовий розвиток конкурентоздатності.

Психологічний супровід передбачає оцінку реальної компетентності спеціаліста, надання допомоги у підвищенні кваліфікації, подолання почуття професійної неповноцінності, що з'являється, формування адекватної професійної самооцінки.

У військовослужбовців, які безпосередньо беруть участь у бойових діях виникає посттравматичний стресовий розлад, що розвивається в результаті отриманої важкої психічної травми. Психічна травма визначається як невідворотна подія, що руйнує існуючі копінг-механізми індивіда. Виокремлюють сім основних ознак ПТСР:

1. Травма має містити загрозу для життя й індивід повинен реагувати на неї інтенсивним страхом, відчуттям беззахисності. Індивід може або переживати

особисто, або бути свідком травмуючої події.

2. Травма переживається повторно в таких варіантах:

- Нав'язливі спогади про подію (пацієнт скаржитися, що він не може припинити думати про травму).

3. Індивід діє або почуває себе так, наче подія повторюється, наприклад флеш-беки.

4. Уникає будь-яких нагадувань про подію:

- Уникнення розмов, місць, людей та подій, що нагадують про подію. Відчуття відокремленості від оточуючих, емоційного обмеження або почуття вкороченого майбутнього.

5. Пацієнт відчуває стійке й інтенсивне автономне збудження, яке містить неадекватну настороженість і неадекватну реакцію наляканості.

6. Симптоми повинні тривати більше ніж місяць.

7. Симптоми повинні викликати виражений дистрес і порушення основних сфер людської життєдіяльності.

Психофізіологія посттравматичного стресового розладу полягає в тому, що ПТСР є соматичним переживанням. Вкрай інтенсивні слухові, зорові, тактильні та смакові стимули, що діють одночасно, першочергово можуть викликати порушення здатності мозку інтегрувати їх в змістовне переживання, тобто, побудова історії травми, яка б інтегрувала травму і «Я» та поєднувала травму з попередньою структурою. Зазвичай беруть участь всі прошарки мозку: стовбур-гіпоталамус, лімбічна система і неокортекс. Важливо, що нейрони здатні до безперервної фізичної зміни (Y'grunova, 2004).

Для впевненості в діагнозі необхідно провести диференційний діагноз ПТСР з іншими розладами адаптації, або схожими на них розладами.

1. Розлад адаптації. Стресор буває різної важкості. Діагностують, якщо критеріїв для встановлення діагнозу ПТСР недостатньо і стрес не є екстремальним, а симптоми пацієнта включені в критерії ПТСР.

2. Обсесивно-компульсивний розлад. Рекурентні, нав'язливі думки переживаються як невчасні і не пов'язані з конкретною травмою.

3. Флеш-беки при ПТСР слід відрізнити від

ілюзій і галюцинацій при психотичних розладах: шизофренії, розладі настрою з психотичними рисами, інших психотичних розладах, делірії, розладах, пов'язаних зі зловживанням психоактивними речовинами, і психотичних розладах внаслідок основного соматичного захворювання.

4. Гострий стресовий розлад триває не довше, ніж 4 тижні і починається в перші хвилини після отримання травми (Koval, 2015).

Заходи медико-психологічної реабілітації на етапі відновлення включають:

1. Медичний огляд військовослужбовців та складання списку військовослужбовців, за наявності відповідних показань, для надання поглибленої медичної, наркологічної, психологічної допомоги; сортування військовослужбовців, які постраждали, за регістрами порушення – непсихотичним та психотичним.

2. Психодіагностика поточних психофізіологічних станів військовослужбовців з метою виявлення осіб, які потребують психологічної та/або психіатричної допомоги (виявленням гострих реакцій на стрес, посттравматичних стресових розладів, ознак фізичної і розумової перевтоми, вираженої астенизації, психічної дезадаптації тощо; оцінка наявних адаптаційних резервів для визначення їх подальшої придатності до виконання поставлених завдань).

3. Надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям, які її потребують.

4. Проведення відповідних заходів з виявленими особами: психокорекційних (за умови, якщо психічний розлад ще не сформувався) – зазначеними штатними силами із залученням позаштатних груп; психотерапевтичних (за наявності сформованого психічного розладу) – силами позаштатних груп.

5. Профілактика психологічної деформації особистості військовослужбовців.

6. Аналіз результатів впливу бойових стресових чинників на морально-психологічний стан військових колективів, що дозволяє здійснювати прогнозування можливості розвитку віддалених наслідків впливу бойового стресу (Kokun, 2017).

Подолання посттравматичного стресового розладу можливо за участі психотерапевтичних технологій. Активно використовується у відновленні психоло-

гічної стійкості військовослужбовців позитивна психотерапія. Позитив у цьому випадку розглядається як цілісність, єдність у різноманітності, подолання однобічності у внутрішньому світі людини та її соціальному житті (Muzychko, Ostrovs'ka, Sajko, 2020).

З метою диференційованого розподілу заходів психопрофілактики утворюється група посиленої психологічної уваги. За результатами обстеження, наявності повної інформації про особливості поведінки особового складу в районі виконання завдань за призначенням, пережитих ними екстремальних подій, військовослужбовці розподіляються на три групи.

Перша група - військовослужбовці без істотних відхилень психічного стану, які зберегли здатність повноцінної соціальної адаптації та працездатність, справляються зі своїми службовими обов'язками, мають нормальні взаємини в сім'ї. Такі військовослужбовці не вимагають пильної уваги психолога, вони здатні виконувати професійні завдання, самостійно справляючись з психологічними проблемами, пов'язаними з перебуванням в районі виконання службових завдань.

Друга група - військовослужбовці, які мають функціональні 23 відхилення, знижений рівень працездатності, відчують труднощі в повсякденному житті, але зберігають контроль над своєю поведінкою за допомогою значного напруження сил і ресурсів, які потребують проведення реабілітаційних, відновлювальних заходів.

Третя група - військовослужбовці, які мають виражені прояви посттравматичної стресової симптоматики, порушення соціальної та професійної адаптації, проблеми в родині, вимагають постійного спостереження (Kokun, 2017).

Дослідники зазначають, що після впровадження психотерапевтичних технологій знизився рівень посттравматичного стресового розладу, невротизації, ригідності, дратівливості, агресивності, невротичності, почуття провини, реактивної агресії, емоційної лабільності, фізіологічної збудливості, фрустрації, депресивності та підвищився рівень нервово психічної стійкості, схильність до самоконтролю та моральної нормативності (Ostrovs'ka, Sajko, 2020).

Основною метою психологічного супроводу у середовищі військовослужбовців є створення позитив-

них умов професійної та соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до реальних умов. Заходи психологічного супроводження, які здійснюються посадовими особами поділяються на індивідуальні та організаційні.

Служба психологічної підтримки у середовищі військовослужбовців виділяє наступну систему заходів:

- проведення інформативних заходів спрямованих на адаптацію до конкретних умов та особливостей діяльності особового складу;

- діагностика наявності, видів та рівнів психічних розладів у військовослужбовців на етапі відбору та підготовки до участі в діяльності;

- психокорекція психологічних станів та емоцій, мотивації військовослужбовців, які отримали психічні розлади під час виконання завдань в операції з підтримання миру та безпеки;

- профілактика розвитку бойових психічних травм (заходи скринінгу і моніторингу психологічного та соматичного стану військовослужбовців, забезпечення доступу як до безпосередньої психологічної допомоги (індивідуальне або групове консультування), так і дистанційної (телефонне консультування); особи, у яких виявляються гострі реакції на стрес, мають терміново отримувати невідкладну психологічну допомогу, з метою профілактики хронізації стресового розладу);

- евакуація військовослужбовців із місць виконання завдань (у разі: неспроможності військовослужбовця виконувати функціональні обов'язки; неадекватної оцінки оточення, відсутності контакту; деморалізуючого впливу військовослужбовця на оточуючих; загрози з його боку для інших військовослужбовців) (Kokun, 2017);

- встановлення фактів емоційних потрясінь, (виявлення фактів поширення занепадницьких настроїв та боротьби з ними); встановлення інформації щодо психотравмуючих факторів службової діяльності (опис службово-бойової діяльності підрозділів; опис екстремальних умов виконання завдань служби (ситуації загрози життю).

Модель індивідуального кризисного втручання на думку дослідника George S. Everli передбачає наступні етапи першої психологічної допомоги: стабілізація

(інформування, задоволення базових потреб, пом'якшення дії гострих стресорів); визнання події і реакції постраждалого на неї; полегшення розуміння постраждалим як того, що вже відбулося, так і того, що відбувається у теперішньому, нормалізація; поширення ефективних копінг-стратегій; відновлення незалежного функціонування чи перенаправлення постраждалого з забезпеченням подальшого догляду (Everly, 2001).

Дослідник Raphael B. вказує, що перша психологічна допомога має містити такі заходи, як: звернення до базових потреб (фізичний захист, досягнення почуття безпеки, задоволення фізіологічних потреб); звернення до психологічних потреб (втішання, емоційна підтримка, надання поведінкової підтримки, забезпечення емоційного вентилування, поширення конструктивної поведінки); забезпечення соціальної підтримки (воз'єднання постраждалих з родинами, використання екстрених соціальних та суспільних підтримуючих зв'язків); сприяння продовженню надання допомоги (проведення сортування і перенаправлення осіб, які гостро потребують кваліфікованої допомоги, використання для підтримки постраждалих вже створених та ефективно існуючих соціальних мереж) (Raphael, 1996).

Напрямки психологічного супроводу військовослужбовців передбачають: використання короткотермінової та системної психотерапії, аутогенного тренування, навичок самоконтролю емоцій у стресових ситуаціях, навчання конструктивних копінг стратегій поведінки у кризових ситуаціях, пошук ресурсів, внутрішніх механізмів відновлення та оптимізації кризових станів.

Висновки. Під психологічним супроводом професійної діяльності військовослужбовців дослідники розуміють сукупність заходів спрямованих на підтримку психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стресових факторів службової обстановки, наявності емоційної стійкості.

Аналіз досліджень психологічного супроводу бойової діяльності військовослужбовців засвідчив, що запропонований комплекс форм, методів та заходів являє собою технологічну систему, яка дозволяє управляти психологічним потенціалом військовослужбовців. Реалізація заходів психологічного супроводу діяльності військовослужбовців має на меті розши-

рення психологічних можливостей під час виконання службових завдань, збереження психічного здоров'я та створення передумов нормальної соціалізації та повернення військовослужбовців до функціонування в звичайних умовах.

Напрямки психологічного супроводу військовослужбовців є душпастирство та наставництво. Душпастирська стратегія полягає у наданні психологічної підтримки та допомоги потребуючим, зокрема учасникам бойових дій та іншим категоріям населення. Священнослужителі організовують реколекційні науки на яких викладаються релігійні настанови та відбувається зміцнення прихожан у вірі. Наставництво спрямоване на формування в молодих фахівців – військовослужбовців раціональної системи знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого спеціалізованого вдосконалення та високоефективного застосування у військовій діяльності. Психологічна допомога військовослужбовцям включає використання короткотермінової та системної психотерапії, аутогенного тренування, навичок самоконтролю емоцій у стресових ситуаціях, навчання конструктивних копінг стратегій поведінки у кризових ситуаціях, пошук ресурсів, внутрішніх механізмів відновлення та оптимізації кризових станів.

References :

- Aleshchenko, V. I. (2008). Psy'xologichne zabezpechennya my'rotvorchoyi diyal'nosti vijs'kovosluzhbovciv Zbrojny'x Sy'l Ukrainy' [Psychological support of peacekeeping activities of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. Xarkiv: XUPS. [in Ukrainian]
- Vojtex, O. (2019). Psy'xologichny'j suprovod diyal'nosti vijs'kovosluzhbovciv pid chas vy'konannya zavdan' u mizhnarodny'x operaciyax z pidtry'mannya my'ru i bezpeky [Psychological support of servicemen's activities during tasks in international peacekeeping and security operations] Py'tannya psy'xologiyi (pp. 39–44). [in Ukrainian]
- Delores, M. Wanguri (1996). Riznomanitnist', spry'jnyattya rivnosti ta komunikaty'vna vidkry'tist' na robochomu misci [Diversity, Perceptions of Equity, and Communicative Openness in the Workplace]. Journal of Business Communication (pp. 443–57).
- Y'grunova, K.N. (2004). Psy'xofy'zy'ology'chesky'j mexany'zm stressa [Psychophysiological mechanism of stress] Tavry'chesky'j medy'ko-by'ology'chesky'j vestny'k (pp. 8–16) [in Russian]
- Kokun, O.M. (2017). Psy'xologichna robota z vijs'kovosluzhbovcyamy' – uchashny'kamy' ATO na etapi vidnovlennya [Psychological

work with servicemen - participants of anti-terrorist operation at a recovery stage]. Ky'yiv: NDCzGPZSU. [in Ukrainian]

Kry'voruchko, P. P. (1999). Psy'xologichne zabezpechennya profesijnoyi diyal'nosti vijs'kovy'x specialistiv [Psychological support of professional activity of military specialists]. Ky'yiv: MO Ukrainy' KISV. [in Ukrainian]

Lozhkin, G. V. (2002). Psy'xologichne suprovodzhennya diyal'nosti vijs'kovosluzhbovciv v ekstremal'ny'x umovax [Psychological support of servicemen's activity in extreme conditions]. Zhy'tomy'r: ZhVIRE. [in Ukrainian]

Moskalenko, V. V. (2007). Psy'xologiya social'nogo vply'vu [Psychology of social influence]. Ky'yiv: Centr uchbovoyi literatury'. [in Ukrainian]

Ostrov's'ka, K.O., Sajko, Kh.Ya (2020). Osobly'vosti nadannya psy'xoterapevty'chnoyi dopomogy' vnutrishn'o peremishheny'm osobam ta uchasny'kam OOS [Features of providing psychotherapeutic care to internally displaced persons and participants in environmental protection] Psy'xologichny'j chasopy's (pp. 29 – 37). [in Ukrainian]

Stasyuk, V. V. (2006). Psy'xologiya lokal'ny'x vijn ta zbrojny'x konfliktiv [Psychology of local wars and armed conflicts: a textbook for students and students of higher education]. Ky'yiv: NAOU. [in Ukrainian]

Everly, G. S. (2001). Dumky' pro rannye vtruchannya [Thoughts on early intervention]. Mizhnarodny'j zhurnal nadzvy'chajного psy'xichного zdorov'ya (pp. 207-210).

Koval', I. A. (2015). Diagnosty'ka ta dy'ferencial'na diagnosty'ka gostrogo stresovogo rozladu ta posttravmaty'chnogo stresovogo rozladu v zagal'nij medy'chnij prakty'ci [Diagnosis and differential diagnosis of acute stress disorder and posttraumatic stress disorder in general medical practice].

[In Ukrainian] Problemy' suchasnoyi psy'xologiyi: Zbirny'k naukovy'x prac' Kam'yanecz'-Podil's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Ivana Ogiyenka, Insty'tutu psy'xologiyi imeni G. S. Kostyuka Nacional'noyi akademiyi pedagogichny'x nauk Ukrainy' (pp. 210 – 219). [in Ukrainian]

Muzychko, L., Sajko, K., Ostrovska, K. (2020). Ukrainian Psychotherapeutic Experience in Overcoming Post-Traumatic Stress Disorder in Military Men. Psychology and education. № 57. 198–202.

Raphael, B. (1996). Koly' traplayet'sya ly'xo [When disaster strikes]. New York: Basic Books.

Lesia Muzychko

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Moral Provision, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, Lviv (Ukraine)

BASIC CONCEPTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT - "PSYCHOLOGICAL SUPPORT", "PASTORING", "MENTORING" AMONG THE MILITARY SERVICES

ABSTRACT

The article is devoted to the issue of psychological support of servicemen in professional activities, in particular the issue of psychological support, pastoral care and mentoring among servicemen. Psychological support among servicemen is aimed at maintaining psychological readiness for professional activity and resistance to the stressors of the work environment, the presence of emotional stability. The implementation of measures of psychological support of servicemen's activities is aimed at expanding psychological capabilities in the performance of official duties, maintaining mental health and creating the conditions for normal socialization and return of servicemen to normal functioning.

General areas of psychological support for the adaptation of servicemen are: identification of maladaptive factors that complicate the process of military service; reduction of the level and strength of cognitive, emotional and socio-psychological disorders caused by maladaptive factors; development of the psychological climate in the military; psychological support in improving the psychological characteristics and emotional state of the serviceman; formation of diligence, endurance, punctuality, accuracy in the execution of orders; assessment of the professional potential of a serviceman under contract when appointed to a vacant position during the interview; psychological training for the development of communicative qualities, self-esteem, self-acceptance; development of emotional self-control skills.

Professional adaptation is the adaptation of acquired professional experience and style of behavior and activities to the requirements of a particular military position (situation), the ability to quickly get used to unusual environmental factors, the assimilation of new contract functions and responsibilities, inclusion in professional cooperation and partnership, gradual development of competitiveness.

Psychological support involves assessing the real competence of the specialist, providing assistance in professional development, overcoming the feeling of professional inferiority that emerges, the formation of adequate professional self-esteem.

Areas of psychological support for servicemen are pastoral care and mentoring. The pastoral strategy is to provide psychological support and assistance to those in need, including combatants and other sections of the population. The clergy organize retreats, which teach religious teachings and strengthen parishioners in the faith. Mentoring is aimed at forming in young professionals - servicemen a rational system of knowledge, skills and abilities necessary for further specialized improvement and highly effective application in military activities. Psychological assistance to servicemen includes the use of short-term and systemic psychotherapy, autogenic training, skills of self-control of emotions in stressful situations, training of constructive coping strategies of behavior in crisis situations, search of resources, internal mechanisms of recovery and optimization of crisis states.

Key words: psychological support, psychological support, doping strategy, post-traumatic stress disorder, crisis situations, professional adaptation, psychological readiness, psychotherapy.

Музычко Леся Тарасовна

Доцент кафедри нравственного обеспечения, кандидат психологических наук, Национальная академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, г. Львов (Украина)

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ- «ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА», «ДУШПАСТЫРСТВО», «УЧИТЕЛЬСТВО» В СРЕДЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена вопросу психологического сопровождения военнослужащих в профессиональной деятельности, в частности, вопросу психологической поддержки, душ пастырства и наставничества в среде военнослужащих. Психологическое сопровождение в среде военнослужащих направлено на поддержание психологической готовности к профессиональной деятельности и устойчивости к влиянию стрессовых фак-

торов служебной обстановки, наличие эмоциональной устойчивости. Реализация мер психологического сопровождения деятельности военнослужащих преследует цель расширения психологических возможностей при выполнении служебных задач, сохранения психического здоровья и создания предпосылок нормальной социализации и возвращения военнослужащих к функционированию в обычных условиях.

Общими направлениями психологического сопровождения адаптации военнослужащих являются: определение дезадаптирующих факторов, усложняющих процесс военной службы; снижение уровня и силы когнитивных, эмоциональных и социально-психологических нарушений, обусловленных дезадаптируемыми факторами; развитие психологического климата в коллективе военнослужащих; психологическая поддержка в улучшении психологических характеристик и эмоционального состояния военнослужащего; формирование усердия, выдержанности, пунктуальности, точности в исполнении предписаний; оценка профессионального потенциала военнослужащего службы по контракту при назначении на вакантную должность в процессе собеседования; психологический тренинг развития коммуникативных качеств, самооценки, самопринятия; развитие навыков эмоционального самоконтроля.

Профессиональная адаптация представляет собой приспособление приобретенного профессионального опыта и стиля поведения и деятельности к требованиям конкретной военной должности (ситуации), умение быстро привыкнуть к необычным факторам внешней среды, усвоение военнослужащим по контракту новых для него профессиональных функций и обязанностей, включение в профессиональное сотрудничество и партнерство, постепенное развитие конкурентоспособности. Психологическое сопровождение предполагает оценку реальной компетентности специалиста, оказание помощи в повышении квалификации, преодоление чувства профессиональной неполноценности, что появляется, формирование адекватной профессиональной самооценки.

Направления психологического сопровождения военнослужащих есть пастырство и наставничество. Душепастырская стратегия заключается в оказании

психологической поддержки и помощи нуждающимся, в частности участникам боевых действий и другим категориям населения. Священнослужители организуют реколлекционные науки, на которых излагаются религиозные наставления и происходит укрепление прихожан в вере. Наставничество направлено на формирование у молодых специалистов – военнослужащих рациональной системы знаний, умений и навыков, необходимых для дальнейшего специализированного усовершенствования и высокоэффективного применения в военной деятельности. Психологическая помощь военнослужащим включает использование краткосрочной и системной психотерапии, аутогенной тренировки, навыков самоконтроля эмоций в стрессовых ситуациях, обучение конструктивным копингам стратегий поведения в кризисных ситуациях, поиск ресурсов, внутренних механизмов восстановления и оптимизации кризисных состояний.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, психологическая поддержка, допинг стратегии, посттравматическое стрессовое расстройство, кризисные ситуации, профессиональная адаптация, психологическая готовность, психотерапия.

How to cite (як цитувати):

Muzychko, L. (2021). *BASIC CONCEPTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT - "PSYCHOLOGICAL SUPPORT", "PASTORING", "MENTORING" AMONG THE MILITARY SERVICES. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 49-58. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.7.4>

Дата отримання статті: 13.06.2021

Дата рекомендації до друку: 10.08.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО ВИГОРАННЯ В СФЕРІ МАТЕРИНСТВА

Збродська Ірина Григорівна¹

¹ Аспірантка Кафедри загальної і соціальної психології, факультет психології, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3462-0980>

UDC: 159.942.3:173.5-055.26

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто сферу материнства як багатогранний і складний процес, в якому перед жінкою постають внутрішні та зовнішні вимоги, які можуть бути причиною безперервного стресу високого рівня, що може призводити до виснаження та батьківського вигорання. Окреслено появу нових умов та стрес-факторів, що з'явилися з початком пандемії COVID-19 в житті батьків (нові умови функціонування родини, відсутність особистого простору та часу на відпочинок, страх, що захворіють близькі, організація процесу навчання дітей тощо). Представлено результати двох пілотних досліджень, які підтверджують, що українські батьки мають високий рівень стресу та виснаження, що підкреслює актуальність даної проблематики та вимагає вивчення батьківського вигорання в українському суспільстві. Також представлено діагностичний інструмент, а саме українську версію опитувальника батьківського вигорання, за допомогою якого можна визначати ризик та рівень розвитку даного феномену як у матерів, так і батьків. Описані кроки процесу адаптації даного опитувальника до українського контексту, а саме: переклад, зворотній переклад та проведення фокус-групи. Підтверджено лицюву валідність наведеного опитувальника.

Ключові слова: материнство, батьківство, вигорання, батьківське вигорання, стрес, дистрес, виснаження, опитувальник.

Постановка проблеми. Материнство є одним з найбільш значущих та найскладніших процесів в житті жінки. Вивчення феномену материнства висвітлюється у наукових дослідженнях, публіцистичній літературі, засобах масової інформації та у повсякденному спілкуванні, що говорить про незмінний інтерес до його дослідження, підкреслює його значущість і багатогранність. (Зазвичай чи вважається чи щось додати ще попереду, бо дуже сухо) Материнська сфера – це народження дитини, піклування про неї, побудова стосунків, виховання, забезпечення її потреб, підтримання «домашнього вогнища» та ін. вимагають від жінки великої кількості часу та енергії. Часто жінка, беручи відповідальність материнства, вкладає максимум зусиль, щоб бути гідною або навіть ідеальною матір'ю, ставлячи при цьому до себе високі, часто нереалістичні вимо-

ги у цій сфері. Окрім особистісних вимог, перед матір'ю постають очікування, правила, обов'язки, що мають динамічний характер, від найближчого оточення, суспільства та держави. Все це може стати джерелом безперервного, надлишкового стресу та напруги в житті жінки, призводити до розвитку батьківського вигорання, а також до негативних його наслідків на особистість матері та міжособистісні стосунки, особливо з дитиною. Впродовж кількох останніх років, окрім вищезазначених чинників, які зумовлюють наявність постійного стресу в житті матерів, до них додався ще один – життя в умовах пандемії. Вже другий рік поспіль батьки знаходяться в умовах надзвичайного стресу, тривоги та невизначеності, що може бути додатковим джерелом їх виснаження, і, вірогідно, батьківського вигорання. Отже, стає більш очевидним актуальність

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Iryna Zbrodska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

вивчення феномену батьківського вигорання. В першу чергу постає питання пошуку інструменту, який допоможе визначити наявність та рівень його розвитку у українських батьків, також необхідна розробка програм щодо подолання або попередження батьківського вигорання задля покращення емоційного стану батьків і, відповідно, атмосфери в родині.

Аналіз останніх публікацій. З народженням дитини, життя жінки кардинально змінюється. Жінка стає матір'ю, в її житті з'являється людська істота, яка повністю залежить від неї. Часто очікується, що ці зміни мають бути виключно позитивними, приносити тільки радість, задоволення та натхнення для молодої мами. Але навіть і в такому випадку, еустрес, як і дистрес, включає в себе емоційну напругу, витрачає внутрішні ресурси організму і потребує енергетичних затрат (Bulah, 2015), що може впливати на стан матері. Починаючи з вагітності, жінка переживає новий досвід, який проявляється через фізичні зміни, зміни гормонального фону та емоційного стану. Пристосування до нової ролі, що супроводжується новими ритуалами, рутинами, вимогами, обмеженнями чи заборонами – непростий процес. На певний період дитина стає центром життя жінки і інші сфери, такі як робота, хобі, піклування про свої потреби, стосунки з чоловіком – відходять на задній план, що з часом привносить фрустрацію та напругу в життя жінки.

У жінки з'являються переживання, чи зможе вона справитися з таким великим та відповідальним завданням як материнство. В дослідженні, що стосується розвитку постнатальної депресії говориться про те, що джерелом дистресу у матерів можуть бути: плач дітей, тривога за їх здоров'я, проблеми з годуванням, а також втома, почуття самотності, нестача емоційної та практичної підтримки, непорозуміння, складності та конфлікти у подружніх стосунках та у родині (Oates, Cox, & Neema, 2007).

Від сучасної матері вимагається бути компетентною та мати навички в різноманітних сферах, таких як медицина, психологія, виховання, кулінарія, менеджмент та ін. Від матері очікується жертвність, цілодобова готовність піклуватися про свою родину та виконувати всю рутинну роботу. Російська психологиня Філіппова Г. зауважує, що мама має робити для дитини все

самостійно та ідеально, повністю розуміти свою дитину, не дратуватися на неї, вона має бути експертом у сфері виховання, а також піклуватися про дитину з легкістю та задоволенням. Також вона зазначає, що незважаючи на ці вимоги, мати не повинна втомлюватися, має слідкувати за собою та гарно виглядати (Філіппова, 2018).

Отже, на матері постійно лежить висока відповідальність щодо виконання батьківської ролі на найвищому рівні. За даними інституту соціальних і демографічних досліджень НАН України, «жінка лишається «основною робочою силою» у сімейному домогосподарстві» (Сім'я та сімейні відносини в Україні, 2009). До подібних висновків приходять і зарубіжні дослідники. Вони зауважують, що хоча останнім часом батьки проводять з дітьми майже стільки ж часу, що і матері, проте розподіл обов'язків між батьками лишається традиційним і більшість обов'язків, пов'язаних з дітьми, лишаються на матерях (Renk et al., 2003).

За словами бельгійських дослідниць І. Роскам та М. Миколайжак, батьківство репрезентується одночасно комплексною або складноорганізованою та стресовою роботою. «Parenting has been shown to be a both complex and stress ful job» (Roskam & Mikolajczak, 2020), коли жінка вкладає велику кількість зусиль у піклуванні про дитину та родину в цілому, це може бути причиною хронічного стресу у її житті та забирати величезну кількість її ресурсів. А коли стресори і вимоги постійно перевищують ресурс матері, вона виснажується і схильна до батьківського вигорання (Mikolajczak & Roskam, 2018). В стані батьківського вигорання батьки відчувають ментальне та фізичне виснаження, вони емоційно дистанціюються від своїх дітей, а також мають відчуття некомпетентності у своїй батьківській ролі (Mikolajczak, Raes, Avalosse & Roskam, 2017; Roskam, Brianda & Mikolajczak, 2018).

На нашу думку, Україна не є виключенням щодо поширення батьківського вигорання. Починаючи з 2014 року наша країна перебуває у складних умовах. Окрім соціально-економічної та політичної нестабільності впродовж останніх років, наша країна також потерпає від надзвичайних умов та наслідків триваючої пандемії COVID-19. В аналітичній записці ООН від 13

травня 2020 зазначається, що криза, викликана COVID-19, стосується не тільки фізичного, але й психічного здоров'я, а психологічний стрес став досить поширеним явищем (Аналитическая записка, 2020, с.2). Дослідники наголошують, що пандемія вплинула на зростання випадків клінічної депресії та тривожності серед матерів дітей від 0 до 8-ми років (Cameron et al., 2020). Крім того, науковці визначили, що вже у перші місяці пандемії погіршилося ментальне здоров'я як у батьків, так і у дітей. У матерів, порівняно з батьками, збільшилися симптоми депресії. Також дослідники говорять про ризик нарощування симптомів депресії, через складності у спілкуванні між батьками, що мають депресивні симптоми. В свою чергу проблеми, що не вирішуються, можуть мати тривалий негативний вплив на родину (Feinberg et al., 2018).

Вивчаючи негативні впливи пандемії на суспільство, дослідники зазначають, що батьківський стрес щодо пандемії може погіршити стан психічного здоров'я дітей. (стр 1)[NegativeImpacts]. Крім того, ведуться дослідження щодо впливу пандемії COVID-19 на розвиток батьківського вигорання, результати яких свідчать, що стурбованість батьків, викликана пандемією, помірно впливає на розвиток батьківського вигорання (Prikhidko, Long, Wheaton, 2020).

Наразі відомостей щодо наукового вивчення розповсюдження та визначення рівня саме батьківського вигорання на теренах нашої держави ми не маємо. Отже, вивчення феномену батьківського вигорання в українських родинах, а також пошук інструменту його вимірювання є вкрай актуальним питанням задля піклування про сімейний добробут українців.

Метою статті є дослідити проблему батьківського вигорання в сфері материнства, окреслити появу нових стрес-факторів, які можуть впливати на виснаження та вигорання матерів в умовах пандемії COVID-19 та представити діагностичний інструмент, за допомогою якого можна визначати рівень розвитку батьківського вигорання, а саме українську версію опитувальника батьківського вигорання.

Цілі статті: 1) описати феномен батьківського вигорання в сфері материнства; 2) представити результати пілотних досліджень щодо стану виснаження батьків, особливо в умовах пандемії; 2) висвітлити можливі

чинники, що впливають на розвиток батьківського вигорання; 3) представити українську версію опитувальника для визначення ризику розвитку та рівня батьківського вигорання.

Методи та методика дослідження. Для реалізації мети та цілей даного дослідження було використано теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення матеріалів, що містяться у сучасній науковій літературі за напрямком дослідження. Було використано емпіричний метод, а саме опитування, який включає в себе збір якісного та кількісного матеріалу (демографічні дані, питання з використанням шкали Лайкерта та відкриті питання). Також було виконано і описано первинні кроки по валідації української версії психодіагностичного інструменту щодо визначення ризику розвитку батьківського вигорання та його рівня, а саме Опитувальника батьківського вигорання, включаючи його адаптацію до українського контексту та підтвердження лицьової валідності за допомогою проведення фокус-групи.

Виклад основного матеріалу. Вимоги сьогодення, які постають перед матір'ю - досить високі. Стрімкі зміни, які відбуваються в суспільстві та повсякчасно наростаюча нестабільність додають стрес до і так перевантаженого стресом життя матерів. Про зростаючі, в постіндустріальному суспільстві, вимоги до матері, такі як піклування про психічний та інтелектуальний розвиток, зазначає в своїх дослідженнях О. Стрельник. Вона звертає увагу на те, що «сучасні практики материнства стають більш інтенсивними у сенсі часу, уваги та зусиль, що їх матері приділяють піклуванню своїм дітям порівняно з попередніми поколіннями», а також «інтенсивне материнство» характеризується рядом проявів: материнство набуває характеру особливої діяльності, що вимагає не тільки любові до дитини, але й особливих знань, умінь і компетенцій; піклування про дітей вже не є виключно «природним» процесом, спрямованим любов'ю до дитини чи традиціями виховання, а перетворюється на предмет рефлексії, вибору та прийняття рішень; сучасне материнство стає особливим типом «емоційної роботи» тощо (Стрельник, 2017). Американська дослідниця М.К. Нельсон зазначає, що вимоги до батьків за останні 50 років драматично змінилися. Сучасні батьки мають неймовірну кількість

нових можливостей та небезпек, що викликає стрес та необхідність пристосовуватися до цих нових умов (Nelson, 2010). На сучасну молоду матір, з народженням дитини, лягають наступні обов'язки: задоволення фізіологічних потреб дитини (годування, фізичний комфорт, рух, фізична близькість); емоційний контакт; психічний і емоційний комфорт, що проявляються через надання адекватних стимульних умов, через прив'язаність, безпеку та можливість дитині пізнавати світ та ін. та впливають на розвиток емоційної та когнітивної сфери дитини. З точки зору психоаналізу матір відіграє критичну роль у розвитку основних структур особистості дитини. Досвід дитини, пережитий в період немовляти та в перші три роки життя визначає базове ставлення особистості до світу (Дим-Вилле, 2018, с.15-16). Отже, стикаючись з усіма вимогами суспільства та бажанням бути ідеальною мамою, жінка відчуває тривалий суттєвий стрес, вона виснажується як фізично, так і емоційно. Активним вивченням батьківського вигорання дослідники розпочали нещодавно, точніше впродовж останніх десяти років. Під батьківським вигоранням розуміють тривалу реакцію на хронічний, суттєвий стрес (Mikolajczak, Gross & Roskam, 2019), який супроводжується сильним виснаженням, емоційним дистанціюванням від дитини та почуттям некомпетентності у виконанні своєї батьківської ролі (Mikolajczak et al., 2017). Наразі, дослідженням батьківського вигорання займаються дослідники по всьому світу. Нещодавно було опубліковано найсвіжіші матеріали, в яких були представлені результати дослідження, проведеного Міжнародним дослідницьким консорціумом, з батьківського вигорання. Спочатку, в 2017 році, в даному дослідженні взяли участь науковці з 22-х країн світу, а в 2021-му році дослідження охопило 42-х країни (Roskam et al., 2021). В останньому дослідженні взяло участь 17,409 батьків (12,364 матерів та 5,045 батьків). Воно було проведено до початку локдауну, пов'язаного з пандемією COVID-19 і стосувалося визначення задоволеності та виснаженості батьків з усього світу. В дослідженні було зібрано демографічну інформацію (вік, стать, рівень освіти батьків, кількість та вік дітей, що проживають з батьками, вік найменшої та найстаршої дитини, кількість часу, яку батьки проводять з дітьми, робоча зайнятість, кількість чоловіків та жінок, що пос-

тійно живуть в родині та піклуються про дітей, тип родини, етнічна приналежність тощо). Результати цього унікального дослідження були наступними: принаймні 5% батьків країн Західної Європи, таких як Бельгія, Франція, Англія, а також США, - «вигоріли», тобто страждають від батьківського вигорання; рівень вигорання коливається від країни до країни. Найвищий рівень батьківського вигорання зафіксовано, наприклад, у Сполучених Штатах, де 7-8% батьків в країні страждають від батьківського вигорання (для США – це декілька мільйонів батьків), також високий рівень вигорання зафіксовано у сусідній Польщі, теж 7-8%. Оцінюючи результати, дослідники зробили висновок, що від вигорання більше страждають західні країни, де рівень індивідуалізму (відповідно, рівень незалежності батьків) вищий, ніж у східних країнах. Також було помічено, що в країнах, де батьки можуть розділити обов'язки щодо піклування про дитину з ширшим колом піклувальників, тобто там, де переважає колективізм, рівень батьківського вигорання нижчий. Це є вкрай важливий висновок щодо чинників, які впливають на розвиток батьківського вигорання, що стосується і нашої країни. Ми вважаємо, що в Україні наразі переважає індивідуалістичний підхід до життя, що є наслідком небажання продовжувати патерн колективізму, що панував на теренах нашої держави ще тридцять років тому. Отже можемо припустити, що ризик розвитку батьківського вигорання є актуальним для українських батьків. Окрім чинників, що можуть призводити до батьківського вигорання, таких як дитина з інвалідністю або хронічними захворюваннями, особистісними особливостями батьків, типом функціонування сім'ї (дезорганізованість, відсутність задоволеності у шлюбі, відсутність практики спільного виховання) (Norberg & Green, 2007; Basaran et al., 2013; Mikolajczak, Raes, Avalosse & Roskam, 2017; LeVigouroux et al., 2017), зважаючи на реальність життя в умовах пандемії, дослідники додають наступні: ризик безробіття, фінансова нестабільність/невпевненість, низький рівень соціальної підтримки від сім'ї та друзів, відсутність часу для відпочинку (Griffith, 2020). Останні дослідження говорять про те, що матері знаходяться в зоні ризику щодо зростання частоти появи депресії та тривожності, що прямо впливає на стиль виховання дитини (жорсткий та караль-

ний) та на саму дитину (вплив на когнітивний та моторний розвиток, низький рівень досягнень у навчанні та ін.) (Cameron et al., 2020). Загалом було виявлено, що люди з високим рівнем тривожності більше схильні до вигорання (Koutsimani, Montgomery & Georganta, 2019). Також дослідниками було помічено, що тривожні емоції, які передаються через мас-медіа стосовно пандемії, негативно впливають на добробут батьків. Вони викликають додатковий стрес і можуть мати вплив на розвиток батьківського вигорання (Prikhidko, Long, Wheaton, 2020). Найтривожнішими наслідками батьківського вигорання є жорстке поводження з дітьми, що проявляється через насилля або нехтування дитиною (Mikolajczak, Brianda, Avalosse & Roskam, 2018; Griffith, 2020). Отже, феномен батьківського вигорання (чинники його виникнення, симптоми та наслідки) активно вивчається в світі і тільки починає привертати увагу до себе на теренах нашої країни. Ми прагнемо долучитися до вивчення даного феномену, бо вважаємо, що це є позитивним вкладом у психічне здоров'я українського суспільства.

Задля розуміння актуальності дослідження батьківського вигорання нами було проведено два пілотних дослідження, які стосувалися батьківського стресу та виснаження. У нашому першому дослідженні ми поставили собі за мету визначити, чи актуальне для українських батьків питання виснаження від батьківської ролі та батьківських обов'язків та які чинники на макро-, мезо- та мікро рівнях можуть бути стресовими, приносити тривогу в життя батьків саме в українському суспільстві та вести до розвитку батьківського вигорання. Дослідження проводилось онлайн, у ньому взяло участь 100 осіб, серед яких 92% жінок і 8% чоловіків. За результатами дослідження було виявлено, що «найбільш стресовими для батьків і такими, що призводять до їх виснаження чинниками на макrorівні є економічна нестабільність, підвищення цін на тарифи, продовольчі товари; на мезорівні – це забезпечення здоров'я та освіти дитини, нестача соціальної підтримки, на мікрорівні – це проблема окремого житла для родини, невпевненість у майбутньому країни та фінансове забезпечення дитини». Також респонденти зазначили, що «їх виснаженість призводить до емоційного відсторонення (втрата тепла та близькості), погіршення стосун-

ків з дитиною (відсутність гри з дитиною, задоволення тільки фізичних потреб), конфліктів та агресії по відношенню до дітей та ін. (Збродська, 2020). Засновуючись на результатах даного дослідження ми зробили висновок, що питання батьківського виснаження та вигорання є актуальним для українського суспільства і потребує подальшого дослідження. Також необхідно розпочати пошук інструменту, за допомогою якого можна було б визначати ризик розвитку батьківського вигорання та його рівень.

З початком пандемії COVID 19 нами було проведено друге пілотне дослідження, спрямоване на визначення додаткових чинників, що пов'язані з її появою, які потенційно можуть впливати на виснаження батьків і, відповідно, призводити до батьківського вигорання. В дослідженні на волонтерських засадах взяло участь 134 респонденти, 94,8% вибірки склали матері і, відповідно, 5,2% - батьки. Дослідження було представлено онлайн, розповсюджувалося через мережу Facebook та складалося з 10-ти питань, включаючи демографічні дані, питання зі шкалою Лайкерта та відкриті питання. Опитування проводилося протягом трьох місяців з березня по червень 2020 року, тобто на початку пандемії під час першого локдауну. Обов'язковою умовою було спільне проживання батьків хоча б з однією дитиною. За віком вибірка розподілилася наступним чином: більшість опитаних мали вік між 35 та 44 роками (53.7%), 43.3% мали вік від 25 до 34 років і від 45 до 54 років мали 3% батьків. Більшість респондентів знаходяться у шлюбі, а саме 88,1%, кількість розлучених батьків в опитуванні склала 5,2%, у цивільному шлюбі – 3% та вдівці – 3%. За кількістю дітей вибірка розподілилася таким чином: одну дитину мають 35.8% батьків, дві дитини у 36,6%, три дитини мають 16,4%, чотири – 6%, п'ять дітей у 3,7%, шість дітей у 0,7% і сім так само. Щодо кількості дітей, що проживають разом з батьками – 36,6% живуть разом з однією дитиною, 36,6% - з двома, 6,7% - з трьома, 3% - з п'ятьма і 0,7% - з сьома. Більшість респондентів проживали в місті (88 %), в селищі міського типу проживали 6% опитаних і 6% проживали в селі. Основні результати даного дослідження були наступними. У питанні «На скільки стресовим для вас є кожен з наступних факторів, як для батька або матері?», яке мало 18 тверджень

та відповіді якого ми об'єднали в категорії «не стресово», «стресово», «дуже стресово», ми визначили найбільш стресові фактори. Отже, найбільш стресовим фактором для батьків було введення карантину. Цей фактор як стресовий визначили 44,8% батьків і як дуже стресовий - 33,6%, в сумі – цей фактор був досить впливовим джерелом стресу для 78,4% респондентів. Також викликав стрес такий фактор як недовіра до медичної системи - 31,3% учасників визнали цей фактор стресовим, а 44,8% - дуже стресовим, тобто для 76,1% всіх респондентів це досить суттєвий фактор, що викликає стрес у їх повсякденному житті. Страх перед майбутнім також є стресовим для більшості опитаних (41% визначили його як стресовий, а 35,1% - як дуже стресовий, загалом 76,1%). Невпевненість у здатності уряду управляти пандемією виявилася досить стресовим фактором для багатьох батьків (32,8% респондентів визнали його стресовим, а 40,3% - дуже стресовим, загалом 73,1%). Страх, що їхній партнер або, якщо його немає, то інша значима людина захворіє, був визнаний стресовим 42,5% учасників та дуже стресовим для 31,3% (загалом 73,8%). Суттєвий стрес в життя батьків привносить страх, що може захворіти дитина або діти (він є стресовим для 32,1% учасників та дуже стресовим для 36,6%, загалом 68,7%). Також ризик втратити роботу був стресовим для 31,3% учасників та дуже стресовим для 32,8%, загалом 64,1% респондентів відчували суттєвий стрес). Помірний стрес у більшості батьків викликали такі фактори як страх захворіти, суперечлива інформація щодо вірусу, брак фінансів чи можливість втратити роботу.

Наступне питання «Що, на вашу думку, найбільше вас виснажує як батька або матір?» містило 10 тверджень. Його відповіді ми також об'єднали в три категорії: «не виснажує», «виснажує» і «сильно виснажує», вони розподілилися наступним чином: Відсутність відпочинку та особистого простору - фактор, що є дуже виснажливим для 46,3% учасників та виснажливим для 33,6% (загалом 79,9%). Тривога за літніх батьків була дуже виснажливою для 32,8% респондентів та виснажливою для 46,3% (загалом 79,1%). Особисті вимоги щодо батьківської ролі були дуже виснажливими для 36,6% та виснажливими для 33,6% опитаних (загалом 70,2%). Нові умови функціонування родини

під час карантину були дуже виснажливими для 30,6% та виснажливими для 40,3% батьків (загалом 70,9%). Звичайна, повсякденна рутинна дуже виснажлива для 19,4% батьків та виснажлива для 48,5% (загалом 67,9%). Відчуття перевантаження інформацією про вірус було дуже виснажливим для 27,6% та виснажливим для 40,3% респондентів (загалом 67,6%). Турбота про дітей та сім'ю була дуже виснажливою для 24,6% та виснажливою для 41% опитаних (загалом 65,6%). Особистісний емоційний стан, внутрішні та зовнішні очікування були оцінені як менш виснажливі, ніж попередні твердження.

Також в опитуванні було відкрите, не обов'язкове, питання, яке звучало наступним чином: «Що ще викликає стрес, тривогу чи виснаження особисто для вас?», на нього відповіла більшість респондентів (59,7%). Найбільше батьки зазначали наступні фактори: дистанційне навчання дітей та питання процесу організації, контролю за навчанням, обмеження пересування та неможливість вільно виходити з дому, втрата балансу та необхідність пристосовуватися до нових умов на багатьох рівнях, політична та економічна нестабільність, невизначеність та тривога за майбутнє, відсутність відпочинку та відсутність окремого простору для всіх членів родини, скасування відпусток, відсутність особистого часу, конфлікти, почуття провини за відсторонення та почуття апатії до своїх дітей, багатозадачність, фінансові питання тощо. Отже, аналізуючи дане дослідження, можна зробити висновки, що на батьків впливають чинники, що були стресовими та виснажливими для них і у житті до пандемії, такі як страх або тривога за майбутнє, недовіра до уряду, втрата роботи, особисті та зовнішні вимоги до ролі батьків, щоденна рутинна тощо.

Також з'явилися нові стресові фактори, які є специфічними і стосуються пандемії COVID-19, проте також можуть сприяти виснаженню батьків, отже і батьківському вигоранню, а саме: недовіра до медичної системи, страх, що дитина, партнер чи інша близька людина захворіє, нові, ускладнені умови функціонування сім'ї, відчуття перевантаження інформацією про вірус, брак особистого простору, організація процесу навчання дітей та контролю за результатами навчання тощо (Zbrodska, 2021, частково). Аналізуючи обидва

пілотні дослідження можна зробити наступні висновки, що українські батьки переживають високий і тривалий рівень стресу на макро-, мезо- та макрорівнях. З появою пандемії COVID-19 життя українських батьків помітно ускладнилося, з'явилися нові виклики і стресори, що виснажують і додають стресу в і так їх непросте батьківське життя та мають тяжкі наслідки як для них особисто, так і для дітей. Отже, дані дослідження, не дивлячись на досить малу вибірку, показують, що вивчення феномену батьківського вигорання є актуальним і необхідним для українського суспільства.

Наступний крок, який було зроблено в процесі дослідження даного феномену - це пошук діагностичного інструменту, що може визначати ризик розвитку та рівень батьківського вигорання. В науковій літературі існує декілька опитувальників, що торкаються даної теми. Один з них - авторський опитувальник, запропонований російською дослідницею Л. Базалевою, що стосується виключно материнської сфери і складається з 90 тверджень. Ми вважаємо, що як об'єм, так і те, що опитувальник розроблений тільки для матерів, є певними обмеженнями, якщо метою є пошук інструменту, що буде придатним для визначення батьківського вигорання як у матерів, так і у батьків (Базалева, 2020). Інший інструмент запропоновано теж російською дослідницею І. Єфімовою, він стосується феномену батьківського вигорання і у батьків і у матерів, який вона визначає як «багатовимірний конструкт, що включаєв себе набір негативних психологічних переживань та дезадаптивної поведінки матері і батька, пов'язаних з дитячо-батьківською взаємодією при виконанні батьками діяльності по турботі про дітей, їх вихованню та розвитку» (Ефимова, 2013). Даний опитувальник складається з 22-х тверджень та є модифікацією опитувальника емоційного вигорання Н. Водоп'янової та О. Старченкової, який, в свою чергу, є адаптацією опитувальника вигорання MBI (Maslach Burnout Inventory). Найпростішим способом було б повернутися до оригінального опитувальника Х.Маслач та адаптувати його для сфери батьківства в українському контексті, але даний опитувальник в англomовному оригіналі є ліцензованим, отже, досить дорогим інструментом у використанні для широкого загалу. Наступний опитувальник, який ми розглядали для адаптації теж базується на опитувальни-

ку MBI – це Опитувальник батьківського вигорання (Parental Burnout Inventory). Його адаптували бельгійські дослідниці М. Миколайжак і І. Роскам. Під час адаптації опитувальника до сфери батьківства, компонент «деперсоналізація» було замінено на «емоційне дистанціювання», зважаючи на те, що батьки не можуть дегуманізувати свою дитину і бачити її виключно як об'єкт, проте можуть відсторонитися від неї (Roskam, Raes, & Mikolajczak, 2017). Втім даний опитувальник є теж ліцензованим, що унеможливило його використання для широкого загалу. Таким чином, єдиний опитувальник, який, на нашу думку, є найбільш доречним для вивчення рівня розвитку батьківського вигорання у широкої аудиторії, призначений для всіх батьків та відповідає цілям нашого дослідження – це опитувальник «Оцінка батьківського вигорання», далі ОБВ (Parental Burnout Assessment, скорочено РВА), який розробили бельгійські дослідниці М. Миколайжак і І. Роскам (Roskam, Brianda & Mikolajczak, 2018). Даний опитувальник складається з 23 тверджень і вимірює чотири компоненти батьківського вигорання: виснаження від батьківської ролі (9 тверджень), емоційне дистанціювання від дитини або дітей (3 твердження), відчуття пересиченості або втрата задоволення від батьківської ролі (5 тверджень, відрізняється певним чином від редукції батьківських досягнень, а саме тим, що не всі батьки, які вигоріли, втрачають ефективність у виконанні батьківської ролі, проте вони втрачають задоволення та відчуття реалізації у батьківстві) та контраст (6 тверджень, даний компонент додали дослідниці до трикомпонентної моделі, він виявляє помітні зміни в тому, як батьки себе бачать щодо свого батьківства, тобто якими батьки були раніше і якими стали тепер). Для оцінки цих тверджень використовується 7-ми бальна шкала, яка визначає як часто батьки відчувають себе так, як зазначено в твердженні, де 0 – ніколи, 1 – декілька разів на рік, 2 – один раз на місяць чи менше, 3 – декілька разів на місяць, 4 – один раз на тиждень, 5 – декілька разів на тиждень, 6 – кожного дня). Щоб оцінити рівень батьківського вигорання отримані бали підсумовуються. Чим вищий показник, тим вищий рівень батьківського вигорання. Саме цей опитувальник зараз все частіше використовується в світі для вивчення батьківського вигорання. Даний опитувальник показав

високий рівень надійності у всіх 42-х країнах (саме він був використаний у найбільшому дослідженні щодо батьківського вигорання, про яке було зазначено вище) ($\alpha_{Cronbach} > 0.85$). Важливою перевагою є те, що даний опитувальник є безкоштовним, що спрощує процедуру його використання широкою аудиторією (Roskam et al., 2021).

Зважаючи на перераховані переваги, ми обрали саме цей інструмент, щоб адаптувати його для українських батьків. На даному етапі нашого дослідження нами були проведені наступні кроки по адаптації опитувальника ОБВ. Опитувальник було перекладено з англійської мови на українську за допомогою двох професійних перекладачів. Ці переклади було узгоджено і адаптовано до українського контексту. Остаточну версію було перекладено з української мови на англійську за допомогою іншого професійного перекладача. Дану англійську версію було представлено носію англійської мови на предмет смислової відповідності зворотнього перекладу опитувальника до оригіналу. Перед застосуванням української версії опитувальника ОБВ на широкому вибірці ми представили його на фокус-групі для українськомовних батьків, щоб визначити валідність даного інструменту. Через обмеження, які привнесла в наше життя пандемія COVID-19, фокус-група проводилася онлайн за допомогою платформи Zoom. Для участі у фокус-групі було запрошено 15 батьків через Фейсбук. Участь у фокус-групі була добровільною та анонімною. Перед зустріччю усім учасникам було надано документ, в якому знаходився короткий опис дослідження, в рамках якого їх запрошено до участі, представлено інформовану згоду, в якій учасники погоджуються взяти участь у фокус-групі на добровільних засадах, було роз'яснено пункт про конфіденційність, ризики та дискомфорт, переваги дослідження та запропоновано контактні дані в разі скарг або пропозицій, а також представлено сам опитувальник ОБВ з пропозицією пройти його за бажанням. У учасників фокус-групи було зібрано демографічні дані, такі як вік, стать, сімейний стан, кількість дітей, трудова зайнятість. Обов'язковою умовою задля участі у фокус-групі була така, що принаймні одна дитина постійно проживає вдома з батьками. В решті, в фокус-групі взяло участь 10 батьків (шість матерів і чотири батька).

Наймолодшому учаснику було 28 років, найстаршому – 47 років (середній вік – 33,8 роки). Всі учасники були одружені. Кількість дітей, що мали батьки була наступною: одна дитина – у чотирьох учасників, дві – у трьох, три – у двох, п'ять дітей – у одного учасника. Працюють на повну зайнятість 5 учасників, на часткову – три, один з учасників знаходиться у декретній відпустці і один – у декретній відпустці і працює фрілансером. На початку проведення фокус-групи учасники підтвердили свою добровільну участь, після цього розпочалося обговорення наданого матеріалу. Інструкції, які були надані на початку опитувальника ОБВ щодо того, як само його заповнювати, були зрозумілими для всіх учасників. Далі, при обговоренні питання за питанням, було виявлено декілька моментів, на які звернули свою увагу деякі батьки. В опитувальнику було застосовано слово «матір» (наприклад: Мені здається, що як батько/матір я не справляюся). Для жіночої частини воно звучало досить формально і офіційно, а слова «мама» у всіх учасниць викликало позитивну реакцію. Щодо батьків – для них не мало значення, використовується слово «батько» чи «тато». Деякі твердження у перекладі з англійської не дуже вкладалися в український контекст. Наприклад, твердження: «Мені здається, що як батько/матір, я втратив/ла напрямку» для учасників було досить розмите. Навіть не дивлячись на те, що на початку твердження наголошується «як батько/матір», не всі учасники звертали на це увагу і тому не до кінця розуміли, чи це стосується тільки сфери батьківства чи більш широко, наприклад – напрямку в житті.

Отже, було відмічено можливість переструктурувати твердження так, щоб було більш зрозумілим, що мова йде саме про батьківську роль. Також ми зіткнулися з тим, що для певних тверджень англійської версії немає прямого перекладу на українську, тому були застосовані метафоричні ідіоми, наприклад в твердженні: «Я відчуваю, що моя чаша щодо батьківської ролі, переповнена». Проте деякі батьки не до кінця розуміли в позитивному чи негативному ключі треба оцінювати «переповненість чаші». На нашу думку, чим менш виснажені батьки, тим більше вони асоціюють цю фразу з позитивним контекстом, наприклад «чаша переповнена» означає, що в мене є багато енергії, що вона перебивається через край. Отже, ми зробили висновок, що

це твердження теж потребує доопрацювання. «Коли я взаємодію з дитиною, складається враження, що я це не я» - було ще одним твердженням, яке здавалося досить розмитим для батьків. Для деяких з них знову виникло питання, чи це стосується тільки контексту батьківсько-дитячих стосунків, чи більш загального контексту, наприклад – втрати ідентичності загалом. Перейшовши до обговорення «ключів» до опитувальника, деякі учасники зауважили, що як люди, які не стикалися з інформацією щодо батьківського вигорання та чинників, що сприяють або запобігають його розвитку, на їх думку інформації щодо даних чинників в ключах до опитувальника не вистачає.

Загалом, батьки сказали, що їм було цікаво заповнювати опитувальник. Деякі з них очікували гірший результат і були задоволені отриманим результатом. Інші учасники визнали, що трохи применшували свої результати, щоб не виглядати «поганими батьками». Таким чином, на основі проведеної фокус-групи можна зробити наступні висновки: фокус-група щодо визначення лицьової валідності української версії ОБВ пройшла успішно. Батьки усвідомлюють, що батьківське вигорання може відбутися в їхньому житті, вони позитивно поставилися до проходження опитувальника, а також хочуть мати більше інформації щодо цього феномену, факторів ризику та факторів запобігання його розвитку.

Отже, можна припустити, що вивчення феномену батьківського вигорання цікавить не тільки дослідників, але й має запит від суспільства. Завдяки фокус-групі ми побачили, що більшість тверджень української версії ОБВ вписуються в український контекст, хоча деякі з них необхідно доопрацювати. Також ми помітили, що українським батькам складно для себе розділити ролі, з яких складається їх ідентичність, зокрема батьківську роль. Тому у батьків є потреба бачити більш конкретні твердження, щоб був чітко зрозумілий напрямок думки. Це було особливо помітно у питаннях, які здавалися «досить широкими», наприклад там, де вивчається контраст між тим, якими батьками вони були раніше і якими вони бачать себе зараз. Учасники мали тенденцію дивитися чи змінилися вони як особистість загалом, не відділяючи саме батьківську сферу. Нам здається, що це питання української ментальності,

тому варто більш чітко наголосити, що всі питання стосуються саме батьківського контексту у описі до опитувальника. Після проведення фокус групи, твердження, які викликали питання або нерозуміння учасників групи, було доопрацьовано з філологом. На даному етапі українська версія ОБВ готова до використання на більш широкій аудиторії.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

В даній статті було представлено теоретичний аналіз, який розкриває важливість та, одночасно, складність і багатогранність сфери материнства та актуальності вивчення феномену батьківського вигорання саме в цій сфері.

Було проаналізовано наукову літературу щодо феномену батьківського вигорання, актуальності його вивчення, його розповсюдженості серед батьків по всьому світу та ризику підвищення його рівня у зв'язку з пандемією COVID-19.

Було викладено результати останніх досліджень щодо збільшення рівню стресу, тривоги, й, відповідно, батьківського вигорання під час пандемії. Було підкреслено, що сукупність факторів, які викликають тривалий та надмірний стрес та розвиток батьківського вигорання можуть мати тривалий негативний ефект як на батьків, так і на дітей.

Також було викладено результати двох пілотних досліджень, які були проведені серед українських батьків, щодо стрес-факторів, які впливають на їх виснаження саме в українському суспільстві.

За даними другого пілотного дослідження було зроблено висновок, що з появою пандемії життя батьків ускладнилося і з'явилися нові стрес-фактори, що впливають на їх стан та можуть призводити до виснаження, і, ймовірно, до батьківського вигорання, що говорить про актуальність вивчення даного феномену в українському контексті та необхідність пошуку психодіагностичного інструменту, за допомогою якого можна визначати рівень батьківського вигорання.

Було представлено огляд опитувальників, які діагностують батьківське вигорання та обрано найбільше відповідний, на нашу думку, для нашого дослідження та використання його в Україні як для матерів, так і

батьків. Описано проведення фокус-групи, яка підтвердила лицьову валідність даного опитувальника.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в тому, щоб надалі вивчати як внутрішні, так і зовнішні чинники, що потенційно можуть сприяти розвитку батьківського вигорання, а також застосування Опитувальника батьківського вигорання для більш широкої аудиторії для визначення рівня його розвитку та розуміння картини психічного здоров'я батьків в даній сфері. Тому наступним кроком на шляху валідації психодіагностичного інструменту ОБВ є застосування його на більш широкій вибірці. В рамках нашого дисертаційного проекту ми будемо проводити дослідження на вибірці матерів дітей молодшого дитячого віку.

References :

- Analiticheskaya zapiska: COVID-19 i neobhodimost prinyatiya mer po ohrane psihicheskogo zdorov'ya [Analytical note: COVID-19 and the necessity of taking actions in mental health care]. (2020, May 13). *Organizatsiya Ob'edennykh Natsiy – Organization of United Nations*. Retrieved from https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_covid_and_mental_health_russian.pdf [in Russian].
- Basaran, A., Karadavut, K., Uneri, O., Balbloglu, Ö., Atasoy, N. (2013). The effect of having a children with cerebral palsy on quality of life, burn-out, depression and anxiety scores: A comparative study. *European Journal of Physical and Rehabilitation Medicine*, 49, 815-22
- Bazaleva, L.A. (2010). Vozmozhnosti issledovaniya emotsionalnogo vygoraniya u materey v psikhologii lichnosti [Possibilities of research of mothers' emotional burnout in psychology of the person]. *Sovremennyye problemy psikhologii. Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Pedagogika i psikhologiya – Modern problems of psysology. Bulletin of Adyge State University. Pedagogy and psychology*, 3. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-issledovaniya-emotsionalnogo-vygoraniya-u-materey-v-psikhologii-lichnosti/viewer> [in Russian].
- Bulah, V. P. (2015). Stres ta yogo vplyv na organism ludyny [Stress and its effects on a human body]. *Medsestrinstvo – Nursing*, 39-15. Retrieved from <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/view/5113> [in Ukrainian].
- Cameron, E., Joice, K.M., Delaquis, C.P., Reynolds, K., Protudjer, J. and Roos, L. (2020). Maternal psychological distress & mental health service use during the COVID-19 pandemic. *J Affect Disord*, Nov 1; 276: 765–774. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7370903/> .
- Dim-Ville, G. (2018). *Pervyye godyy zhizni* [The first years of life]. Kyiv: Izdatel Rostislav Burlaka [in Russian].
- Efimova, I.N. (2013). Vozmozhnosti issledovaniya roditelskogo «vygoraniya» [Potentials of studying the parents “burnout” sindrom]. *Vestnik MGOU. Seriya «Psihologicheskie nauki» - MGOU Bulletin. Ser. "Psychological Sciences"*, 4, 31-40. Retrieved from <https://docplayer.com/46374151-Vestnik-mgou-seriya-psihologicheskie-nauki-4-efimova-i-n-vozmozhnosti-issledovaniya-roditelskogo-vygoraniya-i-efimova.html> [in Russian].
- Feinberg, M.E., Mogle, J. A., Lee, Jin-Kyung, Tornello, S.L., Hostetler, M. L., Cifelli, J. et al. (2018). Impact of the COVID-19 Pandemic on Parent, Child, and Family Functioning, *Family Process*, Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/famp.12649> .
- Filippova, G. (2018). Emotsionalnoe vygoranie materi: novaya problema perinatalnoy psihoterapii [Maternal burnout: a new problem in perinatal psychotherapy]. Retrieved from <https://galinafilippova.ru/эмоциональное-выгорание-матери-нова/> [in Russian].
- Griffith, A. K. (2020). Parental Burnout and Child Maltreatment during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-020-00172-2> .
- Koutsimani, P., Montgomery, A., Georganta, K. (2019). The relationship between burnout, depression, and anxiety: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00284/full> .
- Le Vigouroux, S., Scola, C., Raes, M-E., Mikolajczak, M., Roskam, I., (2017). The big five personality traits and parental burnout: Protective and risk factors. *Personality and Individual Differences*, 119, 216-219. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/318909809_The_big_five_personality_traits_and_parental_burnout_Protective_and_risk_factors .
- Mikolajczak, M., Roskam, I. (2018). A theoretical and clinical framework for parental burnout: The Balance between Risks and Resources. *Frontiers in Psychology*, 9, 886. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00886/full> .
- Mikolajczak, M., Raes, M-E., Avalosse, H., Roskam, I. (2017). Exhausted parents: Sociodemographic, child-related, parent-related, parenting and family-functioning correlates of parental burnout. *Journal of Child and Family Studies*, 27(3), 602-14. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320271223_Exhausted_Parents_Sociodemographic_Child-Related_Parent-Related_Parenting_and_Family-Functioning_Correlates_of_Parental_Burnout .
- Mikolajczak, M., Brianda, M. E., Avalosse, H., Roskam, I. (2018). Conse-

- quences of parental burnout: Its specific effect on child neglect and violence. *Child Abuse & Neglect*, 80(1), 134-145. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0145213418301297?via%3Dihub>
- Mikolajczak, M., Gross, J. J., & Roskam, I. (2019). Parental burnout: what is it, and why does it matter? *Clinical Psychological Science*, 7(6). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/332402868_Parental_Burnout_What_Is_It_and_Why_Does_It_Matter.
- Negative Impacts of Community-based Public Health Measures on Children, Adolescents and Families During the COVID-19 Pandemic: Update/Public Health Ontario 01/11/2021. Retrieved from <https://www.publichealthontario.ca/-/media/documents/ncov/he/2021/01/rapid-review-neg-impacts-children-youth-families.pdf?la=en>.
- Nelson, M. K. (2010). Parenting out of control: Anxious parents in uncertain times. New York: New York University Press.
- Norberg, A. L., Green, A. (2007). Stressors in the daily life of parents after a child's successful cancer treatment. *Journal of Psychosocial Oncology*, 25, 122-33.
- Oates, M.R., Cox, J.L., Neema, S., et al. (2004). Postnatal depression across countries and cultures; a qualitative study. *British Journal of Psychiatry*, 184, 10-16. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/journals/the-british-journal-of-psychiatry/article/postnatal-depression-across-countries-and-cultures-a-qualitative-study/7213EC0F4105D20E5EB2623EA7EC0C73>.
- Prikhidko, A., Long, H., Wheaton, M.G. (2020). The Effect of Concerns About COVID-19 on Anxiety, Stress, Parental Burnout, and Emotion Regulation: The Role of Susceptibility to Digital Emotion Contagion. *Frontiers in Public Health*, 8. Retrieved from <https://www.readcube.com/articles/10.3389/fpubh.2020.567250>.
- Renk, K., Roberts, R., Roddenberry, A., Luick, M., Hillhouse, S., Meehan, C. et al. (2003). Mothers, Fathers, Gender Role, and Time Parents Spend With Their Children. *Sex Roles*, 48, 305-315. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/224028206_Mothers_Fathers_Gender_Role_and_Time_Parents_Spend_With_Their_Children.
- Roskam, I., Aguiar, J., [...], Mikolajczak, M. (2021). Parental Burnout Around the Globe: a 42-Country Study. *Affective Science* 2, 58-79. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs42761-020-00028-4>.
- Roskam, I., Brianda, M. E., Mikolajczak, M. (2018). A step forward in the conceptualization and measurement of parental burnout: the parental burnout assessment (PBA). *Frontiers in Psychology*, 9, 758. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00758/full>.
- Roskam, I., Mikolajczak, M. (2020). Gender difference in the Nature, Antecedents and Consequences of Parental Burnout. *Sex Roles* 83 (7-8), 485-498. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338730237_Gender_Differences_in_the_Nature_Antecedents_and_Consequences_of_Parental_Burnout.
- Roskam, I., Raes, M.E., Mikolajczak, M. (2017). Exhausted parents: Development and preliminary validation of the Parental Burnout Inventory. *Frontiers in Psychology*, 8. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2017.00163/full>.
- Simya ta simeyni vidnosyny v Ukraini: suchasny stan i tendentsiyi rozvitku (2009). Institut demografii ta sotsialnyh doslidzhen NAN Ukrainy [Family and family relationship in Ukraine: current situation and developmental trends]. *Institut demografii ta sotsialnyh doslidzhen NAN Ukrainy – Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv: TOV «Osnova-Print». Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/simya-ta-simeyni-vidnosini-v-ukraini-suchasny-stand-ta-tendentsii-rozvitku-134876.html> [in Ukrainian].
- Strelnik, O. (2017). Materinstvo ta turbota pro ditey u suspilstvi ryzyku [Mothering and care for children in a risk society]. *Ukrayinskiy sotsium – Ukrainian Society*, 1, 72-83 [in Ukrainian].
- Zbrodska, I. (2020). Fenomen batkivskogo vigorannya yak predmet psihologichnogo doslidzhennya [Parental burnout phenomenon as a subject of psychological exploration]. *Naukoviy chasopis NPU Im. M. P. Dragomanova. Ser. 12. Psihologichni nauki – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Ser.12. Psychological Science*, Issue 12 (57), 38-52. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/NPU-nn.series12.2020.12\(57\).04](https://doi.org/10.31392/NPU-nn.series12.2020.12(57).04) [in Ukrainian].
- Zbrodska, I. (2021). Contributors to Ukrainian Parental Burnout in the time of Pandemic // Interaction of society and science: prospects and problems. Abstracts of XXII International Scientific and Practical Conference. London, England. 2021. Pp. 501-503. Retrieved from <https://isg-konf.com/uk/interaction-of-society-and-science-prospects-and-problems-ua/>.

Iryna Zbrodska

PhD candidate in Psychology, Department of General and Social Psychology, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv (Ukraine)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE CHARACTERISTICS OF PARENTAL BURNOUT IN MOTHERHOOD

ABSTRACT

This article examines motherhood as a multifaceted and complex process in which a woman faces many expectations and demands required for the effective fulfillment of her parental role, both internally and externally. These demands can cause prolonged, excessive stress, which can lead to maternal exhaustion or parental burnout. The new stress factors that arose with the COVID-19 pandemic, such as: new conditions for the functioning of the family; lack of personal space and time for rest; fear that loved ones will get sick; organization of the learning process for children, etc. are presented. These factors put parents in new living conditions. These conditions became additional sources of stress and affected the quality of parents' lives.

The data from two Ukrainian pilot studies are presented. The first study was focused on the factors that participants found stressful and effected their experience of parental exhaustion at the macro-, meso-, and micro-levels. The second study was focused on identifying new factors that participants saw as stressful and also led to parental exhaustion, but appeared with the coming of the COVID-19 pandemic, specifically during the first lockdown. The results of the presented studies confirm that Ukrainian parents have a high level of stress and exhaustion, and also that new stress factors arose with the pandemic and had an effect on them. Also, they affirm the relevance and importance of studying parental burnout in Ukrainian society.

Psychodiagnostic tools that are used to determine the level of parental burnout in general, or maternal burnout in particular, are presented. The methodology used to assess the risk and level of parental burnout is described, and is recommended for future studies which explore this phenomenon in Ukraine. The Ukrainian version of the "Parental Burnout Questionnaire," along with its pre-validation process, is presented.

Key words: motherhood, parenting, burnout, parental burnout, stress, distress, exhaustion, questionnaire.

Збродська Ірина Григорьевна

Аспирант кафедры Общей и Социальной Психологии, Факультет Психологии, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев (Украина)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ОСОБЕННОСТЕЙ РОДИТЕЛЬСКОГО ВЫГОРАНИЯ В СФЕРЕ МАТЕРИНСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено сферу материнства, как многогранный и сложный процесс, в котором перед женщиной предстает множество ожиданий и требований по эффективному выполнению материнской роли, как внутренних, так и внешних. Эти требования могут стать причиной длительного, чрезмерного стресса, что, в свою очередь, может приводить к истощению матери или к родительскому выгоранию. Отмечено появление новых стресс-факторов, которые возникли с началом пандемии COVID-19 таких, как: новые условия функционирования семьи; отсутствие личного пространства и времени на отдых; страх, что заболеют близкие; организация процесса обучения детей и т.д. Указанные факторы ставят родителей в новые условия существования, что служит дополнительным источником стресса и влияет на качество их жизни.

Представлены данные двух пилотных исследований, в которых приняли участие украинские родители. Первое исследование было направлено на поиск факторов, которые приносят стресс и влияют на истощение родителей на макро-, мезо- и микроуровне. Второе исследование было направлено на определение новых факторов, которые являются стрессовыми и также истощают родителей, но появились с приходом пандемии, а именно во время первого локдауна.

Результаты представленных исследований подтверждают, что украинские родители имеют высокий уровень стресса и истощения. Это говорит об актуальности изучения родительского выгорания в украинском обществе. Также представлен психодиагностический инструментарий, который используется в мире для определения уровня развития родительского выгорания в целом, или материнского выгорания, в частности. Обоснован выбор методики, с помощью которой можно определять риск и уровень развития родительского

выгорания и который наиболее соответствует изучению данного феномена в Украине. Представлена ее украинская версия под названием «Опросника родительского выгорания». Описаны шаги процесса первичной валидации украинской версии данного опросника, а именно: перевод с английского языка на украинский; адаптация опросника к украинскому контексту; обратный перевод с украинского языка на английский и подтверждение его лицевой валидности. Лицевая валидность была подтверждена при помощи проведения фокус-группы, в которой приняли участие украинские родители, как матери, так и отцы.

Также предложены шаги, связанные с дальнейшим изучением феномена родительского выгорания такие, как использование методики на большей выборке респондентов и разработка программ предотвращения и преодоления родительского выгорания в украинском обществе.

Ключевые слова: материнство, родительство, выгорания, родительское выгорания, стресс, дистресс, истощение, опросник.

How to cite (як цитувати):

Zbrodska, I. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE CHARACTERISTICS OF PARENTAL BURNOUT IN MOTHERHOOD. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 59-71. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.5>

Дата отримання статті: 15.06.2021

Дата рекомендації до друку: 10.08.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ПРОЦЕС

Шевенко Алла Миколаївна¹

¹Молодший науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-0579>

UDC: 159.9 / [-027.561:341.231]:[-057.87:373.5]:[124.33:-04]

АНОТАЦІЯ

У статті подано теоретичний аспект проблеми професійного самовизначення старшокласників. Розкрито сутність понять окресленої проблематики. Професійне самовизначення старшокласників представлено як цілеспрямований процес, що потребує розробки ефективних умов його реалізації. Пропонується до розгляду процесуальна модель професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання, яка вміщує в себе когнітивно-рефлексивний, ціннісно-смысловий та поведінково-модельючий компоненти. Представлено етапи реалізації цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання: теоретико-аналітичний, констатувальний, формувально-розвивальний. Подано низку методів, що створюють основу цілеспрямованого процесу професійного самовизначення, а саме: метод самопізнання; метод виявлення цінностей зростання особистості; метод проектування професійного «Я». Зроблено висновок, що запропонована модель активізує, оптимізує та цілеспрямовує процес професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення старшокласників, ранній юнацький вік, цілеспрямоване професійне самовизначення, процесуальна модель.

Постановка проблеми. Реформування сучасної освіти передбачає набуття учнями ключових життєвих компетенцій. Особистість, що досягає раннього юнацького віку, а це припадає на період навчання у старших класах школи, стикається з першочерговою справою свого життя – вибором майбутньої професії. Вибір професії є однією з провідних потреб раннього юнацького віку та відбувається за наявності основних новоутворень особистості на цьому етапі: особистісного, соціального та професійного самовизначення. В ідеалі цей вибір має здійснюватися самостійно та усвідомлено з урахуванням знань старшокласників про власні психологічні особливості, про актуальні та потенційні можливості, спираючись на сильні сторони своєї особистості, керуючись бажаннями щодо майбутньої діяльності та орієнтуючись на потреби сучасного ринку праці.

Професійне самовизначення, це свідомий та

виважений процес у якому вибір професії відбувається не стихійно, а обґрунтовано та цілеспрямовано. Відтак, професійне самовизначення старшокласників варто розглядати та здійснювати як цілеспрямований процес, що визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемою професійного самовизначення старшокласників займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, зокрема на думку Є. О. Клімова, Н. А. Побірченко, Б. О. Федоришина, процес професійного самовизначення потребує активізації самопізнання особистості. Е. Ф. Зеєр, М. С. Пряжников, Г. В. Резапкіна, С. М. Чистякова надають перевагу усвідомленому професійному самовизначенню. Так Н. А. Побірченко зазначає, що процес професійного самовизначення варто розпочинати ще з учнями початкової школи. На її думку професійне самовизначення учнів має спиратися на самопізнання, готовність до

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Alla Shevenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

професійного самовизначення та розвиток підприємницької компетенції учнів (Побірченко, 1998).

О. Л. Мерзлякова наголошує на доцільності використання тренінгових занять щодо ефективності здійснення професійного самовизначення старшокласниками, зокрема розроблена нею програма сприяє навиками самодіагностики учнів старших класів щодо вибору майбутньої професії (Мерзлякова, 2016).

Також проблема професійного самовизначення старшокласників висвітлювалася у працях Л. М. Гуцан, Є. В. Єгорової, Д. О. Закатнова, О. В. Мельника, З. В. Охріменко, Н.А. Побірченко, В. В. Рибалки та інших вчених сучасності, що досліджують тему вибору майбутньої професії.

Проте не дивлячись на значні напрацювання у дослідженні проблеми професійного самовизначення старшокласників, існують напрями де недостатньо висвітлено дотичні, суміжні процеси, які мають вплив на якість професійного самовизначення старшокласників.

Мета статті. Здійснити теоретичний огляд проблеми професійного самовизначення старшокласників як цілеспрямованого процесу.

Поставлена мета реалізовувалася у вирішенні таких **завдань**:

На основі теоретичного аналізу визначити зміст поняття «цілеспрямоване професійне самовизначення».

Розкрити та охарактеризувати цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників з точки зору різних підходів.

Визначити умови цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників через розробку процесуальної моделі.

Методи дослідження: метод *самопізнання* старшокласниками власних індивідуально-типологічних особливостей; метод *діагностики* та *самодіагностики* (спостереження, бесіда, анкетування, тестування учнів) у процесі професійного самовизначення; метод *моделювання професійного «Я»* старшокласників; метод *створення профорієнтаційного простору*, застосування якого дає змогу залучати учнів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків до наскрізної профорієнтації, що сприятиме високій результативності професійного самовизначення старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Проблема вибору майбутньої професії учнями у закладах загальної середньої освіти потребує системного оновлення підходів та методів роботи. У практиці психологічної науки існує безліч трактувань поняття «професійне самовизначення». Розглядаючи сутність понять «самовизначення», «професійне самовизначення», передусім звернемося до сучасних словників, які відображають певну інтеграцію всіх існуючих підходів до визначення тих чи інших понять. Поняття «самовизначення» розглядається як процес і результат вибору особистістю своєї позиції, мети, і засобів самоіснування в конкретних обставинах життя, як основний механізм набуття і прояву людиною свободи. Самовизначення стає важливою складовою частиною життєво важливих рішень. Сутність цього процесу полягає в активному виявленні та ствердженні індивідуальної позиції особистості. Результатом самовизначення передбачається вихід людини на мету, напрями та способи активності, *здатності через цілеспрямованість* самостійно реалізувати своє призначення (Синявський, 2007).

Поняття «професійне самовизначення» розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності (Шапар, 2005). Цей факт свідчить про неперервність процесу професійного самовизначення, який триває упродовж життя і тим самим спонукає особистість до якісних змін, що відбуваються у всіх сферах особистості (когнітивній, мотиваційно-ціннісній, емоційно-вольовій та поведінковій).

Також, ми знаходимо таку трактовку поняття «самовизначення», як усвідомлений вибір позиції у життєвій ситуації, ставлення до чогось, активне відстоювання своєї точки зору.

За визначенням Н. А. Побірченко «самовизначення» – це процес прийняття життєво значимих рішень в різних сферах життєдіяльності людини. Безперечним є той факт, що центральним моментом самовизначення людини є здійснення життєвого вибору, який конкретизується у професії. Життєве самовизначення включає в себе соціальне самовизначення, особистісне самовизначення та професійне самовизначення.

ня. Тобто, професійне самовизначення є складовою життєвого самовизначення, воно пов'язане з реалізацією творчого і виконавчого потенціалу особистості в трудовій діяльності (Побірченко, 2009).

Проблему самовизначення найчастіше пов'язують з:

індивідуальними особливостями старшокласників, їх потребами, інтересами, схильностями, цінностями (Г. О. Балл, Г. С. Костюк, З. В. Охріменко, Н. А. Побірченко, Б. О. Федоришин);

соціальною зрілістю та здатністю налагоджувати стосунки (І. С. Кон, А. В. Мудрик, Н. А. Побірченко, С. П. Поліщук);

саморозвитком та самореалізацією (Л. І. Анциферова, Г. О. Балл, Є. В. Єгорова, Є. О. Клімов, І. С. Кон, Н. А. Побірченко, Г. В. Резапкіна, В. В. Синявський, С. М. Чистякова, Б. О. Федоришин та ін.).

У віковій психології і психології розвитку проблема самовизначення особистості вивчається у зв'язку із специфікою юнацького віку, процесами формування світогляду, соціалізації і вибору сфери професійної діяльності Р. Бернс, Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, І. С. Кон, А. М. Кухарчук, А. В. Мудрик, Ф. Райс, Х. Ремшмидт, П. А. Шавір, та ін.

Зокрема, І. С. Кон зауважує, що суть феномену самовизначення молоді людини полягає у «чіткому орієнтуванні і визначенні свого місця у світі дорослих», а також «у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта» Поняття «самовизначення» І. С. Кон пов'язує з процесами «пошуків себе», «відкриття «Я», соціального і морального дозрівання, які мають світоглядний сенс і «виразно соціальний зміст» (Кон, 1984).

Аналіз феномену особистісного самовизначення на методологічному рівні за Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Виготським, Г. С. Костюком дозволяє розглядати його як процес активного визначення особистістю свого місця у соціумі та усвідомлення сенсу власного життя.

К. О. Абульханова-Славська розглядає самовизначення як певну форму активності особистості, результатом якої стає формування її життєвої позиції. Згідно з її трактовкою, життєва позиція особистості, її

життєва лінія (як пролонгована реалізація життєвої позиції у часі), а також, сенс життя (як цілісне визначення життєвої позиції), формують життєвий шлях особистості. Життєва позиція – це узагальнюючий і обраний особистістю на базі її цінностей спосіб здійснення життя (Абульханова-Славська, 1991). Отже, життєва позиція особистості містить у собі потенціал її розвитку, сукупність об'єктивних і суб'єктивних можливостей.

Л. І. Анциферова аналізує близьке за змістом до самовизначення поняття соціального дозрівання, що пов'язане з розвитком особистості. Дозрівання за Л. І. Анциферовою, забезпечує здатність людини внутрішньо визнавати, усвідомлювати та аналізувати суперечності життя, здатність продуктивно розв'язувати їх відповідно до своєї загальної мети та моральних ідеалів (Анциферова, 1982).

Поняття «професійне самовизначення» є більш конкретним по відношенню до поняття «особистісне самовизначення». Професійне самовизначення залежить від зовнішніх умов, а особистісне – від самої людини.

Найбільш послідовно та різнобічно проблема професійного самовизначення особистості розглядається у роботах Е. Ф. Зеєра, Є. О. Клімова, М. С. Пряжнікова, В. В. Синявського.

Професійне самовизначення, за Е. Ф. Зеєром, є ствердження особистісної позиції у проблемній ситуації, що супроводжується конфліктами внутрішньо особистісного характеру. Факторами, що обумовлюють ці конфлікти виступають: а) неузгодженість складових спрямованості особистості (мотиви, самооцінки, ціннісні орієнтації); б) неспівпадіння характеру професійної діяльності та рівня професійної компетентності; в) протиріччя між спрямованістю особистості на досягнення успіху, матеріальних благ, на кар'єру та рівнем розвитку професійно важливих якостей; г) невідповідність уявлень про свої професійно важливі якості та реальних професійних можливостей; д) протиріччя між професійними можливостями, потенціалом та соціальними обмеженнями, що обумовлені статтю, віком, етнічною приналежністю, зовнішністю (Зеєр, 2003). Як зазначає Е. Ф. Зеєр, у цілому, самовизначення є не лише вибір професії із альтернатив, а творчий процес розвитку особистості. здійснення вибору з урахуванням індивідуаль-

них особливостей людини, потреб професії та соціально-економічних умов; постійне самовизначення протягом всього життя, рефлексія свого професійного буття та самоствердження у професії; ініціювання та актуалізація процесу іншими подіями (закінчення навчання, переїзд на нове місце проживання тощо); сприйняття самовизначення як самореалізації та самоактуалізації, як виявлення соціальної зрілості особистості (Зеєр, 2003).

Є. О. Клімов розуміє професійне самовизначення як один з важливіших проявів психічного розвитку особистості, як процес її становлення у якості повноцінного учасника співтовариства професіоналів, більш ширше – соціального співтовариства у цілому. Їм виділено два рівня професійного самовизначення: а) гностичний (перебудова свідомості та самосвідомості); б) практичний (реальні зміни соціального статусу людини) (Клімов, 2004).

В. В. Синявський визначає професійне самовизначення, як організовану (цілеспрямовану) діяльність: «довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її індивідуально-психологічних можливостей і потреб ринку праці, становлення особистості в професійній діяльності» (Синявський, 2005).

Професійне та особистісне самовизначення стали предметом глибокого дослідження й М. С. Пряжнікова. Підкреслюючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення з самореалізацією особистості в інших життєво важливих сферах, дослідник наголошує, що сутність професійного самовизначення міститься у самостійному та свідомому пошуку смислів роботи, що виконується та всієї життєдіяльності у конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації (Прядніков, 1996).

Отже, науковець стверджує, що:

Професійне самовизначення – це вибіркове ставлення індивіда до світу професій в цілому та до конкретної обраної професії.

Ядром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням своїх особливостей та можливостей, потреб професійної діяльності та соціально-економічних умов.

Професійне самовизначення здійснюється

протягом всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття та самостверджується у професії.

Актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різного роду подіями, такими як закінчення загальноосвітньої школи, навчально-професійного закладу, підвищення кваліфікації, зміна місця проживання, атестація, звільнення з роботи тощо.

Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації та самоактуалізації.

Пріоритет відповідального ставлення до процесу професійного самовизначення підтримує і Г. В. Резапкіна. Вона наголошує на необхідності формування у старшокласників реалістичного погляду на вибір майбутньої професії. Г. В. Резапкіна робить акцент на власній відповідальності учнів щодо професійного вибору. Враховуючи цілеспрямованість і прагматизм сучасної молоді, Г. В. Резапкіна пропонує розвивати психологічну готовність учнів до вибору професії на основі самопізнання, що сприятиме виявленню їх особистісно професійного потенціалу (Резапкіна, 2005).

Спиратися на процес самопізнання у професійному самовизначенні пропонує Н. А. Побірченко, вона зазначає, що лише власна зацікавленість старшокласників у виборі професії обумовлює якість цього процесу. Старшокласники, яким притаманне прагнення розібратися у своїх індивідуально-типологічних особливостях, виокремити власні сильні сторони, оцінити свої можливості щодо майбутньої професії мають високий рівень готовності до самопізнання. Самопізнання учнів, стимулює навик саморефлексії, що сприяє не лише професійному самовизначенню, а й якісним змінам особистості старшокласників (Побірченко, 2007).

Отже, з урахуванням вищезазначеного маємо зазначити, що професійне самовизначення старшокласників, це спеціально організований процес, ефективність якого визначається особливостями організації профорієнтаційної роботи у навчальному закладі. Важливим аспектом є не кількість проведених профорієнтаційних заходів, а якість виконання тих чи інших професійно спрямованих заходів. Показником ефектив-

ності виступає рівень засвоєння старшокласниками професійно орієнтованих компетенцій.

Запропонована нами модель професійного самовизначення старшокласників *активізує та оптимізує* цей процес під час опрацювання навчально-розвивального факультативу «Професійне самовизначення та особистісне зростання старшокласників», роботи з практикумом та проведенням тренінгових занять, а також створення профорієнтаційного портфоліо старшокласників. Запропонована модель цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників *базується* на фундаментальних наукових знаннях, *передбачає* нові наукові підходи до організації цього процесу, *враховує* психолого-педагогічні умови розвитку особистості, *забезпечує* тенденцію до особистісного зростання старшокласників, *сприяє* якісним змінам показників та критеріїв процесу професійного самовизначення старшокласників.

Професійне самовизначення старшокласників – це складний, цілеспрямований та багатоетапний процес, який передбачає не лише вибір професії, а й тенденцію до зростання старшокласників в особистісному плані. Реалізація цього процесу має свої особливості та специфіку, зазначений процес здійснюється завдяки самопізнанню, саморефлексії, комплексу особистісно-орієнтованих та інтерактивних методів роботи з учнями та сприяє якісним особистісним змінам та саморозвитку учнів. Професійне самовизначення ґрунтується на принципах науковості, системності, послідовності, інтеграції та свободи вибору. Воно здійснюється за умов застосування індивідуального підходу, що ґрунтується на врахуванні потреби ставлення до учня як до особистості, врахування відмінностей індивідуально-типологічних рис, характеру, здібностей тощо. Однією з важливих умов професійного самовизначення учнів є залучення їх до активної самопізнавальної діяльності, бо самопізнання сприяє саморозвитку та самоактуалізації особистості. Самоактуалізована особистість прагне до найбільш повного виявлення, усвідомлення, розвитку та реалізації своїх особистісних можливостей. Необхідною умовою особистісного зростання є усвідомлення цінностей росту, а саме: включення у процес активних змін старшокласників, їх готовність та здатність виходити із зони комфорту, напружувати нові пове-

діткові стратегії, брати на себе відповідальність за результати діяльності. До умов професійного самовизначення варто також долучити набуття навиків проектування образу професійного «Я», проектування власного майбутнього.

Запропонована модель передбачає реалізацію цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників у три етапи, перший етап теоретико-аналітичний, має на меті аналіз концептуальних підходів та теоретико-методологічних розробок щодо вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників та вплив цього процесу на їх особистісне зростання. На констатувальному етапі дослідження виявлено рівні сформованості особистісного зростання старшокласників та підготовлено комплекс діагностичного інструментарію для професійного самовизначення учнів. На формуально-розвивальному етапі дослідження впроваджено у практику програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, що включає у себе практикум, комплекс психодіагностичного інструментарію, психологічні вправи, експрес-діагностичні методики, проєктивні методики та інші засоби, які сприяють професійному самовизначенню учнів.

Нами розроблена трикомпонентна структура професійного самовизначення, яка представлена у компонентах моделі цілеспрямованого професійного самовизначення як чинника особистісного зростання. Її когнітивно-рефлексивний компонент передбачає знання про світ професій, орієнтацію у перевагах індивідуально-типологічної сфери старшокласників, їх відповідність вимогам обраної професії тощо.

Ціннісно-смисловий компонент окреслює ціннісну значимість досягнення успіху, самостійність та незалежність у прийнятті рішення, надання переваги особистісній відповідальності, розвиток відповідального ставлення як особистісна цінність.

Поведінково-моделюючий компонент передбачає здатність старшокласників до планування саморозвитку, моделювання професійної перспективи, генерацію ідей, проектування майбутнього як цінність.

Методичною основою цілеспрямованого процесу професійного самовизначення виступає низка методів, а саме: метод самопізнання, що включає самостереження, самоаналіз та рефлексію; метод виявлен-

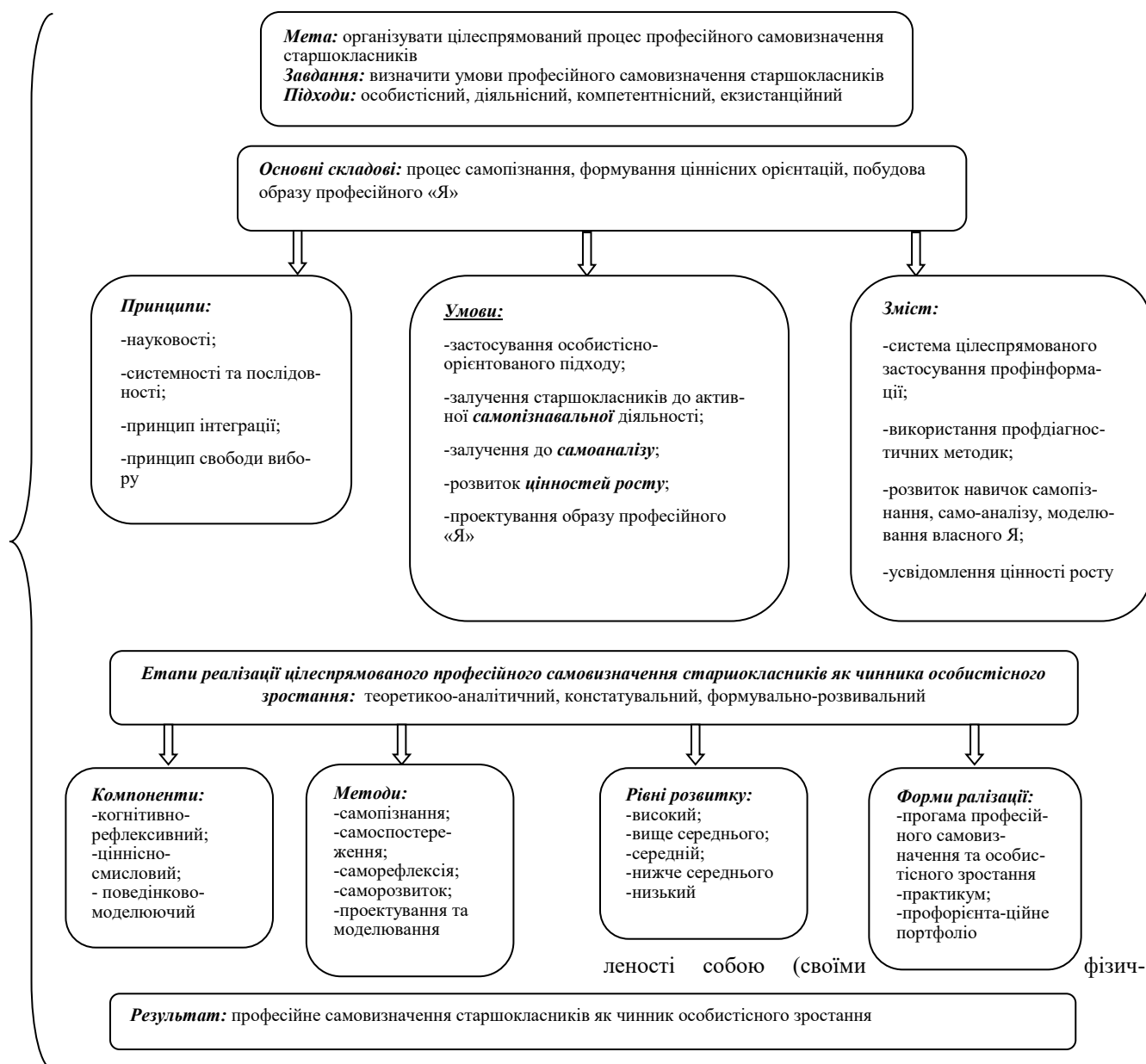

Рис. 1. Модель цілеспрямованого професійного самовизначення як чинника особистісного зростання

ня цінностей зростання особистості; метод проектування професійного «Я».

Метод самопізнання застосовується у разі потреби дослідження власного «Я», він включає в себе самопостереження, самоаналіз та рефлексію. Як зазначає Терлецька Л. Г., у процесі *самоаналізу* особистість стикається зі значними труднощами, які мають також своє позитивне значення. Автор розглядає самоаналіз як шлях до саморозвитку. Саморозвиток, це процес свідомого розвитку особистості у всій багатогранності свого «Я», спрямований на подолання почуття недово-

ними, інтелектуальними, навчальними, професійними та іншими можливостями). Саморозвиток спирається на особисту рефлексію, активний та свідомий пошук власних ресурсів. Від старшокласників самоаналіз вимагає особистої зацікавленості та відповідального включення у довготривалу роботу, що ґрунтується на самодисципліні та самоконтролі цього процесу. Отже, самоаналіз сприяє особистісному зростанню, тому що людина стає сильнішою, тільки переборюючи труднощі, які виникають на її шляху (Терлецька, 2012).

Особистісному зростанню також сприяють ре-

флексивні навички, а саме спрямованість пізнання на себе, реалістична оцінка своєї діяльності, здатність розуміти як тебе сприймають інші та представляти себе в різних ситуаціях.

Проектування власного професійного «Я» відбувається завдяки сукупності уявлень особистості про те, ким би вона хотіла бути у професійному сенсі, та те, якими якостями вона наділена для опанування майбутньою професією. Важливою ланкою цього процесу є осмислення кроків для досягнення поставленої мети. Проектування майбутнього вимагає від старшокласників уміння переосмислювати наявний досвід та використовувати напрацьоване у побудові чітких кроків щодо професійного майбутнього. Цей процес носить творчий характер, вмотивований на досягнення та розвиток.

Розвиток складових професійного самовизначення забезпечує формування пріоритетних якостей особистості старшокласників до яких віднесено: знання власних можливостей, прийняття себе, готовність до здійснення життєво-професійного вибору, відчуття відповідальності за своє особистісне та професійне майбутнє.

Представимо результати опитування старшокласників щодо їх суб'єктивної думки про власну відповідальність у виборі майбутньої професії. Учням було запропоновано оцінити у відсотках рівень власної відповідальності за майбутнє та зазначити інші фактори, що також мають вплив. Результати опитування представлено у таблиці 1.

Нам було цікаво проаналізувати, кого зазначили учні у якості суб'єктів впливу на їх майбутнє, для

цього ми використали опитування «Коло власної відповідальності». Найбільшу кількість виборів отримав фактор «Батьки», майже 100% учнів зазначили вплив батьків на свій професійний вибір. Цікаво, що були такі випадки, коли учні надавали 50% відповідальності за своє майбутнє батькам, а 50% собі. У випадках, коли батькам надавалося більше ніж 50% відповідальності, власна відповідальність знижувалася приблизно до 15%.

На другому місці за кількістю виборів зазначено фактор «Школа», приблизно 55% учнів зазначили вплив школи на власне майбутнє, але за показниками він значно відрізняється від впливу батьків. Учні оцінили вплив школи, вчителів, освіти приблизно у 10% - 15% від сукупності інших впливів.

Близько 50% впливу на майбутній вибір учнями відведено друзям, у порівнянні з відсотковими показниками впливу школи, значення впливу друзів у половину більше, оцінка починається від 20%. Також значимим виявляється зовнішнє оточення, приблизно 45% учнів зазначили у своїх відповідях на його вплив. Інтенсивність впливу зовнішнього оточення вимірюється учнями від 15% до 20%.

Останнім значимим фактором є «Щасливий випадок, везіння, інші обставини». Його зазначило майже 35% старшокласників. Числові параметри цього фактора знаходяться в межах від 5% до 15%.

Найвищий відсоток відповідальності від 37% до 60% та вище старшокласники надали собі. Причому показник 60% зазначило 25% старшокласників.

Отже, ми бачимо, що суб'єктивна оцінка учня-

Таблиця 1.

Фактори, що впливають на майбутнє старшокласників за опитуванням «Коло власної відповідальності»

№	Фактор впливу	Експериментальна група n – 96			Контрольна група n – 90		
		К-ть виб.	Показн. впливу %	Розподіл знач.-я%	К-ть виб.	Показн. впливу %	Розподіл знач.-я%
1.	Батьки, родина	96	100%	10-60%	87	98%	15-50%
2.	Школа, рівень освіти, вчителі	54	55%	10-15%	45	55%	10-15%
3.	Друзі	47	50%	20-25%	45	50%	15-35%
4.	Зовнішнє оточення	44	45%	15-20%	47	48%	15-20%
5.	Випадок, обставини, везіння, доля	34	35%	5-15%	38	40%	5-15%
6.	Власна відповідальність	96	100%	15-75%	90	100%	25-60%

ми факторів відповідальності за майбутнє розділилася між учнями та батьками майже навпіл.

Основним утрудненнями цього процесу виступають деяка інертність учнів щодо вибору майбутньої професії, відсутність інтересу до окресленої проблематики та здійснення вибору професії на основі батьківських уподобань. З метою профілактики зазначених основних утруднень професійного самовизначення ми пропонуємо здійснювати систематичну та цілеспрямовану роботу, реалізація якої відбудеться за рахунок залучення учнів до створення профорієнтаційного портфоліо, опрацювання практикуму програми професійного самовизначення та особистісного зростання. Знання, які учні отримують у процесі цілеспрямованого професійного самовизначення допоможуть їм здійснити поміркований вибір, що максимально буде враховувати їх індивідуально-типологічні особливості, інтенси, цінності та потенційні можливості розвитку особистості старшокласників.

Цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників виступає чинником особистісного зростання старшокласників завдяки використанню таких методів як самопізнання, саморефлексія, проектування образу професійного «Я».

Отже, сутність професійного самовизначення міститься у самостійному та свідомому пошуку смислів роботи, при цьому індивід виступає як активний суб'єкт діяльності, а процес професійного самовизначення, набуваючи цілеспрямованого характеру, виступає важливим чинником особистісного зростання, що підтверджується формуванням неповторного образу професійного «Я».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи сучасні дослідження з даної проблеми можна зазначити, що цілеспрямований процес професійного самовизначення старшокласників доцільно розглядати у відповідності до рівнів розвитку його структурних компонентів. Високий рівень розвитку *когнітивно-рефлексивного компонента* передбачає залучення старшокласників до активного самопізнання, результатом якого є ґрунтовні знання власних індивідуально-типологічних особливостей, розуміння сильних сторін та способів їх вдалого використання, постійна зацікавленість тематикою вибору професії. Високий

рівень розвитку *ціннісно-сислового компонента* засвідчує сформованість у старшокласників цінностей праці та цінностей зростання, наявність стійкого прагнення до самовдосконалення. Високий рівень *поведінково-моделюючого компонента* передбачає усвідомлення старшокласниками відповідальності за вибір майбутньої професії, здатність приймати обґрунтовані рішення, готовність до моделювання професійного «Я».

Отже, цілеспрямований процес професійного самовизначення сприятиме розкриттю актуальних та розвитку потенційних можливостей старшокласників, активізації саморозуміння та прийняття себе. Формуванню реалістичних поглядів на вибір професії, підвищенню відповідальності за результативність професійного самовизначення, а також проектуванню професійного «Я».

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у впровадженні психолого-педагогічного супроводу старшокласників у професійному самовизначенні. Організації низки заходів, що будуть задовольняти ідею наскрізної профорієнтації у закладах загальної середньої освіти.

References:

- Abul'khanova-Slavskaya, K. A. (1991). *Strategiya zhizni [Strategy of life]*. Moskva: Mysl' [in Russian].
- Antsyferova, L. I. (1982). *Sistemnyy podkhod k izucheniyu formirovaniya i razvitiya lichnosti [Systematic approach to the study of the formation and development of personality]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Ball, G. A. (1999). Analiz sushchnosti lichnoy svobody v kontekste gumanizatsii obrazovaniya i vospitaniya [Analysis of the essence of personal freedom in the context of humanization of education and upbringing]. *Dialog kul'tur: Ukraina v global'nom kontekste. Filosofiya obrazovaniya: sb. Nauka. Proizvedeniya – Dialogue of Cultures: Ukraine in the global context. Philosophy of Education: Coll. Science. Works*, 33-42 [in Ukrainian].
- Zeyer, E. F. (2003). *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Yekaterinburg: Akademicheskij Proyekt [in Russian].
- Klimov, Ye. A. (2004). *Psikhologiya professional'nogo povedeniya [Psychology of professional behavior]*. Moskva: Akademiya [in Russian].
- Kon, I. S. (1984). *V poiskakh sebya. Lichnost' i yeye samosoznaniye [In search of myself. Personality and its self-awareness]*. Moskva: Izd. polit. lit [in Russian].

Litvinova, N. I. (2009). Podgotovka studencheskoy molodezhi k vyboru professii na rynku truda [Preparation of student youth for choosing a profession in the labor market]. *Psikhologiya truda i upravleniya: Materialy VI Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Psychology of labor and management: Proceedings of the VI International scientific-practical conference*. (pp. 184-191). Kiyev: IPK GSZU [in Ukrainian].

Litvinova, N. I. & Shevenko, A. M. (2007). Tekhnologiya professional'noy informatsionnoy raboty so studencheskoy molodezhu [Technology of professional information work with student youth]. *Proforiyentatsionnaya rabota v shkole: problemy i perspektivy ikh resheniya: Materialy nauchno-prakticheskoy konferentsi - Career guidance work in school: problems and prospects for their solution: Proceedings of the scientific-practical conference*. (pp. 86-95). Luts'k [in Ukrainian].

Merzlyakova, A. L. (2016). *Proforiyentatsiya: shpargalka dlya uchiteley* [Career guidance: cheat sheet for teachers]. Kiyev: Shkol'nyy mir [in Ukrainian].

Pobirchenko, N. A. (2007). Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy proforiyentatsii v nepreryvnom obrazovanii [Psychological and pedagogical foundations of career guidance in continuing education]. *Proforiyentatsionnaya rabota psikhologa – Career guidance work of a psychologist*, 5-29 [in Ukrainian].

Pobirchenko, N. A. (2009). *Proforiyentatsiya uchashcheyshyaya molodezhi* [Vocational guidance of student youth]. Kiyev: Nauk. mir [in Ukrainian].

Pobirchenko, N. A. (1998). *Uchashchayasya molodezh' i professii rynochnoy ekonomiki* [Student youth and professions of market economy]. Kiyev: Pressa Ukrainy [in Ukrainian].

Pryazhnikov, N.S. (1996). *Professional'noye i lichnostnoye samoopredeleniye* [Professional and personal self-determination]. Moskva. Voronezh: Izd. Institut prakticheskoy psikhologii [in Russian].

Psikhologicheskyy slovar' (2007). *Psychological Dictionary*. Kyiv: Nauk. mir [in Ukrainian].

Rezapkina, G. V. (2013). Proforiyentatsiya: novyye gorizonty [Career guidance: new horizons]. *Sluzhba personala – Personnel Service*, 1, 66-70 [in Russian].

Rezapkina, G. V. (2005). *Psikhologiya i vybor professii: programma doprofil'nogo obucheniya* [Psychology and the choice of profession: the program of pre-profile training]. Moskva: Genezis [in Russian].

Sinyavskiy, V. V. (2005). *Proforiyentatsionnaya rabota klassnogo rukovoditelya* [Career guidance work of the class teacher]. Chernigov [in Ukrainian].

Terletskaya, L. (2012). Protseess samopoznaniya, yego struktura i rol' v formirovaniy lichnosti [The process of self-knowledge, its structure and role in the formation of personality]. *Problemy sotsiologii, psikhologii, pedagogiki – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 14, 152-158 [in Ukrainian].

Fedorishin, B. A. (1976). *Psikhologicheskiye aspekty proforiyentatsii uchashchikhsya* [Psychological aspects of vocational guidance of students]. Kiyev: Znaniye [in Ukrainian].

Shapar, V. B. (2005). *Sovremennyye tolkovyye psikhologicheskyye slovar'* [Modern explanatory psychological dictionary]. Khar'kov: Flag [in Ukrainian].

Alla Shevenko

Junior Researcher, Department of Labor Psychology, Institute of Pedagogical Education and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kiev (Ukraine)

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOLS AS A PURPOSE PROCESS

ABSTRACT

The article presents the theoretical aspect of the problem of professional self-determination of high school students. The essence of the concepts of the presented problems is revealed. Professional self-determination of high school students is presented as a purposeful process that requires the development of effective conditions for its implementation. A procedural model of professional self-determination of high school students is proposed for consideration as one of the reasons for personal growth, which includes cognitive-reflexive, value-semantic and behavioral modeling components. The stages of realization of purposeful professional self-determination of senior pupils as a reason for personal growth are presented: theoretical and analytical, ascertaining, formative and developmental. A number of methods are presented that create the basis for the purposeful process of professional self-determination, namely: the method of self-knowledge, the method of identifying and activating the values of personal growth, the method of designing the professional "I"; the presented model activates and directs the process of professional self-determination of high school students.

It is concluded that a high level of development of the cognitive-reflexive component presupposes the involvement of high school students in active self-knowledge, the result of which is a thorough knowledge of their own individual-typological characteristics, an understanding of the strengths and ways of their successful use, a constant interest in the topic of choosing a profession. The high level of development of the value-semantic component

testifies to the formation of high school students' values of labor and values of growth, the presence of a stable desire for self-improvement. A high level of the behavioral modeling component presupposes that high school students are aware of their responsibility for choosing a future profession, the ability to make informed decisions, and a willingness to model the professional "I".

Key words: self-determination, professional self-determination of high school students, early adolescence, purposeful professional self-determination, procedural model.

Шевенко Алла Николаевна

Младший научный сотрудник отдела психологии труда Института педагогического образования и образования взрослых Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ КАК ЦЕЛЕНАПРАВ- ЛЕННЫЙ ПРОЦЕСС

АННОТАЦИЯ

В статье подано теоретический аспект проблемы профессионального самоопределения старшеклассников. Раскрыто суть понятий представленной проблематики. Профессиональное самоопределение старшеклассников представлено как целенаправленный процесс, который требует разработки эффективных условий его реализации. Предлагается к рассмотрению процессуальная модель профессионального самоопределения старшеклассников как одной из причин личностного роста, которая вмещает в себя когнитивно-рефлексивный, ценностно-смысловой и поведенческо-моделирующие компоненты. Представлено этапы реализации целенаправленного профессионального самоопределения старшеклассников как причины личностного роста: теоретико-аналитический, констатирующий, формировально-развивающий. Представлено ряд методов, которые создают основу целенаправленного процесса профессионального самоопределения, а именно: метод самопознания, метод выявления и активизации ценностей личностного роста, метод проектирования профессионального «Я»; представленная модель активизирует и целенаправляет процесс профессионального самоопределения старшеклассников.

Сделано выводы что высокий уровень развития когнитивно-рефлексивного компонента предполагает привлечение старшеклассников к активному самопознанию, результатом которого являются основательные знания собственных индивидуально-типологических особенностей, понимание сильных сторон и способов их удачного использования, постоянный интерес к тематике выбора профессии. Высокий уровень развития ценностно-смыслового компонента свидетельствует о сформированности у старшеклассников ценностей труда и ценностей роста, наличии устойчивого стремления к самосовершенствованию. Высокий уровень поведенческо-моделирующего компонента предполагает осознание старшеклассниками ответственности за выбор будущей профессии, способность принимать обоснованные решения, готовность к моделированию профессионального «Я».

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение старшеклассников, ранний юношеский возраст, целенаправленное профессиональное самоопределение, процессуальная модель.

How to cite (як цитувати):

Shevenko, A. (2021). PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOLS AS A PURPOSE PROCESS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 72 -81. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.6> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.06.2021

Дата рекомендації до друку: 20.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

SWOT ANALYSIS OF TEACHING PROCESS AT UNIVERSITIES DURING COVID-19 PANDEMIC

Iryna Soroka¹, Alla Zasluzhena²

¹Ph.D. in Psychology, Associate professor, O.P. Jindal Global University, Jindal Institute of Behavioural Sciences, Sonapat (India)

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1132-488X>

²Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, National Aviation University, Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5628-790X>

UDC: 159.9.07

ABSTRACT

Coronavirus (Covid-19) pandemic has affected our lives at macro, meso, and micro levels, disrupted educational practices, caused challenges for university teachers but created opportunities as well. The study aimed to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats which university teachers envision in their work during the Covid-19 pandemic. The study was performed by using the survey with the help of the questionnaire created by the authors and a Standardized STAI form (State-Trait Anxiety Inventory), constructed by Spielberger. The data were analysed with the help of SPSS v 21. The participants were 140 teachers (80 females, 60 males), aged between 30-50, from 6 universities of Ukraine. Strengths suggested by the teaching staff of Ukrainian universities: good relationships with students and administration, the grading system in universities, satisfying working conditions, good socializing, good experience, and moral satisfaction. Weaknesses: low salary, huge workload, bad technical support. The disadvantage of online teaching mentioned in the study is the absence of live communication. Other drawbacks of online teaching are as follows: online classes and preparation require more time and good time-management skills. Online teaching may create a sense of isolation. Lack of appropriate resources, power cuts were some of the challenges that teachers faced during their virtual classes. Some more issues mentioned by the teachers: passive students and difficulties in encouraging collaboration. The following Opportunities were identified in this research: the opportunity to develop skills, creativity, the opportunity of further education/teacher training, the opportunity to realize plans, the opportunity of promotion. The teachers pointed out the following threats at work which they anticipate: conflicts with colleagues, unhealthy competition, loss of job, high demands, great responsibility. The findings suggest that the pandemic affects the mental health of both male and female university teachers; the levels of state and trait anxiety are higher among women. This research can serve as a basis for in-depth study of such issues as job satisfaction, well-being, and mental health.

Keywords: *strengths, weaknesses, opportunities, threats, trait, state anxiety.*

Introduction

The spread of the novel coronavirus has affected society immensely at macro, meso, and micro levels. Micro, meso, and macro refer to the levels of analysis typically used in research. The micro-level analysis focuses on the interactions of individuals. Meso-level research examines teams, units, organizations, institutions. Macro-level re-

search is used to look at societies at large: the political administrative environment, economies, and cultures (Coleman, 1990; Collins, 1981; Knorr-Cetina, 1981; Amzat & Maigari, 2021, p.82).

Teaching is considered to be one of the most stressful professions. Responses to the Covid-19 pandemic have created new stressors for teachers to deal with, includ-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Iryna Soroka, Alla Zasluzhena

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

ing challenges caused by online teaching (MacIntyre et al., 2020).

Considering the pandemic, the researchers have been studying the possible impact of the COVID-19 outbreak on the university teachers at macro, meso, and micro levels with the help of SWOT analysis. Therefore, the study aims to identify the strengths (if any), weaknesses (or challenges), opportunities, and threats which university teachers envision in their work during the Covid-19 pandemic.

The following **research question** is proposed to help achieve the aim of this article: What are the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of the teaching process at universities in the time of Covid-19? Such a research question is important to guide the researchers to be on the track to investigate the research problem.

Literature review

SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, and threats) analysis tool was originally developed as a business tool to aid decision making (Hazzan et al., 2018; Leiber et al., 2018), though in our study it helps to investigate the current situation in higher education.

Georga J. Longhurst et al. (2020) in their research conducted in 14 universities in the United Kingdom and the Republic of Ireland mention the following Strengths (developing new online resources, upskilling in new technologies), Weaknesses (time constraints, lack of practical sessions, issues with assessment), Opportunities (academic collaboration, working remotely, incorporation of blended learning in future curriculum development), Threats (reduced student engagement, diminished teacher-student relationship) in the time of the pandemic.

To continue the list of threats, the current Covid-19 crisis may cause an increased risk of isolation, anxiety, and boredom among the population (Rubin and Wessely, 2020). Kumar and Nayar (2020) studied anxiety, stress, fear, trauma, helplessness, and other psychological issues experienced during a pandemic.

The research conducted in India by Rehman et al. (2020, p. 46) indicated that "the levels of stress and depression were found to be mild, whereas the levels of anxiety were moderate among males and females. This could be because the current lockdown and fear of getting infected with Covid-19 are so pervasive, that similar experiences of

distress are evident irrespective of gender". Researchers, teachers, and health professionals reported mild levels of stress, whereas mental health professionals and employees in different corporate jobs were found to be in the normal range of stress. The findings in India could be attributed to the closure of universities and colleges that offer limited technological support and knowledge resulting in uncertainty about the future of students, teachers, and researchers. The current pandemic places demand on students and teachers alike to adapt to online teaching albeit with limited resources, thus resulting in above normal stress levels.

Coronavirus not only brings death in the short-term, but it also destabilizes behaviour patterns in the long-term. The risk and fear of contagion have modified production models, employment policies, social and interpersonal relationships, leisure habits, education, and training systems and every consolidated behavioural repertoire as stated by Pietro Smirni et al. (2020).

According to Ozamiz et al. (2020), research done within the Spanish population, it is difficult to know the psychological and emotional consequences of confinement, fear of the unknown, and all changes caused by COVID-19, but it is evident that they can lead to anxiety disorders, depression, stress, and increased conception of harmful substances (Asmundson & Taylor, 2020; Ozamiz et al., 2020; Torales et al., 2020).

A survey conducted in Europe shows an increase in the rates of stress and mental health concerns in the academic scientific workforce (Gewin, 2021). In addition to online teaching demands, survey respondents identified other problems: disrupted professional networks and working from home, often while caring for children. Academic researchers feel that their careers are on hold, and long-term collaborations are suffering because of network disruptions. "Redundancies have taken place since last year in many institutions, including a reported 17,000 job cuts in Australia, alongside lay-offs in the United States, Canada, and the United Kingdom" (Gewin, 2021, p. 491).

The conclusion which may be drawn from the study of the up-to-date scientific literature is that the coronavirus (Covid-19) pandemic has affected the people around the globe at macro, meso, and micro levels, has disrupted educational practices, caused challenges for university teachers despite their age, gender, nationality and ex-

pertise.

Methodology

Sample

The sample of respondents consisted of 140 teachers (80 females, 60 males), aged between 30-50, from 6 universities of Ukraine ("KROK" University, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, National Aviation University, and The National Academy of Educational Sciences of Ukraine). The research was conducted during the period September 2020 – April 2021.

Research Instrument and Procedure

A mixed-method approach, i.e., both quantitative and qualitative techniques were used in this research. The following survey questionnaire designed by the authors of the study was used to interview the participants:

1. Do you find the relationships with your colleagues

good b) satisfying c) bad d) not sure

2. Do you find the relationships with the management

a) good b) satisfying c) bad d) not sure

3. Do you find the relationships with your students

good b) satisfying c) bad d) not sure

4. Do you think that technical support in your university is

a) advanced/modern b) old-fashioned/
poor c) not sure

5. Do you like the grading system in your university?

a) yes b) no c) not sure

6. Do you find the workload

a) huge b) usual c) not sure

7. Do you find the working conditions

a) good b) satisfying c) bad

The next question was rated on a 0–5 Likert-type scale.

8. Put the grades for the points below from 0 to

5 (where 0 – not at all, 5 – absolutely true).

Your work gives you:

prestige

the opportunity to realize your plans

the opportunity of promotion

the opportunity to develop your skills

the opportunity of further education/teacher training good experience

the opportunity to implement your creativity

good socializing

high salary

moral satisfaction

9. What are the disadvantages of online teaching for you:

a) lack of "live" communication b) technical problems c) your variant

10. Which threats at work do you anticipate (put your answers in the order from the least probable to the most probable/ inevitable).

conflicts with students, conflicts with colleagues, conflicts with the management, unhealthy competition, high demands, huge responsibility, loss of a job or your own variant.

11. Which emotions have you experienced during the Covid-19 pandemic? Score from

0 – never to 4 – all the time.

12. What is the reason for these feelings? More than one variant may be possible.

a) You are afraid of being infected.

b) You must adapt to a new routine.

c) Your variant.

To measure the levels of anxiety among university

Feelings / emotions	Frequency				
	0 – never	1 – seldom	2 – from time to time	3 – often	4 – all the time
anxiety					
stress					
depression					
frustration					
anger					
hopelessness					
pessimism					
happiness					
optimism					
drive					
enthusiasm					

teachers a Standardized STAI form (State-Trait Anxiety Inventory), constructed by Charles D. Spielberger (1983)

was used. According to Spielberg anxiety is a unidimensional construct including both state and trait anxiety. State anxiety reflects the psychological and physiological reactions directly related to adverse situations in a specific moment. In contrast, the term trait anxiety refers to a trait of personality, describing individual differences related to a tendency to present state anxiety.

The procedure

The study was performed by using the online survey with the help of the instruments described previously. After the interview, fixing and analysing the results was conducted. The data were analysed with the help of SPSS v 21.

Results

After analysing the results of our survey with the help of the SWOT tool, we can present the following **Strengths** suggested by the teaching staff of Ukrainian universities: 50% of respondents find their job prestigious; relationships with students are identified as good by 50% and the same was mentioned about the relationships with administration; 40% of teachers like the grading system in their universities; the working conditions are good for 20% and satisfying for 70% of respondents; 80% get good socializing at work, 80% – good experience and 80% – moral satisfaction.

As for the **Weaknesses**: the low salary was mentioned by 80% of surveyed; huge workload by 50%; for half of the interviewed teachers technical support is old-fashioned in their institutions and for 50% it was difficult to respond. The drawbacks of online teaching: absence of live communication was suggested by 60%, technical problems

by 30% of respondents and only 1 person doesn't face any problems in online teaching.

Other mentioned disadvantages of online teaching are as follows: online classes and preparation require more time and good time-management skills. Online teaching may create a sense of isolation. Lack of appropriate resources, power cuts were some of the challenges that teachers faced during their virtual classes. Some more issues mentioned by the teachers: passive students and difficulties in encouraging collaboration. Students and university teachers may not have a quiet space to work, which is needed to concentrate, a lot of respondents were distracted by their family members while delivering online classes.

The following **Opportunities** were identified in this research: the opportunity to develop skills (90%); creativity (70%), the opportunity of further education/teacher training (90%); the opportunity to realize plans (50%); the opportunity of promotion (70%).

Threats are future dangers. The teachers who participated in this research pointed out the following threats at work which they anticipate: conflicts with colleagues, unhealthy competition, loss of job, high demands, a huge responsibility.

The results of the question №11. "Which emotions have you experienced during the Covid-19 pandemic?" are presented in Table 1 below.

The results show that during the Covid-19 pandemic teachers of Ukrainian universities most frequently experienced stress, anxiety, and depression, followed by sense of hopelessness, pessimism and frustration.

Table 1.

**Feelings & Emotions of the university teaching staff during Covid-19 pandemic
(in % of respondents)**

Feelings/	Frequency				
	0-never	1-seldom	2-from time to time	3-often	4- all the time
anxiety	-	-	10	20	70
stress	-	-	35	35	30
depression	-	5	25	40	30
frustration	35	45	15	5	-
anger	10	50	25	10	5
hopelessness	5	5	75	15	-
pessimism	-	10	60	25	5
happiness	-	50	50	-	-
optimism	60	20	20	-	-
drive	-	80	10	5	5
enthusiasm	5	50	20	20	5

Table 2.
The levels of state and trait anxiety among university teaching staff during Covid-19 pandemic (in % of respondents)

State anxiety			
Gender	Low level	Medium level	High level
Female	3.8	25.0	71.2
Male	33.3	0.0	66.7
Trait anxiety			
Gender	Low level	Medium level	High level
Female	1.3	0.0	98.7
Male	0.0	16.7	83.3

To measure the levels of anxiety we used the standardized STAI form (State-Trait Anxiety Inventory), constructed by Charles D. Spielberger. The results are introduced in Table 2.

3.8% of female university teachers in Ukraine, who took part in our research have a low level, 25.0% – medium and 71.2% – high level of state anxiety while male respondents demonstrated the low level (33.3%) and the high level (66.7%). Both female and male university teachers have a high level of trait anxiety: 98,7% and 83,3% of respondents respectively.

Answering question № 12 of the survey about the reasons for their feelings caused by Covid-19 pandemic, Ukrainian university teachers mentioned the fear of being infected; their routine, habitual way of life have been disrupted; they lost their confidence in the future; they felt isolated; experienced lack of sleep, overeating or loss of appetite; some teachers lost members of the family.

Discussion

The review of the scientific literature and our research itself has distinguished that the Covid-19 pandemic has influenced people's lives, teaching, and educational processes immensely at different levels. It disrupted travel opportunities hence leading to the suspension of regular collaboration, visiting international conferences (macro-level). It challenged the educational institutions by the transition to online teaching, which required modernizing technical support, installing software, organizing trainings (meso level). Moreover, the pandemic has affected the mental health of the teaching staff (micro-level). People are faced with such problems as stress, burnout, frustration, depression, etc., and in the majority of cases, they have to deal with these feelings by themselves.

It might be interesting to compare the results of our previous research (Soroka, 2014) of SWOT analyses of the teaching process with the current one. The main difference which can be notified is that the attitude to the teaching profession changed. The prestige of the profession took the last place in the list among teachers of Ukrainian universities in 2014 but in our current study, 50% of respondents find their job prestigious. It can be explained by the attempts of the previous and present government to improve the situation in education, to increase salaries and change requirements. At the same time, the teachers nowadays are less sure in their security, they are more afraid of redundancy than seven years ago. In 2014 30 % of the

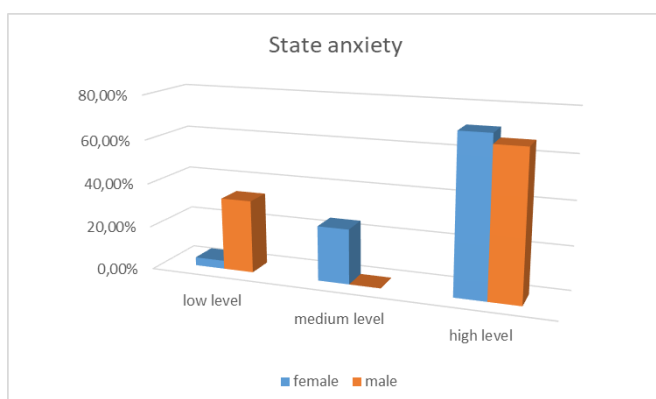

Figure 1. Comparison of the levels of state anxiety between female and male university teachers

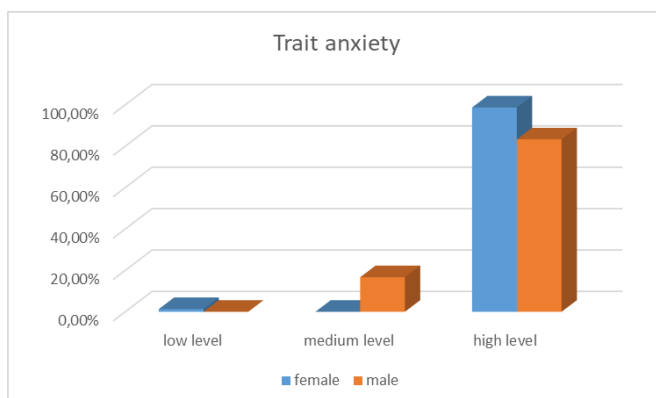

Figure 2. Comparison of the levels of trait anxiety between female and male university teachers

teachers found the technical support in their institutions advanced (while 25% thought it was old-fashioned, and 45% were not sure). 37% of teachers liked the grading system in their universities. 30% of respondents found the working conditions good and 59% found them satisfying. But what should be emphasized is that the teachers in our present study and the one 7 years ago mention similar opportunities in their work: the opportunity to develop skills, creativity, the opportunity of further education/teacher training.

Our findings suggest that the pandemic affects the mental health of both male and female university teachers, but the levels of state and trait anxiety are higher among women. These results are in line with the findings of the Turkish researchers who state in their study that depression and anxiety levels are higher in women (Selçuk Özdin & Şükriye Bayrak Özdin, 2020).

Anxiety is a mental state characterized by an intense sense of tension and worry, relative to something adverse that might happen in the future. Anxiety can be an adaptive response driving coping behaviours to face possible dangers, but if excessive and unmotivated, it can be dysfunctional, leading to developing disorders (Hopwood et al., 2012). State anxiety is defined as a more intense emotional state, a temporary reaction to adverse events, whereas trait anxiety is a more stable personality feature, defined as a constant individual difference related to a tendency to respond with concerns, troubles and worries to various situations (Spielberger et al., 1983).

Corona Virus Disease-19 (COVID-19) resulted in health risk, with psychological, emotional, social implications. Employers in educational institutions must provide employees with the resources they need to meet the demands of the job. Moreover, various trainings and coaching sessions should be organized to prevent stress, conflicts, and burnout.

Conclusion

In conclusion, the strengths, weaknesses (or challenges), opportunities, and threats which university teachers envision in their work during the Covid-19 pandemic were researched. Strengths which were suggested by the teaching staff of Ukrainian universities include good relationships with students and administration, the grading sys-

tem in universities, satisfying working conditions, good socializing, good experience, and moral satisfaction. The weaknesses include low salary, huge workload, bad technical support. The disadvantage of online teaching is the absence of live communication, a sense of isolation. Online classes and preparation require more time and good time-management skills. Professors lack appropriate resources. Power cuts were also the challenge that teachers faced during their virtual classes. Some more issues were mentioned by the teachers: passive students and difficulties in encouraging collaboration; students and university teachers may not have a quiet space to work. The majority of respondents were distracted by their family members while delivering online classes.

The following Opportunities were identified in this research: the opportunity to develop skills, creativity, the opportunity of further education/teacher training, the opportunity to realize plans, the opportunity of promotion. The teachers who participated in the research pointed out the following threats at work which they anticipate: conflicts with colleagues, unhealthy competition, loss of job, high demands, great responsibility.

During the Covid-19 pandemic teachers of Ukrainian universities most frequently experience stress, anxiety, and depression. The findings suggest that the pandemic affects the mental health of both male and female university teachers, but the levels of state and trait anxiety are higher among women.

Recommendations

These findings can be useful for the administration of educational institutions, practical psychologists as well as teachers themselves. The present research can serve as a basis for in-depth study of such issues as job satisfaction, well-being, and mental health.

Limitations

It is important to acknowledge that the present study irrespective of its rich data, comprehensive results, and findings has certain limitations: geographical locale and sample. In future research, it is important to increase the number of participants, the comparison between state and private institutions can be done as well as cross-cultural research.

Conflicts of Interest

The authors report that they have no conflicts of interest of affiliation, legal, financial, or commercial origin that could be related to the research.

References:

- Amzat, J., & Maigari, A. M. (2021). Macro and Micro Perspectives in Sociology. Introduction to Sociology: African Culture, Context and Complexity (pp.82-91). Apex Publishers. <https://www.researchgate.net/publication/348326929>
- Asmundson G. J., Taylor S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV Outbreak. *J. Anxiety Disord.* 70 102–196. 10.1016/j.janxdis.2020.102196
- Coleman, J.S. (1990). Foundations of Social Theory, Cambridge (Mas), Belknap Press of Harvard University Press.
- Collins, R. (1981). On the Micro foundations of Macrosociology. *American Journal of Sociology.* (5): 984-1 01 4
- Gewin, V. (2021). Pandemic burnout is rampant in academia. *Nature.* 591, pp. 489-491. doi: <https://doi.org/10.1038/d41586-021-00663-2>
- Hazzan, O., Heyd-Metzuyanim, E., Even-Zahav, A., Tal, T., Dori, Y.J. (2018). STEM Teachers' SWOT analysis of STEM education: The bureaucratic-professional Conflict Application of Management Theories for STEM Education: The Case of SWOT Analysis. 1st Ed. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG. p 1–23.
- Hopwood, C. J., Thomas, K. M., Markon, K. E., Wright, A. G. C. & Krueger, R. F. (2012). DSM-5 personality traits and DSM-IV personality disorders. *J. Abnorm. Psychol.* 121, 424–432.
- Knorr-Cetina, K., and Cicourel, A. (1981). Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociology. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kumar, A., & Nayar, K. R. (2020). COVID 19 and its mental health consequences. *Journal of Mental Health.* <https://doi.org/10.1080/09638237.2020.1757052>
- Leiber, T., Stensaker, B., Harvey, L.C. (2018). Bridging theory and practice of impact evaluation of quality management in higher education institutions: A SWOT analysis. *Eur J High Educ.* 8:351–365.
- Longhurst, G., Stone, D., Duloher, K., Scully, D., Campbell, Th., & Smith, C. (2020). Strength, Weakness, Opportunity, Threat (SWOT) Analysis of the Adaptations to Anatomical Education in the United Kingdom and the Republic of Ireland in Response to the Covid-19 Pandemic. *Anat. Sci Educ.* 13: 298–308.
- MacIntyre, P.D., Gregersen, T., Mercer, S. (2020). Language teachers' coping strategies during the Covid-19 conversion to online teaching: Correlations with stress, wellbeing, and negative emotions. *Volume 94*, <https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102352>
- Ozamiz, N., Dosil, M., Picaza, N., Idoiaga, N. (2020). Stress, anxiety, and depression levels in the initial stage of the COVID-19 outbreak in a population sample in the northern Spain. *Cad. Saúde Públ.* 36: e00054020. 10.1590/0102-311X00054020
- Özdin, S., & Özdin, S. B. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. *International Journal of Social Psychiatry*, Vol. 66(5) 504–511 DOI: 10.1177/0020764020927051
- Rehman, U., Shah Nawaz, M. G., Khan, N.H., Kharshiing, K.D., Khursheed, M., Gupta, K., Kashyap, D., Uniyal, R. (2021). Depression, Anxiety and Stress Among Indians in Times of Covid-19 Lockdown. *Community Mental Health Journal.* 57:42–48 <https://doi.org/10.1007/s10597-020-00664-x>
- Rubin, G.J., Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *BMJ* 368:m313.
- Smirni, P., Gioacchino Lavanco, G., Smirni, D. (2020). Anxiety in Older Adolescents at the Time of COVID-19. *Journal of Clinical Medicine*, 9, 3064; doi:10.3390/jcm9103064
- Soroka, I. (2014). SWOT analysis of the teaching process in higher educational institutions. *Modern Trends and Resources for Teachers of Foreign Languages Journal. American Councils Moldova. Volume 3 P. 40–41.* URL: <http://www.americancouncils.md/news/1010>. ISSN 1857-3193
- Spielberger, C. D. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (STAI). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Torales, J., O'Higgins, M., Castaldelli-Maia, J. M., Ventriglio, A. (2020). The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health. *Int. J. Soc. Psych.* 66(4), 317–320. 10.1177/0020764020915212

Ірина Сорока

Кандидат психологічних наук, доцент, Дзіндал Інститут Поведінкових Дисциплін, м. Соніпат, (Індія)

Алла Заслужена

Кандидат педагогічних наук, доцент, Національний авіаційний університет, м. Київ, (Україна)

SWOT АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

АНОТАЦІЯ

Пандемія коронавірусу (Covid-19) вплинула на наше життя на макро-, мезо- та мікрорівнях, спричинила виклики для викладачів університетів, унеможливила подорожі, що призвело до припинення регулярної

співпраці, відвідування міжнародних конференцій (макрорівень). Викликом навчальним закладам з переходом до онлайн-навчання, стали вимоги модернізації технічної підтримки, встановлення програмного забезпечення, організації тренінгів (мезорівень). Пандемія безпосередньо вплинула на психічне здоров'я педагогічного колективу (мікрорівень). Люди стикаються з такими проблемами, як стрес, вигорання, розчарування, депресія тощо, і в більшості випадків їм доводиться боротися з цими почуттями самотійно.

Метою дослідження було виявити сильні, слабкі сторони, можливості та загрози, які передбачають викладачі університетів у своїй роботі під час пандемії Covid-19. Дослідження було проведено за допомогою опитувальника, створеного авторами, та стандартизованої методики визначення особистісної та реактивної тривожності за Спілбергером. Дані були проаналізовані за допомогою SPSS 21.0. Учасниками дослідження стали 140 викладачів (80 жінок, 60 чоловіків) у віці від 30 до 50 років з 6 університетів України. Сильні сторони, запропоновані професорсько-викладацьким складом українських університетів: хороші стосунки зі студентами та адміністрацією, система оцінювання в університетах, задовільні умови праці, гарний досвід та моральне задоволення. Слабкі сторони: низька зарплата, велике навантаження, погана технічна підтримка. Недоліком онлайн викладання, зазначеного у дослідженні, є відсутність живого спілкування, технічні несправності, відсутність інтернету. Інші згадані недоліки викладання онлайн полягають у наступному: підготовка вимагає більше часу та певних навичок управління часом. Онлайн-навчання може створити відчуття ізоляції. Відсутність відповідних ресурсів, відключення електроенергії були тими проблемами, з якими стикалися вчителі під час віртуальних занять. Студенти та викладачі університетів інколи не мають обладнаного робочого місця, багато респондентів відволікалися членами родини під час проведення онлайн-уроків.

За допомогою SWOT аналізу у цьому дослідженні були визначені такі можливості: розвивати навички та творчі здібності, можливість подальшої освіти / перепідготовки викладачів, можливість реалізувати плани та кар'єрний зріст. Викладачі універси-

тетів вказали на наступні загрози на роботі: конфлікти з колегами, нездорова конкуренція, втрата роботи, високі вимоги, велика відповідальність.

Результати свідчать про те, що пандемія впливає на психічне здоров'я викладачів університетів, як жіночої так і чоловічої статі, але рівень реактивної та особистісної тривожності вищий серед жінок. Також учасниками дослідження були зазначені підвищені рівні стресу та депресивного стану, як наслідки пандемії, страх захворіти, а також порушення їхнього звичного способу життя, та втрату впевненості у завтрашньому дні. Це дослідження може послужити основою для поглибленого вивчення чинників, що впливають на задоволеність роботою та психічне здоров'я.

Ключові слова: сильні та слабкі сторони, можливість, загрози, особистісна та реактивна тривожність.

Ирина Сорока

Кандидат психологических наук, доцент, Джиндал Институт Поведенческих Дисциплин, г. Сонипат (Индия)

Алла Заслуженная

Кандидат педагогических наук, доцент, Национальный авиационный университет, г. Киев (Украина)

SWOT АНАЛІЗ ПРОЦЕСА ПРЕПОДАВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТЕ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19

АННОТАЦИЯ

Пандемия коронавируса (Covid-19) повлияла на нашу жизнь на макро-, мезо- и микроуровнях, создала сложности преподавателям университетов. Невозможность путешествовать привела к прекращению регулярного сотрудничества и физического посещения международных конференций (макроуровень). Вызовом учебным заведениям с переходом к онлайн-обучению, стали требования модернизации технического оборудования, установки программного обеспечения, организации тренингов (мезоуровень). Пандемия непосредственно повлияла на психическое здоровье педагогического коллектива (микроуровень). Люди сталкиваются с такими проблемами, как стресс, выгорание, разочарование, депрессия и т. д., и в большинстве случаев им приходится бороться с этими чувствами

самостійно.

Целью исследования было выявить сильные и слабые стороны, возможности и угрозы, которые испытывают преподаватели университетов в своей работе во время пандемии Covid-19. Исследование было проведено с помощью опросника, созданного авторами, и стандартизированной методики определения личностной и реактивной тревожности по Спилбергеру. Данные были проанализированы с помощью SPSS 21.0. Участниками исследования стали 140 преподавателей (80 женщин, 60 мужчин) в возрасте от 30 до 50 лет из 6 университетов Украины. Сильные стороны, предложенные профессорско-преподавательским составом украинских университетов: хорошие отношения со студентами и администрацией, система оценивания в университете, удовлетворительные условия труда, хороший опыт и моральное удовлетворение. Слабые стороны: низкая зарплата, большая нагрузка, плохая техническая поддержка. Недостатком онлайн преподавания, указанного в исследовании, является отсутствие живого общения, технические неисправности и отсутствие интернета. Другие упомянутые недостатки преподавания онлайн заключаются в следующем: подготовка занимает больше времени и требует определенных навыков управления временем. Онлайн-обучение вызывает ощущение изоляции. Отсутствие соответствующих ресурсов, отключения электроэнергии также были проблемами, с которыми сталкивались преподаватели во время виртуальных занятий. Студенты и преподаватели университетов иногда не имеют оборудованного рабочего места, многие респонденты отвлекались членами семьи во время проведения онлайн-уроков.

При помощи SWOT анализа в данном исследовании были определены следующие возможности: развивать навыки и творческие способности, возможность дальнейшего образования/переподготовки преподавателей, возможность реализовать планы и карьерный рост. Преподаватели университетов указали на следующие угрозы на работе: конфликты с коллегами, нездоровая конкуренция, потеря работы, высокие требования, большая ответственность. Результаты свидетельствуют о том, что пандемия влияет на психическое здоровье преподавателей университетов, как женского, так и

мужского пола, но уровень реактивной и личностной тревожности выше среди женщин. Также участниками исследования были отмечены повышенный уровень стресса и депрессивного состояния, как следствия пандемии, страх заболеть, а также нарушение их привычного образа жизни и утрата уверенности в завтрашнем дне. Это исследование может послужить основой для углубленного изучения факторов, влияющих на удовлетворенность работой и на психическое здоровье.

Ключевые слова: сильные и слабые стороны, возможности, угрозы, личностная и реактивная тревожность.

How to cite (як цитувати):

Soroka, I., Zasluzhena, A. (2021). *SWOT ANALYSIS OF TEACHING PROCESS AT UNIVERSITIES DURING COVID-19 PANDEMIC. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 82-90. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.7> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.06.2021

Дата рекомендації до друку: 11.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

РЕФЛЕКСІЯ ЯК КОГНІТИВНА СКЛАДОВА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Горова Олена Олександрівна¹

¹Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти», м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0001-9022-3432>

UDC: 159.923.2

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено особливості рефлексії як когнітивну складову суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій. Проаналізовано сутність і проблеми суб'єктивного благополуччя, пов'язуючи його зі щастям, задоволеністю життям, психологічним благополуччям, актуальним та ідеальним психологічним благополуччям тощо. Висвітлено результати дослідження рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій, в якому взяли участь 103 особи з освітніх організацій з різних регіонів України, які були розподілені за статтю, віком, місцем проживання та ін. Встановлено вражаюче низькі результати як за шкалами психологічного благополуччя досліджуваних, так і щодо переживання ними психологічного благополуччя в цілому та залежно від рівня рефлексії зокрема. Виявлено статистично значущі вікові, гендерні, демографічні та професійні відмінності у досягненні психологічного благополуччя залежно від рівня їх рефлексії

Ключові слова: рефлексія, когнітивна складова, суб'єктивне благополуччя, персонал освітніх організацій.

Постановка проблеми. У кризових умовах інформаційного сьогодення сучасне українське суспільство висуває якісно нові вимоги до діяльності персоналу освітніх організацій, зумовлені актуальною потребою надання не лише якісних знань, реалізації педагогічної майстерності, здатності продукувати інноваційні ідеї щодо покращення освітньої діяльності, формування конкурентоспроможних здобувачів вищої освіти, еліти сьогодення, а й бути, в умовах реального часу, здатними до подолання соціально-психологічної напруги у суспільстві, вміти як самостійно, так і навчаючи молодь, ставати суб'єктом власного життя, досягати задоволеності життям і собою, позитивно оцінюючи власну освітню діяльність і життєвий шлях загалом.

Особливої актуальності для персоналу освітніх організацій набуває суб'єктивне благополуччя, що свідчить про сприймання працівниками та їх суб'єктивну оцінку, обумовлену особливостями усіх сфер життєдіяльності (цінностями, очікуваннями, набутим життє-

вим досвідом та ін.); складає суб'єктивну бажаність переважної більшості персоналу і, водночас, потенційну можливість, мету, цінність, а також сприяє позитивному переживанню життя та ефективному функціонуванню в ньому (Каргіна, 2016, с. 136-139). Благополуччя як базове переживання визначає якість життя людини (Bradburn, 1969), задоволеність життям, що передбачає оцінку людиною себе, або свого життя загалом (Jahoda, 1958). Відчуття міри власного благополуччя неможливо без спроможності до рефлексії, що забезпечує когнітивну оцінку благополуччя і має особливе значення для його вираженості і процесу переживання (Michael, 1973, с. 252-283).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями зроблено вагомий внесок у вивчення проблеми суб'єктивного благополуччя, пов'язуючи його зі щастям (Арґайл, 2003; Lyubomirsky, King, & Diener, 2005; Waterman, 1993 та ін.), задоволеністю життям (Diener, 2009; Diener, Larsen, Levine & Emmons, 1985;

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Gorova

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985 та ін.); психологічним благополуччям (Bradburn, 1969; Ryff, 1995, Seligman, 2011; Карсканова, 2011; Ширяєва, 2008 та ін.); актуальним та ідеальним психологічним благополуччям (Фесенко 2005 та ін.) тощо.

У дослідженнях висвітлено різні аспекти суб'єктивного благополуччя, зокрема психологічні чинники суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій (Бондарчук, 2017), професійна автономність науково-педагогічних працівників як індикатор їх суб'єктивного благополуччя (Бондарчук & Пінчук, 2020), ціннісні орієнтації як чинник формування суб'єктивного благополуччя особистості (Вірна, 2013; Балахтар, 2020), особливості вивчення соціальних потреб як предиктора суб'єктивного благополуччя особистості (Данильченко, 2015) та ін. «Втілення соціального, емоційного та духовного благополуччя (ресурси і стани) свідчить про потенційні передумови забезпечення життєвих потреб в активному способі життя людини, досягненні особистих цілей, сприяння адекватній та оптимальній взаємодії з соціальним й іншим оточенням» (Гапон, 2002, с. 319), забезпечуючи «здатність будувати адекватні способи реалізації смислових устремлень» (Карсканова, 2012, с. 1) та ін. Крім того, Е. Дінер (2014) вказує, що суб'єктивне благополуччя більше характеризується мінливими емоційними переживаннями в часі і контексті, тобто залежить від психологічного благополуччя, основою якого є розвиток більш стійких навичок і вмінь. А це свідчить про те, що психологічне благополуччя сильніше і триваліше у порівнянні із суб'єктивним благополуччям, оскільки здійснює вплив на навички, цінності та ін. в перспективі. Варто зазначити, що набуті високого рівня суб'єктивного благополуччя можливо лише за умови високого рівня психологічного благополуччя. У цілому, психологічне благополуччя домінує над суб'єктивним у довготривалій перспективі, підвищуючи рівень їх обох (Joshi, 2018). Тому актуальним уявляється рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій, що, на нашу думку, передбачає переживання змістовного наповнення та цінності життя, відчуття задоволеності життям та собою, досягнення актуальних для особистості мотивів, потреб протягом життєвого шляху, оцінюючи позитив-

но власне існування, враховуючи мінливі умови сьогодення.

З метою виявлення рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій, нами проведено дослідження, в якому взяли участь 103 особи з освітніх організацій з різних регіонів України, які були розподілені за статтю (29,1% чоловічої і 70,9% жіночої), віком (до 30 років – 24,3%, 30-40 р. – 20,4%, 40-50 р. 17,5%, 50-60 р. – 24,3%, понад 60 р. – 13,6%), місцем проживання (58,3% - у сільській місцевості, 41,7 містян), здобули відповідну кваліфікацію (бакалавра -2,9%, магістра(спеціаліста) – 38,8%, науковий ступінь – 33,0%).

Отримані результати оброблялися і графічно презентувалися за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 23,0).

Метою статті є дослідити особливості рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій.

Виклад основного матеріалу. Персонал освітніх організацій державних і приватних форм власності забезпечує ефективне управління освітньою організацією і характеризується базовими (забезпечення ефективної діяльності освітньої організації («творчий», «високоосвічений», «успішний», «працюючий на результат», «компетентний», «знання нормативно-правової бази, державного стандарту», «високопрофесійний») та спеціально конкурентоздатними характеристиками, що забезпечують успішність освітньої діяльності в конкурентних умовах та ін. При цьому, ми припускались думки, що персонал повинен бути психологічно благополучним і здатним до самоаналізу як позитивних, так і негативних змін у соціальному та економічному благополуччі у вигляді усвідомлених ними детермінаційних зв'язків сьогодення з минулим і майбутнім. Суб'єктивне благополуччя – це, насамперед, задоволеність життям, домінування позитивних афектів над негативними, оптимізм особистості (Олександров, 2009, с. 175-179).

Ми погоджуємося з думкою М. Варій, що психологічне благополуччя містить когнітивний (рефлексивний – уявлення про окремі аспекти власного буття) та емоційний (домінуючий емоційний тон ставлення) аспекти (Варій, 2005, с. 198). Зокрема критерій

рефлексивної оцінки життєвого середовища людини свідчить про емоційний компонент психологічного благополуччя як задоволеність життям – самозвіт про те, як людина оцінює себе або оцінює власне життя загалом (Jahoda, 1958).

Складно уявити психологічне благополуччя без рефлексії, оскільки це стійкий рефлексивний стан щодо задоволення та осмислення життя. Когнітивна складова психологічного благополуччя передбачає прогнозування ймовірної самоактуалізації; уявлення щодо суб'єктивного добробуту, пов'язані з темпоральною характеристикою самоактуалізації, представленою здатністю жити по-справжньому, й бачити власне життя цілісно, сприяючи активності та формуванню готовності до попередження ймовірних ускладнень чи кризових станів. Реалістичність уявлень про психологічне благополуччя призводить до відмови від прагнення до так званого «глобального» щастя та задоволеності життям або повного виключення тривоги, неспокою та життєвих проблем, але виникаючі при цьому протиріччя можуть вносити когнітивний дисонанс в розумінні ситуації як невизначеної, що безсумнівно відображатиметься на переживанні внутрішнього благополуччя. Тож, ми можемо говорити про психологічне благополуччя як про переживання певних почуттів по відношенню до себе та свого життя в конкретний період часу. При цьому аж ніяк не можна обійтися без аналізу його когнітивної складової – звертаючись до так званої оцінки, але вже не в соціальному аспекті порівняння, а в порівнянні зі своїми переживаннями, наявними в життєвому досвіді, інакше кажучи, ретроспективної та перспективної оцінки дійсності. Таким чином, психологічне благополуччя особистості є відносно стійким, цілісним суб'єктивним переживанням, основою якого є глибокий аналіз особистого життєвого шляху людини.

Саме тому на першому етапі нашого дослідження нами вивчалися показники психологічного благополуччя персоналу освітніх організацій (табл. 1).

Як видно з табл. 1, найбільш високі показники виявились у досліджуваних стосовно позитивних відносин з оточуючими людьми (у середньому 61,52 бали), що особливо актуально саме для освітньої діяльності персоналу освітніх організацій, оскільки працівники мають досконало володіти навичками встановлення довірливих відносин з людьми. Крім того, показник показує бажання освітян бути здатними до емпатії, вміти шукати компроміси у взаємодії зі здобувачами освіти тощо. Це підтверджують і показники наявності цілей у житті персоналу, їхню осмисленість цілей як в освітній діяльності, так і впродовж життя в цілому (у середньому 58,47 балів), прагнення до постійного зростання особистості, самовдосконалення і самореалізації (у середньому 58,06), здатні «ототожнювати себе із своїми бажаннями, цілями і цінностями, і якщо така ідентифікація сама не здійснюється внаслідок деяких впливів, які так чи інакше призводять до того, то сам процес ідентифікації стає відчуженим від особи» (Dworkin, 1988, с. 61). Іншими словами, персонал освітніх організацій здатний до автономії (у середньому 56,48), управління освітнім середовищем (у середньому 56,46 балів). Натомість найнижчі показники виявлено щодо самоприйняття (у середньому 56,40), що свідчить про деякі проблеми особистого характеру, поліпшення умов власного життя та ін.

Розподіл досліджуваного персоналу освітніх організацій за рівнями психологічного благополуччя представлено у таблиці 2.

З табл. 2 випливає, що низький рівень прояву виявлено у 43,7% досліджуваних за шкалою «Позитивні відносини», у половини досліджуваних

Таблиця 1.

Показники психологічного благополуччя персоналу освітніх організацій

Показники психологічного благополуччя	Середнє значення	Стандартне відхилення
позитивні відносини з оточуючими	61,52	9,7
цілі у житті	58,46	11,2
особистісне зростання	58,06	11,9
автономія	56,48	9,4
управління середовищем	56,46	9,2
самоприйняття	54,60	11,6

Таблиця 2.

**Розподіл досліджуваного персоналу освітніх організацій
за рівнями психологічного благополуччя**

Показники	Рівні психологічного благополуччя, кількість досліджуван- них, у %		
	низький	середній	високий
Позитивні відносини з оточуючими	43,7	49,5	6,8
автономія	1,0	64,1	35,0
управління середовищем	35,9	41,7	22,3
особистісне зростання	49,5	17,5	33,0
цілеспрямованість та осмисленість життя	38,8	25,2	35,9
самоприйняття	30,1	35,9	34,0
Психологічне благополуччя	48,5	13,6	37,9

щодо особистісного зростання (49,5%), у третій частині персоналу – щодо управління середовищем (35,9%), цілей у житті (38,8%), самоприйняття (30,1%). Загалом низький рівень психологічного благополуччя виявлено у майже половини досліджуваних (48,5%), що свідчить про незадоволеність власним життям і професійною діяльністю в освітніх організаціях в цілому.

Аналіз результатів показав, що високого рівня психологічного благополуччя досягли лише третя частина досліджуваного персоналу (37,9%) відчуває себе психологічно благополучними, здатна до самостійного вибору у прийнятті рішень як щодо власної діяльності, так і стосовно освітньої організації (35,9%), впевнені у власних діях, є цілеспрямованими (35,9%), моделюють перспективи подальшого розвитку, прагнуть до особистісного зростання (33,0%). Варто зазначити, що середній рівень виявлено у більше ніж половини досліджуваних прояв автономії (64,1%), половини осіб щодо позитивних відносин з оточуючими людьми (49,5%). Отже, отримані результати свідчать про вражаюче низькі результати як за шкалами психологічного благополуччя, так і щодо переживання благополуччя в цілому персоналом освітніх організацій.

Ми припускались, що психологічне благополуччя персоналу освітніх організацій залежить від рефлексії як здатності їх свідомості в процесі сприйняття освітньої діяльності сприймати й самих себе, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість. Рефлексія персоналу освітніх організацій має поліфункціональний характер. Базовими функціями рефлексії, які реалізуються в освітньому процесі є: комунікативна, коригувальна, мотиваційна, організаторська, проєктивна та смислотворча (Кашлев, 2004, с. 76). На другому етапі нашого дослідження нами встановлено недостат-

ний рівень здатності до рефлексії (табл. 3). При цьому третину персоналу освітніх організацій характеризує рівень вищий середнього (33,0%), середній виявлено у 39,8% осіб, а низький і нижчий середнього у п'ятій частині досліджуваних (21,4%). Високий рівень рефлексії виявили лише 5,8% освітян.

Таблиця 3.

Розподіл досліджуваного персоналу освітніх організацій за рівнями рефлексії

Рівні рефлексії	Кількість досліджуван- них, у %
низький	3,9
нижчий середнього	17,5
середній	39,8
вищий середнього	33,0
високий	5,8

Наступний етап емпіричного дослідження передбачав встановлення зв'язку (залежності) між рефлексією і психологічним благополуччям. Виявлено, що зі зростанням рівня рефлексивності в цілому показники психологічного благополуччя знижуються (рис. 1, $p \leq 0,01$).

З рис. 1 видно, що найвищі показники психологічного благополуччя (у середньому 366,3 балів) виявлені

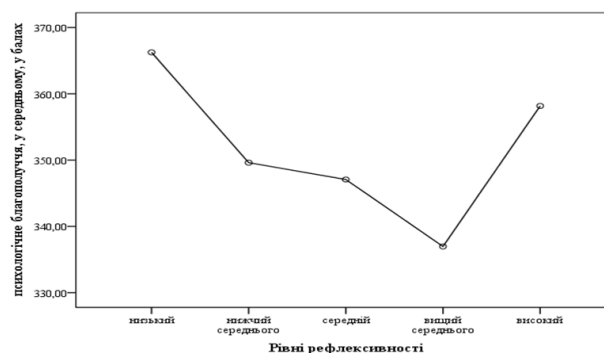

Рис. 1. Особливості психологічного благополуччя залежно від рівнів рефлексивності досліджуваних

у досліджуваних з низьким рівнем рефлексивності. Показник психологічного благополуччя знижується до рівня вище середнього і сягає у середньому 337 балів.

Це свідчить про те, що чим вище рівень інтелектуальної й емоційної діяльності, що потребує осмислення досвіду персоналом освітніх організацій задля отримання цілісного уявлення про оптимальні шляхи і методи реалізації освітньої діяльності, тим менш психологічно безпечними почувають себе освітяни. Звісно, такий стан може бути зумовлений різними причинами, що на нашу думку, потребує більш детального вивчення.

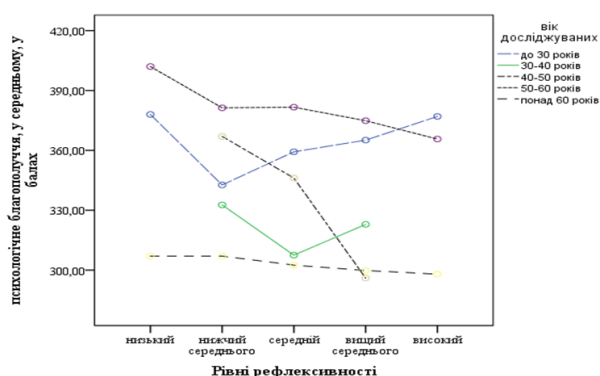

Рис. 2. Вікові особливості психологічного благополуччя залежно від рівнів рефлексивності досліджуваного персоналу

Встановлено статистично значущі вікові (рис. 2), гендерні (рис. 3), демографічні (рис. 4) та професійні відмінності у досягненні психологічного благополуччя залежно від рівня їх рефлексії ($p \leq 0,01$). Так, найбільш психологічно благополучним є персонал у віці 50-60 років. Проте зі зростанням рівня рефлексивності спостерігається зниження показника психологічного благополуччя.

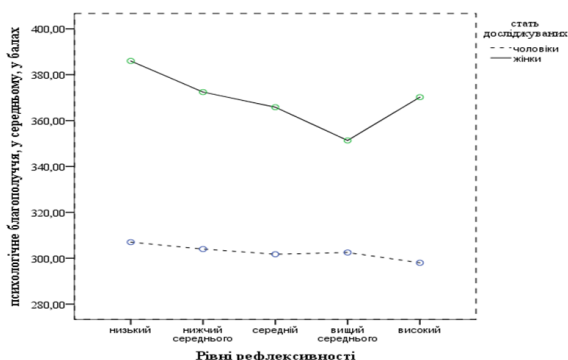

Рис. 3. Вікові особливості психологічного благополуччя залежно від рівнів рефлексивності досліджуваного персоналу

чя з у середньому 402,0 балів до 365,7 балів в осіб з високим рівнем рефлексії ($p \leq 0,01$). Аналогічні результати отримані й щодо інших вікових груп ($p \leq 0,01$).

Встановлено статистично значущі гендерні відмінності щодо психологічного благополуччя персоналу освітніх організацій залежно від рівня їх рефлексії.

Так, з рис. 3 видно, що в цілому психологічне благополуччя у незначній мірі знижується з підвищенням рівня рефлексії як у чоловіків, так і в жінок. Проте показники жінок є значно вищими порівняно з чоловіками. Так, персонал чоловічої статі з низьким рівнем рефлексії показники психологічного благополуччя становлять у середньому 307,0 балів, а в жінок – у середньому 386,0 балів. При цьому показник благополуччя знижуються зі зростанням рівня рефлексії і при високому рівні здатності до рефлексії становлять у жінок у середньому 370 балів, а у чоловіків – 298 балів ($p \leq 0,01$).

Виявлено статистично значущі демографічні відмінності (рис.4). Так, у персоналу, який проживає у сільській місцевості, психологічне благополуччя зни-

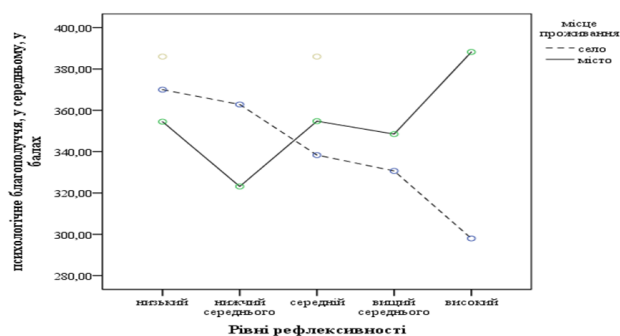

Рис. 4. Демографічні особливості психологічного благополуччя залежно від рівнів рефлексивності досліджуваного персоналу

жується зі зростанням рівня рефлексії у професійній діяльності, прагнення до самоаналізу (у середньому від 370 до 298 балів), але рівень благополуччя зростає із здатністю до рефлексії у персоналу освітніх організацій, які працюють у місті ($p \leq 0,01$).

Тому варто розвивати у персоналу освітніх організацій, які проживають у сільській місцевості «компетентність незалежного, соціально відповідального і критично обізнаного учасника освітнього середови-

ща (як всередині так і поза ним), який розглядає освіту як засіб (між) особистісного розвитку та соціальної трансформації» (Huang, 2005, p. 206), досягаючи при цьому психологічного благополуччя як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

Аналогічні статистично значущі відмінності виявлено і щодо професійних чинників

Висновки. Отже, сучасне українське суспільство висуває якісно нові вимоги до діяльності персоналу освітніх організацій, зумовлені актуальною потребою надання не лише якісних знань, а й формування конкурентоспроможних здобувачів вищої освіти, еліти сьогодення. Це, у свою чергу, зумовлює потребу набуття суб'єктивного благополуччя, що свідчить про сприймання працівниками та їх суб'єктивну оцінку, обумовлену особливостями усіх сфер життєдіяльності. При цьому варто враховувати, що психологічне благополуччя домінує над суб'єктивним у довготривалій перспективі, підвищуючи рівень їх обох. Важливу роль у досягненні психологічного благополуччя відводиться рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій, що дозволяє переживати змістовне наповнення та цінності життя, відчуття задоволеності життям та собою, досягнення актуальних для особистості мотивів, потреб протягом життєвого шляху, оцінюючи позитивно власне існування, враховуючи мінливі умови сьогодення.

З метою виявлення особливостей рефлексії як когнітивної складової суб'єктивного благополуччя персоналу освітніх організацій встановлено вражаюче низькі результати як за шкалами психологічного благополуччя, так і щодо переживання психологічного благополуччя в цілому персоналом освітніх організацій, також недостатній рівень рефлексії.

Виявлено, що зі зростанням рівня рефлексивності в цілому показники психологічного благополуччя знижуються. Встановлено статистично значущі вікові, гендерні, демографічні та професійні відмінності у досягненні психологічного благополуччя залежно від рівня їх рефлексії ($p \leq 0,01$).

Подальші перспективи дослідження полягають у розробці програми розвитку рефлексії та психологічного благополуччя персоналу освітніх організацій

зادля підвищення рівня когнітивної складової їх суб'єктивного благополуччя.

References :

- Arhail, M. (2003). *Psykhohohyia schastia*. A. Lysytsyna (per. s anhl.). Sankt-Peterburh : Pyter [in Ukrainian].
- Balakhtar, K. (2020). Tsinnisni oriantatsii yak chynnyk formuvannia subiektyvnoho blahopoluchchia osobystosti vykladacha inozemnoi movy ZVO. *The 4th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"* (December 29-31, 2020), 139-146. CPN Publishing Group, Kyoto, Japan [in Ukrainian].
- Balakhtar, K. S. (2021). *Osoblyvosti vplyvu kreatyvnosti na subiektyvne blahopoluchchia vykladachiv inozemnykh mov zakladiv vyshchoi osvity* (dys.). DZVO «Universytet menedzhmentu osvity», 323 s. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, O. I. (2017). *Psykhohohichni chynnyky subiektyvnoho blahopoluchchia personalu osvitnikh orhanizatsii. Psykhohohopedahohichni suprovod fakhovoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii osobystosti v umovakh transformatsii osvity: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 11-14. Kyiv : DVNZ «Universytet menedzhmentu osvity». Dostup cherez: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/zb_1509980340.pdf [in Ukrainian].
- Bondarchuk, O. I. & Pinchuk, N. I. (2020). *Profesiina avtonomnist naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv yak indykator yikh subiektyvnoho blahopoluchchia. Visnyk pisliadiplomnoi osvity*, 13(42), 54-70 [in Ukrainian].
- Varii, M. I. (2007). *Zahalna psykhohohiia*. Kyiv : Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Virma, Zh. P. (2013). *Adaptatsiinyi profil zadovolenosti zhyttiam osobystosti. Problemy suchasnoi psykhohohii*, 2, 20-25 [in Ukrainian].
- Hapon, N. P. (2002). *Gender u humanitarnomu dyskursi: filosofsko-psykhohohichni analiz*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Danylchenko, T. V. (2015). *Osoblyvosti vyvchennia sotsialnykh potreb yak predyktora subiektyvnoho blahopoluchchia osobystosti. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 126, 63-69 [in Ukrainian].
- Karhina, N. V. (2016). *Psykhohohichne ta subiektyvne blahopoluchchia: osoblyvosti rozmezhuвання i dyferentsiatsii poniat. Praktychna pedahohika ta psykhohohiia: metody i tekhnologii: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 1-2 lytnia 2016 r.)*, 136-139. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
- Karamushka, L. M., Fil, O. A. & Siushkina, S. V. (2005). *Formuvannia komandy yak faktor zabezpechennia konkurentozdatnosti pidpriiemstiv. Aktualni problemy psykhohohii : zb. naukovykh prats Instytutu psykhohohii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy*. S.

- D. Maksymenko, L. M. Karamushky (Red.) Kyiv : Milenium, 15, 55-61 [in Ukrainian].
- Karskanova, S. V. (2011). Opytuvalnyk «Shkaly psykholohichnoho blahopoluchchia» K. Riff: protses ta rezultaty adaptatsii. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 1, 1-9 [in Ukrainian].
- Kashlev, S. S. (2004). Ynteraktyvnye metody obucheniya pedahohyke. Mynsk: Vysheishaia shkola
- Oleksandrov, Yu. M. (2009). Samorehuliatyisia yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia. *Visnyk KhNPU im. H.S. Skovorody*. Kharkiv : KhNPU, 32, 175-179 [in Ukrainian].
- Fesenko, P. P. (2005). *Osmyslennost zhyzny y psykholohycheskoe blahopoluchye lychnosty* (avtoref.). Moskva [in Russian].
- Shyriaeva, O. S. (2008). *Psykholohycheskoe blahopoluchye lychnosty v ekstremalnykh usloviakh zhyznedeiatelnosty* (avtoref.). Petropavlovsk-Kamchatskyi [in Russian].
- Bradburn, N. (1969). The Structure of Psychological well-being. Chicago : Aldine Pub. Co [In English].
- Diener, E. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Personality and Social Psychology*, 68, 653-663 [In English].
- Diener, E. Larsen, R. J., Levine, S., & Emmons, R. A. (1985). Frequency and intensity : Dimensions underlying positive and negative affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1253-1265 [In English].
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75 [In English].
- Diener, E. (2009). The science of well-being : the collected works. *Social Indicators Research Series*, 37, 274 [In English].
- Dworkin, G. (1988). The Concept of Autonomy. The Theory and Practice of Autonomy. Cambridge: Cambridge University Press [In English].
- Huang, J. (2005). Teacher autonomy in language learning: A review of the research. K. R. Katyal, H. C. Lam & X. J. Ding (Eds.), *Research studies education*, 203-218. Faculty of Education, the University of Hong Kong [In English].
- Joshanloo, M. (2018). Investigating the Relationships Between Subjective Well-Being and Psychological Well-Being Over Two Decades. *Emotion*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/emo0000414> [In English].
- Jahoda, M. (1958). Current concepts of positive mental health. New York: Basic Books [In English].
- Lyubomirsky, S., King, L. & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131, 803-855. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803> [In English].
- Michael, W. (1973). Toward a cognitive social learning reconceptualization of ersonality. *Psychological Review*, 80(4), 252-283 [In English].
- Seligman, M. E. P. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and wellbeing. New York: Free Press [In English].
- Ryff, C. (1995). Psychological well-being in adult life. *Curr. Dir. Psychol. Sci*, 4, 99-104 [In English].
- Ryff, C. D. (2016). Eudaimonic well-being and education: Probing the connections. D. W. Harvard (Ed). *Well-being and higher education: A strategy for change and the realization of educations greater purposes*, 37-48. Washington [In English].
- Waterman, A. S. (1993). Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678-691 [In English].

Olena Gorova

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management Psychology, University of Educational Management, Kyiv (Ukraine)

REFLECTION AS A COGNITIVE COMPONENT OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF STAFF OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

ABSTRACT

The article highlights the features of reflection as a cognitive component of the subjective well-being of the staff of educational organizations. The essence and problems of subjective well-being are analysed, connecting it with happiness, life satisfaction, psychological well-being, actual and ideal psychological well-being, etc. It has been found that subjective well-being is more characterized by changing emotional experiences in time and context, i.e. it depends on psychological well-being, which is based on the development of more stable skills and abilities. Psychological well-being is stronger and longer-lasting than subjective well-being because it affects skills, values, and so on.

The results of the study of reflection as a cognitive component of the subjective well-being of the staff of educational organizations include: experiencing the content and value of life, a sense of self-satisfaction and with life, achieving current motives, needs throughout life, positively assessing their existence, given the changing nowadays conditions. The study involved 103 people from educational organizations from different regions of Ukraine, which were divided by gender, age, place of residence, etc. Im-

pressively low results were found both on the scales of psychological well-being of the respondents (positive attitudes, environmental management, and self-acceptance) and their experience of psychological well-being in general, in almost half of the respondents. It was found that the majority of the studied staff of educational organizations is characterised by an average level of reflection. At the same time, with increasing level of reflexivity, indicators of psychological well-being generally decrease ($p \leq 0.01$), i.e. the higher the level of intellectual and emotional activity, which requires an understanding of the experience of the staff of educational organizations, to get a holistic view of optimal ways and methods of educational activities, nevertheless, educators feel psychologically safe. Statistically significant ages, gender, demographic and occupational differences in achieving psychological well-being depending on the level of their reflection were revealed.

Key words: reflection, cognitive component, subjective well-being, staff of educational organizations.

Горова Елена Александровна

Доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры психологии управления Центрального института последипломного педагогического образования ГЗПО «Университет менеджмента образования», г. Киев (Украина)

РЕФЛЕКСИЯ КАК КОГНИТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ПЕРСОНАЛА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

АННОТАЦИЯ

В современных условиях особое внимание требует особенности рефлексии как когнитивной составляющей субъективного благополучия персонала образовательных организаций. Проанализированы сущность и проблемы субъективного благополучия, связывая его со счастьем, удовлетворенностью жизнью, психологическим благополучием, актуальным и идеальным психологическим благополучием. Освещено, что субъективное благополучие больше характеризуется меняющимися эмоциональными переживаниями во времени и контексте, то есть зависит от психологического благополучия, основой которого является развитие более устойчивых навыков и умений. Психологическое благополучие сильнее и продолжительнее по сравнению с субъективным благополучием, поскольку оказывает

влияние на навыки, ценности и т.д. в перспективе. Освещены результаты исследования рефлексии как когнитивной составляющей субъективного благополучия персонала образовательных организаций, предусматривающего переживание содержательного наполнения и ценности жизни, чувство удовлетворенности жизнью и собой, достижение актуальных для личности мотивов, потребностей на протяжении жизненного пути, оценивая положительно собственное существование, учитывая изменяющиеся условия настоящего.

В исследовании принимали участие 103 человека из образовательных организаций из разных регионов Украины, которые были распределены по полу, возрасту, месту жительства и т.д. Установлены поразительно низкие результаты как по шкалам психологического благополучия изучаемых (положительных отношений, управление средой, само принятие), так и по переживанию ими психологического благополучия в целом у почти половины испытуемых. Выявлено, что большинство изучаемых персонала образовательных организаций характеризует средний уровень рефлексии. При этом, с ростом уровня рефлексивности показатели психологического благополучия в целом снижаются ($p \leq 0,01$), т.е. тем менее психологически безопасны им чувствуют себя педагоги.

Выявлены статистически значимые возрастные, гендерные, демографические и профессиональные отличия в достижении психологического благополучия в зависимости от уровня их рефлексии.

Ключевые слова: рефлексия, когнитивная составляющая, субъективное благополучие, персонал образовательных организаций.

How to cite (як цитувати):

Gorova, O. (2021). REFLECTION AS A COGNITIVE COMPONENT OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF STAFF OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. PSYCHOLOGICAL JOURNAL, 7 (8), 91-98. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.8> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.06.2021

Дата рекомендації до друку: 20.07.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Танасійчук Володимир Іванович¹

¹Докторант кафедри психології управління, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>

UDC: 159.922.2:364

АНОТАЦІЯ

У статті представлено програму формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. Проаналізовано публікації науковців щодо формування лідерської позиції, її цінності як одного з компонентів професійного становлення у сфері соціальної роботи. Розкрито мету, основні завдання, особливості формування лідерської позиції та обсяг програми, що сприяє вирішенню комплексу проблем у формуванні ціннісно-смиислового, когнітивно-рефлексивного, афективно-оцінного та регулятивно-поведінкового компонентів формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. Детально описано три сесії. Перша сесія спрямована на формування ціннісного ставлення до лідерської позиції фахівця соціальних служб, осмисленості життєвої перспективи; друга – на розуміння й усвідомлення сутності лідерської позиції та переживання позитивного ставлення, формування активно-позитивного типу установки щодо інших людей у діяльності соціальних служб; третя – здатність проявити лідерську позицію та конструктивно діяти в проблемних ситуаціях професійної діяльності тощо. Описано складові сесій.

Ключові слова: фахівець з соціальної роботи соціальних служб, лідерство, лідерська позиція, ціннісне ставлення до лідерської позиції, розуміння ролі лідерської позиції, здатність проявляти лідерську позицію.

Постановка проблеми. Нині українське суспільство потребує висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, здатних нестандартно мислити, володіти сильною волею, високою працездатністю, особистісними і професійними вміннями і навичками, відповідними компетенціями, організовувати сумісну діяльність, створювати команду і вміти працювати в ній, а також володіти мистецтвом риторики та навичками вести переговори, досягати задоволеності життям і собою тощо.

Особливої актуальності для фахівців соціальних служб набуває здатність проявляти лідерську позицію, самостійність у прийнятті рішень, відповідальність за свої дії і вчинки, прагнення до самоствердження і самореалізації у професійній діяльності у сфері соціальної роботи, що зумовлена «потребами суспільства у нових стратегічних напрямках його розбудови відповідно до вимог успішного розвитку економічної, по-

літичної, культурної, соціальної та інших сфер життя, що сприятиме відтворенню сутнісних сил людини, самоорганізації, розвитку духовності як конкретної особистості, так і громадянського суспільства загалом» (Балахтар, 2019). Зважаючи, що діяльність у соціальних службах характеризує *багатофункціональність*, постійне розширення і наповнення новим змістом професійних функцій фахівців (консультативної, діагностичної, просвітницької, прогностично-випереджувальної, соціально-медичної, комунікативної, правозахисної, організаційно-управлінської, виховної, корекційно-розвивальної та ін.), то це, у свою чергу, збільшує і відповідно до них кількість виконуваних соціальних ролей («інформатора», «лідера», «консультанта», «дослідника», «стратега», «помічника», «адвоката», «управління», «реабілітолога», «наставника» та ін.) (Балахтар, 2019). Тому діяльність у соціальній службі потребує від фахі-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Volodymyr Tanasychuk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

вців управління на більш високому рівні, забезпечуючи «досягнення значущих результатів з повагою, турботою та чесністю заради добробуту всіх учасників» (Галіцина, с. 13-14), «спроможного вести за собою підлеглих, використовуючи власний авторитет, високий професіоналізм, позитивні емоції, встановлювати контакти з оточуючими людьми і владою, успішно переборювати внутрішні і зовнішні конфлікти, формувати цілі, основні види діяльності, визначати союзників і супротивників, власні переваги та напрями їх використання, розуміти роль науки в сучасних умовах, вміти оцінити і без зволікання впровадити у практичну діяльність той чи інший винахід (раціоналізаторську пропозицію), володіти високими моральними якостями, бути спроможними формувати колектив і спрямовувати його розвиток, формувати організаційну культуру працівників соціальної служби» (Балахтар, Танасійчук, 2020, с. 31).

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблема лідерської позиції особистості фахівця, в цілому розкрита в публікаціях, включаючи і роботи автора, які стосуються дослідження лідерства у вітчизняній та західній науці (Танасійчук, 2016), формування лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб (Танасійчук, 2020), засобами інноваційних технологій (Танасійчук, 2021), змісту і структури лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб (Танасійчук, 2021), ідеї благодійництва (Танасійчук, 2021), та ін.

Досліджуючи проблему формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб, варто усвідомити сутність понять «лідерство», «лідерська позиція», «формування лідерської позиції».

Щодо тлумачення поняття «лідерство», то його трактують по-різному, а саме:

«становище, обов'язки, діяльність лідера; першість у чому-небудь, перевершеність в якійсь сфері» (Степанов, 2006, с. 186);

здатність здійснювати вплив на поведінку окремих осіб і груп працівників з метою зосередження їх зусиль на досягненні цілей організації, враховуючи при цьому особисті якості (Рачинський, 2009);

феномен групової динаміки, що відображає

бажання колективу під керівництвом лідера ефективно реалізувати творчий потенціал сили кожного учасника, об'єднуючи зусилля задля досягнення загальних для всього колективу цілей і завдань; вплив на поведінку підлеглих в процесі міжособистісного спілкування (комунікації) (Тимошенко & Соснин, 2002, с.220);

процес (використання непримусового впливу для спрямування та мотивування й координації діяльності членів групи задля досягнення мети) і (сукупність певних рис і атрибутів реалізаторів такого успішного впливу) (Мурхед і Гріффін, 2012);

мистецтво мобілізувати інших учасників до прагнення дотримання загальних для всієї групи цінностей (Кузьмін, Мала, ...& Процик, 2008, с.15);

управління малими соціальними групами на психологічному рівні їх організації, на відміну від спеціально організованого, офіційного керівництва (Stogdill, 1959); важливі риси та поведінка лідерів, які відрізняють ефективних лідерів від осіб, які не мають лідерських якостей (Mahoney et al., 1960 ; Mullins, 1999);

стиль лідера та сприятливість ситуації, що впливають на ефективність лідерства (Fiedler, 1967);

трёхвекторну структуру, що включає в себе лідерство як стан (набір особистісних характеристик та моделей поведінки, що підвищують успішність особистості), лідерство як процес (вплив лідера на послідовників), лідерство як команда (міцні зв'язки між лідером та послідовниками, які забезпечують досягнення спільної мети), що забезпечує досягнення гармонії між індивідуальними та груповими цілями членів команди [Романівський] та ін.

Щодо трактування лідерської позиції особистості також не має єдиного підходу. Крім того, у праці зарубіжних науковців такого поняття не існує. Здебільшого позицію досліджують у рамках здатності до лідерства, використовуючи терміни «лідерські навички», «лідерська компетентність». Так, науковці даний феномен розглядають через поняття внутрішньої позиції особистості (Л. Божович), значущі переживання як внутрішні фактори, що опосередковано визначають зовнішні впливи (Л. Выготский). Внутрішня позиція становить цілісну систему реально діючих мотивів стосовно навколишнього середовища, усвідомленості щодо себе,

а також ставлення до себе в контексті оточуючої дійсності. Як зазначає Л.Божович, це поєднання мотиваційного, афективного і когнітивного компонентів із врахуванням смислового аспекту. Крім того, лідерська позиція (внутрішня) не є нав'язана оточенням, становить свідомий вибір особистості щодо власного місця і ролі в житті, обумовлений внутрішніми мотивами.

Лідерську позицію тлумачать як:

стійке ставлення особистості до навколишнього світу, що спрямовує її поведінку, діяльність й визначає вектор, характер, зміст її активності (Абульханова-Славська, 1991; Лентьєв, 1975 та ін.);

певну сукупність когнітивних, емоційних, волевових та оцінних ставлень до оточуючого середовища, сформованих протягом життя і становлять джерело життєвої активності особистості (Сластенин, Исаев, Шиянов, 2002);

усвідомлення готовності до виконання ролі лідера та здатності та здатності до організаційного впливу на колектив, що базується на лідерському потенціалі і формується в процесі засвоєння лідерської ролі в життєвих ситуаціях (Романовський, 2018, с.25) та ін.

Про соціальну обумовленість прояву лідерської позиції в умовах суспільства свідчить поняття «формування», адже лідер у процесі розвитку формується, набуваючи певної форми, вигляду або якості в результаті становлення, особистісного зростання, стає носієм певних якостей, набуває рис завершеності, визначеності (Бусел, 2005, с. 1544). Варто зазначити, що формування лідерської позиції особистості є процесом становлення особистості, людини як соціальної істоти під впливом середовища, її становлення і виховання. Розрізняють стихійне, цілеспрямоване, самоформування формування особистості (Зверева, Безпалько & Братусь, 2006 с. 217). При цьому, формування може мати стихійний характер (вплив некерованих, випадкових чинників) або цілеспрямований, змінюючи особистість або ж її окремі якості в результаті спеціально організованого впливу (Столяренко, 2012, с. 120) за допомогою різноманітних прийомів і способів впливу на лідера, формуючи у нього ціннісні орієнтації, переконання, ідеали тощо (Вишнякова, 1999, с. 46). Таким чином, формування лідерської позиції, зважаючи на різновекторність і багатофункціональність ролей фахівця соціаль-

них служб, передбачає процес становлення й усвідомлення ним готовності до виконання ролі лідера й здатності до організаційного впливу на колектив соціальної служби, що базується на лідерських якостях, переконаннях, поглядах, здібностях, рисах характеру, набутих нових ознаках і формах психіки.

Тому актуальним уявляється розробка програми формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб, що, на нашу думку, передбачає формування цінностей, смислів, переживання позитивного ставлення до лідерської позиції, відчуття задоволеності життям та собою, досягнення актуальних для особистості цілей, оцінюючи позитивно здатність до власного прояву лідерської позиції із врахуванням мінливих умови сьогодення.

Мета дослідження: визначити завдання, зміст, структуру та інтерактивні техніки програми «Формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб».

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Програма «Формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб» дозволяє вирішити комплекс проблем щодо формування ціннісно-смислового, когнітивно-рефлексивного, афективно-оцінного та регулятивно-поведінкового компонентів лідерської позиції. Це потребує спеціального соціально-психологічного супроводу щодо формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб.

Завдання формування лідерської позиції:

- 1) оволодіння фахівцями соціальних служб цінностями і ціннісними орієнтаціями, осмисленістю життєвої перспективи; знаннями щодо сутності лідерства й лідерської позиції, розуміння ролі лідерської позиції у професійній діяльності фахівців соціальних служб;
- 2) формування ставлення до інших людей, мотивів до прояву лідерської позиції, здатності діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності;
- 3) визначення організаційно-психологічних умов сприяння формуванню психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб.

Загальна структура та обсяг програми

Програма «Формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціаль-

них служб» розрахована на 3 сесії (60 годин). *Перша сесія* спрямована на формування ціннісного ставлення до лідерської позиції фахівця соціальних служб, осмисленості життєвої перспективи; *друга* – на розуміння й усвідомлення сутності лідерської позиції та переживання позитивного ставлення, формування активно-позитивного типу установки щодо інших людей у діяльності соціальних служб; *третья* – здатність проявити лідерську позицію та конструктивно діяти в проблемних ситуаціях професійної діяльності тощо.

Результатом формування лідерської позиції є рівень сформованості цінностей, смислів, розуміння сутності й переживання позитивного ставлення до лідерської позиції, здатності до власного прояву лідерської позиції, показниками якого у ціннісно-смісловому компоненті виступають цінності і ціннісні орієнтації фахівця соціальних служб, цінність прагнення вести за собою, осмисленість життєвої перспективи, уявлення про себе як про лідера, когнітивно-рефлексивному – обізнаність щодо сутності лідерства й лідерської позиції, сформоване розуміння ролі лідерської позиції у професійній діяльності фахівців соціальних, рефлексія, афективно-оцінному – сформоване ставлення до інших людей, активно-позитивний тип установки щодо інших людей, розвинуті мотиви прояву лідерської позиції у професійній діяльності, здатність до емпатії та регулятивно-поведінковому – сформована здатність діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності, проявляти соціальну сміливість, комунікативну толерантність, використовувати й генерувати інноваційні технології, ініціювати та управляти змінами у сфері соціальних послуг.

Професійна діяльність має різновекторну спрямованість і характерну специфічність методів застосування, адже фахівцю доводиться реалізувати діагностичну, корекційну, консультативну, просвітницьку, профілактичну функції (Истратова, 2008), а це потребує знань, відповідального ставлення, застосування нових підходів і засобів (Гаркавенко, 2015, с. 57), що сприятиме «формуванню лідерської позиції у фахівців соціальних служб та цілісності її структури і стане підґрунтям для самореалізації фахівця як професіонала та його успішної діяльності у сфері соціальних служб, постійного вдосконалення професійної компетентності й опа-

нування інноваційних технологій з метою вирішення актуальних завдань соціальних служб у відповідь на виклики сьогодення» (Балахтар, Танасійчук, 2020, с.5).

З цією метою розроблено авторський спецкурс «Формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб», матеріал якого варто вбудовувати в програми курсів підвищення кваліфікації, освітнього процесу у закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності «Соціальна робота».

Спецкурс містить сукупність заходів, що сприяють створенню сприятливих умов для фахівців, забезпечуючи підтримку високої ефективності їх діяльності щодо інформаційно-сміслового, діагностичного, корекційно-розвивального та творчого елементів. Інформаційно-смістова складова програми формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб реалізується через інтерактивні лекції, презентації («Ціннісне ставлення до лідерської позиції фахівців соціальних служб» та ін.) на курсах підвищення кваліфікації, консультаціях та ін. з використанням онлайн-інструментів на платформах Zoom, Google meet, Mentimeter та ін. в умовах он-лайн та оф-лайн навчання.

Ціннісне ставлення до лідерської позиції тісно пов'язане з поняттям «внутрішньої позиції», що віддзеркалює здебільшого не вибір, нав'язаний зовнішнім оточенням, а прийнятий відповідно до внутрішніх мотивів вибір місця у житті (Божович, 1995, с. 17). При цьому варто зазначити, що внутрішня позиція формується лише за умови, коли діяльність набуває особистісного смислу (Лукина, 2004, с.31).

Ціннісне ставлення є похідним від понять «цінність», «ціннісні орієнтації» і відіграють важливу роль у мотивації фахівця, визначають позицію особистості і впливають на осмисленість життєвої перспективи і світу в цілому, уявлення про себе як про лідера, цінність прагнення вести за собою, спрямовуючи поведінку і діяльність, глибоко усвідомлюються і внутрішньо сприймаються людиною (Кічук, 2006, с. 82).

Цінності, як вказує І. Бех (2003, с. 210), це «ті відображені суб'єктом сфери його існування, через які відбувається вирізнення ним самого себе..., утворення, в якому немовби сплавлене власне – «особистісне» і

«зовнішнє», «об'єктивне». Усвідомлення цінностей, ціннісних орієнтацій уможливають прийняття фахівцем зважених рішень, переживання щодо власного ставлення до прояву лідерської позиції, сприйняття певного об'єкту, а саме готовність до дії, вчинку.

Як зазначає О. Бодальов (1988, с.5-9), ставлення, властиві людині-лідеру, виявляються в його власних діях, справах, вчинках, спонукаючи поведінку фахівця до задоволення потреб, інтересів, уподобань. Принципово важливо досягти активно-позитивного ставлення (установки) щодо інших людей, емпатії, мотивів прояву лідерської позиції у професійній діяльності тощо.

Когнітивно-рефлексивна складова формування лідерської позиції особистості містить вправи спрямовані на розширення знань щодо сутності лідерства й лідерської позиції, розуміння її ролі у професійній діяльності фахівців соціальних служб. Це вправи «Лідер – це...», «Я – лідер», «Якості лідера», інформаційні та міні-повідомлення тощо.

Здатність досягати найвищих успіхів у професійній діяльності багато в чому залежить від самооцінюючих здібностей (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта), рефлексії, що дозволяють реконструювати процес надання допомоги, мета якої – переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити (Циган, 2017, с. 71-75).

Крім того, фахівець соціальних служб бути психологічно готовим до роботи у сфері соціальної роботи, мати не лише відповідний рівень професійних знань, умінь і навичок, але й сформоване професійне мислення, вміння самостійно аналізувати конкретну ситуацію (напр., аналіз проблемних ситуацій щодо прояву лідерської позиції), оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов'язані з життям людини (Лобанова, Косарев, & Крючатов, 1997, с. 14; Балахтар, 2015), проявляти соціальну сміливість (активність, готовність до ризику та співпраці та ін.), бути комунікативно толерантними. Адже комунікативна толерантність є запорукою ефективного спілкування фахівця у процесі реалізації професійної діяльності, спрямованої, насамперед, на позитивні якості в іншій людині, що сприяє розкриттю особистісного потенціалу співрозмовника (Балахтар, Танасійчук, 2020, с.50-52).

Діагностична складова спрямована на моніторинг і діагностику психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця як результативності її прояву у професійній діяльності у соціальних службах, так і сформованості лідерських якостей, експрес-опитування, оцінку за розв'язання проблемних ситуацій з професійного життя, тестування тощо. Так, вивчити цінності, ціннісні орієнтації, діагностувати їх структуру дозволяє ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца (1992), в якій автор виокремлює два види цінностей (як абстрактні ідеали і як керівництво до дії). Оцінити джерело сенсу життя, який може бути знайдений фахівцем або в майбутньому (мети), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя дозволяє тест Сисловиттєві орієнтації (методика СЖО) Д. Леонтьєва (2000), який містить 20 пар протилежних тверджень, що відображають цвявлення про фактори осмисленості життя особистості.

Виявленню умотивованості на прояв лідерської позиції, досягнення успіхів та ідеалу фахівця у соціальній службі, внутрішньої гармонії сприяє модифікований варіант методики О. Бондарчук, Л. Карамушки «Мотиви прояву лідерської позиції у професійній діяльності», що дозволяє визначити найбільш характерні мотиви (Бондарчук, 2014).

З діагностичною метою варто використовувати і методики рефлексивності А.Карпова, «Ставлення до знехтуваного співробітника, якому віддають найменшу перевагу» Ф. Фідлера, визначення спрямованості особистості (автори – М. Кучера, В. Смекало), модифікований варіант методики О. Бондарчук, Л. Карамушки «Мотиви прояву лідерської позиції у професійній діяльності», а також аналіз проблемних ситуацій щодо прояву лідерської позиції, авторські методики тощо.

Створенню умов і пошуку шляхів формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб сприяє корекційно-розвивальна складова. Особливо продуктивними є тренінг, що дозволяє відпрацювати прийоми формування лідерства, лідерських якостей та сприяє становленню лідерської позиції фахівців соціальних служб, а також організаційно-діяльнісна гра як форма колективного формування лідерської позиції Метою гри є створення творчого колективу однодумців, здатних долати типові

перешкоди та проблеми на шляху формування лідерської позиції фахівців соціальних служб.

Зміст гри реалізується у п'ять етапів. На першому підготовчому етапі надається вступне слово трену, який інформує учасників щодо сутності, визначає мету, завдання. На цьому етапі пропонуються вправи, спрямовані на інформування, командування, розробку візитної картки, створення експертної команди, здійснюється робота в групах і презентуються результати роботи команди.

Другий етап, організаційно-пошуковий, передбачає розподіл групових ролей («теоретики-аналітики»; «діагностики-практики»; «адміністратори-управлінці»; «візуалісти-імпровізатори»), діагностику лідерської позиції, формулювання цілей і визначення орієнтирів для практичних дій, аналіз інформації і презентацію матеріалів, оцінювання роботи команд групою експертів, релаксацію й імпровізацію на теми «видача претензій», «захист ображених», рефлексію.

Третій етап, інноваційний, спрямований на генерування ідей (мінімум 3) відповідно до зазначених проблем (мозковий штурм), конкурс ідей та їх захист (аргументи за, проти), оцінювання експертами, рефлексія.

На апробаційному етапі створюються проєктні групи і розробляються проєкти щодо прояву лідерської ситуації у професійній діяльності соціальних служб. Можливі й індивідуальні проєкти (за бажанням). Визначено ролі: «презентаторів», «опонентів», «адвокатів диявола». Підготовка проєкту. Міжгрупова дискусія щодо захисту і апробація проєкту. Визначається черговість представлення і регламент дискусії. Оцінювання експертів, рефлексія, релаксація

На заключному етапі розробляється програма впровадження шляхом мозкового штурму у групах, визначаються шляхи і форми впровадження і презентуються результати на круглому столі. Завершує круглий стіл рефлексія за результатами дискусії і підведення підсумків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розроблена і представлена програма формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб у вигляді авторського спецкурсу, матеріал якого варто вбудовувати

в програми курсів підвищення кваліфікації, освітнього процесу у закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності «Соціальна робота».

Визначено умови формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб: організація спеціального соціально-психологічного навчання, що сприятиме формуванню ціннісного ставлення до лідерської позиції, усвідомлення й розуміння її сутності, ролі у професійній діяльності фахівців соціальних служб, позитивне ставлення до лідерської позиції, а також здатність проявляти лідерську позицію у професійній діяльності у мінливих умовах сьогодення.

До перспектив подальшого дослідження належить організація спеціального соціально-психологічного супроводу щодо формування ціннісного ставлення до прояву лідерської позиції фахівця соціальних служб.

References :

- Abulkhanova-Slavskaya, K. A. (1991). *Strategiya zhyznny*. Moskva : Mysl [in Russian].
- Balakhtar, V. (2015). Formuvannya profesionalizmu u maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. (Cotsiolohichni nauky)*. Vyp. 1, 113-116. Kherson : Helvetyka [in Ukrainian].
- Balakhtar, V. V. (2019). *Psykhologhiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty*. (Dys. d. psykol. nauk). Instytut psykhologhiï imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Kyiv [in Ukrainian].
- Balakhtar, V. V. & Tanasiichuk, V. I. (2020). *Formuvannya liderstoi pozitsii osobystosti fakhivtsia sotsialnykh sluzhb : spetskurs dlia slukhachiv ochno-dystantsiinoi formy navchannia (fakhivtsiv sotsialnykh sluzhb) v systemi pisliadyplomnoi osvity*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
- Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti*. Kn. 1. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Bodalev, O. O. (1988). *Psykhologhiia lychnosti*. Moskva : MHU [in Russian].
- Bozhovych, L. I. (1995). *Yzbrannye psykhologhycheskye trudu: Problemu formirovaniya lychnosti*. Feldshtein F. (Red.). Moskva : Mezhdunarod. ped. akademiya [in Russian].
- Bondarchuk, O. I. (Red.). (2014). *Metodyka doslidzhennia osoblyvosti psykhologichnoi hotovnosti kerivnykiv osvity orhanizatsii do diialnosti v umovakh zmin*. Kyiv [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Red.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (z dod. i dopov.)*. Kyiv ; Irpin : VTF

- «Perun» [in Ukrainian].
- Vyshniakova S. M. (1999). *Professyonalnoe obrazovanie : slovar kliuchevukh poniatiy, terminov, aktualnoi leksyky*. Moskva : Eksmo [in Russian].
- Halitsyna, L. M. (2010). *Kerivnyk: mystetstvo planuvannia*. Kyiv : Shkil. svit. [in Ukrainian].
- Zvierieva, I. D., Aliksieienko, T. F., Basiuk, T. P., Bezpalko, O. V., Bondarenko, Z. P., Bratus, I. V., ... & Tsiuman, T. P. (2006). *Sotsialna pedahohika : Mala entsyklopediia*. Zvierieva, I. D. (Red.). Kyiv : Tsentr uchebnoi lyteratury [in Ukrainian].
- Kichuk, A. (2006). Tsinnisne stavlennia yak psykholohichniy fenomen. *Psykholohiia i suspilstvo*, 3, S. 80-84 [in Ukrainian].
- Leontev, A. N. (1975). *Deiatelnost. Soznanye. Lychnost*. Moskva: Polytyzdat. [in Russian].
- Leontev, D. A. (2000). *Test smyslozhnyennukh oryentatsyi (SZhO)*. Moskva: Smysl [in Russian].
- Lobanova, N. N., Kosarev, V. V., & Kriuchatov, A. P. (1997). *Professyonalnaia kompetentnost pedahoha*. Samara – Sankt-Peterburh [in Russian].
- Lukyna, V. S. (2004). Yssledovanye motyvatsyy vnutrenneho razvytiia. *Voprosu psykholohyy*, 5, S.25-32. [in Russian].
- Rachynskiy, A. P. (2009). *Kerivnyk u derzhavnykh instytutsiakh*. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
- Romanovskiy, A. H., Kvasnyk, O. V., & Shapolova, V. V. (2016). Trekhvektornaia struktura poniatiia liderstvo. *Ynnovatsyy v nauke, obrazovanny y proyzvodstve Kazakhstana = Innovations in 187 science, education and production of Kazakhstan : materyalu Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.*, 17-18 noiabria 2016 h., S. 73-77. Almaata : ETU. T. 2 [in Russian].
- Romanovskiy, O. H., Hura, T. V., Reznik, S. M., ... & Bondarenko, V. V. (2018). *Formuvannia liderskoi pozytsiimaibutnikh inzheneriv u zakladakh vyshchoi tekhnichnoi osvity*. Romanovskiy O. H. (Red.). Kharkiv: NTU«KhPI» [in Ukrainian].
- Slastenyn, V.A. Ysaev, Y.F., Shyianov, E.N. (2002). *Pedahohyka: ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyi*. Moskva : Yzdatelskiy tsentr «Akademiya» [in Russian].
- Stepanov, O. M. (Uporiad) (2006). *Psykholohichna entsyklopediia*. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
- Stoliarenko, O. B. (2012). *Psykholohiia osobystosti*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Tanasiichuk, V. I. (2016). Doslidzhennia liderstva u vitchyzniani ta zakhidni nautsi. *Naukovy visnyk BDFEU. Humanitarni nauky. Spetsvypusk «Sotsialna robota i osobystist» : zbirnyk naukovykh prats* [red. kol. : Piren M.I (nauk. red.) ta in.]. Chernivtsi : Tekhnodruk. S.186-191 [in Ukrainian].
- Tansiichuk, V. I. (2021). Formuvannia liderskoi pozytsii fakhivtsia sotsialnykh sluzhzb zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii.
- Psykhologo-pedahohichniy suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity: *Materialy IKh Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (18 hrudnia 2020 r., m. Kyiv). Kyiv: DZVO «UMO», 2021. S.193-196. Vidnovleno z: <http://umo.edu.ua/mizhnarodni-naukovopraktychni-konferenciji-2020-roku> [in Ukrainian].
- Tymoshenko, Y. Y. & Sosnyn, A. S. (2002). *Menedzher orhanyatsyy: ucheb. posobyie dlia menedzhera*. Kyiv: Yzd-vo Evrop. un-ta. [in Ukrainian].
- Tsyhan, N. V. (2017). Osoblyvosti formuvannia profesiinoi kompetentnosti pry pidhotovtsi fakhivtsiv dlia riznykh typiv sotsialnykh zakladiv. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*, 13, S. 71-75. Vidnovleno z http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2017_13_19. [in Ukrainian].
- Fiedler, F.E. (1967). *A theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hil [In English].
- Moorhead, G. & Griffin, R.W. (2012). *Managing organizational behavior*. UK: South Western [In English].
- Stogdill, R. M. (1959). *Individual Behavior and Group Achievement*. New York : Oxford University Press [In English].
- Schvartz, S. H. (1992). The structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando: FL: Academic. Vol. 25, pp 1-65 [In English].

Volodymyr Tanasiychuk

PhD student of the Department of Management Psychology, Central Institute of Postgraduate Pedagogical Education, University of Educational Management, Kyiv (Ukraine)

THE PROGRAM OF FORMATION OF THE LEADERSHIP POSITION PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONALITY OF THE SOCIAL SERVICES SPECIALIST

ABSTRACT

The article presents the program of formation of the leadership position psychological features of the personality of the social services specialist. The publications of scientists on the formation of a leadership position, its value as one of the components of professional development in the field of social work are analysed. The purpose, main tasks, features of leadership position formation and scope of the program are revealed. Three sessions of the program are described in detail. The first session is aimed at forming a value attitude to the leadership position of a social services specialist, meaningful life prospects; the second - to

understand and realize the essence of the leadership position and experience a positive attitude, the formation of an active-positive type of attitude towards other people in the activities of social services; third - the ability to show leadership and act constructively in problematic situations of professional activity, etc. The components of the sessions are described, which will allow achieving the results of forming a leadership position and form values, meanings, understanding the essence and experience of a positive attitude to the leadership position, to promote the ability to self-expression of the leadership position, the value of the desire to lead, meaningful life perspective, the idea of him/herself as a leader, cognitive-reflexive - awareness of the essence of leadership and leadership position, formed understanding of the role of leadership in the professional activities of social professionals, reflection, affective-evaluative - formed attitude to other people, active-positive type of attitude towards other people, developed motives for leadership in professional activities, the ability to empathize and regulatory-behavioural - formed the ability to act constructively in problematic situations of professional activity, to show social courage, communicative tolerance, use and generate innovative technologies, initiate and manage changes in the field of social services.

Key words: social services specialist, leadership, leadership position, value attitude to leadership position, understanding of the role of leadership position, ability to show leadership position.

Танасійчук Володимир Іванович

Докторант кафедри психології управління,
Центрального інституту післядипломного педагогічного освітання,
ДЗПО «Університет менеджмента освіти», г. Київ
(Україна)

ПРОГРАММА ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИДЕРСКОЙ ПОЗИЦИИ ЛИЧНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА СОЦИАЛЬНЫХ СЛУЖБ

АННОТАЦИЯ

В статье представлена программа формирования психологических особенностей лидерской позиции личности специалиста социальных служб. Проанализированы публикации ученых о формировании лидерской позиции, ее ценности как одного из компонентов профессионального становления в сфере социальной работы. Раскрыты цель, основные задачи, особенности формирования лидерской позиции и объем программы, что способствует решению комплекса проблем в формировании ценностно-смыслового, когнитивно-рефлексивного, аффективно-оценочного и регулятивно-поведенческого компонентов формирования психологических особенностей лидерской позиции личности специалиста социальных служб. Подробно описаны три сессии программы. Первая сессия направлена на формирование ценностного отношения к лидерской позиции специалиста социальных служб, осмысленности жизненной перспективы; вторая – на понимание и осознание сущности лидерской позиции и переживания положительного отношения, формирование активно-положительного типа установки по отношению к другим людям в деятельности социальных служб; третья – способность проявить лидерскую позицию и конструктивно действовать в проблемных ситуациях профессиональной деятельности. Описаны составляющие сессий, которые позволят достичь результатов формирования лидерской позиции и сформировать ценности, смыслы, понимание сущности и переживания положительного отношения к лидерской позиции, способствовать собственному проявлению лидерской позиции, показателями которого в ценностно-смысловом компоненте выступают ценности и ценностные ориентации специалиста социальных служб, ценность стремления вести за собой, осмысленность жизненной перспективы, представление о себе как о лидере, когнитивно-рефлексивном –

осведомленность о сущности лидерства и лидерской позиции, сформированное понимание роли лидерской позиции в профессиональной деятельности специалистов социальных, рефлексия, аффективно-оценочном – сформированное других людей, активно-положительный тип установки по отношению к другим людям, развитые мотивы проявления лидерской позиции в профессиональной деятельности, способность к эмпатии и регулятивно-поведенческому – сформированная способность действовать конструктивно в проблемных ситуациях профессиональной деятельности, проявлять социальную смелость, коммуникативную толерантность, использовать и генерировать инновационные технологии, инициировать и управлять изменениями в сфере социальных услуг.

Ключевые слова: специалист по социальной работе социальных служб, лидерство, лидерская позиция, ценностное отношение к лидерской позиции, понимание роли лидерской позиции, способность проявлять лидерскую позицию.

How to cite (як цитувати):

Tanasiychuk, V. (2021). THE PROGRAM OF FORMATION OF THE LEADERSHIP POSITION PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONALITY OF THE SOCIAL SERVICES SPECIALIST. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (8), 99-107. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.9> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 22.05.2021

Дата рекомендації до друку: 20.08.2021

Дата оприлюднення: 30.08.2021

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 7 № 8 (52) / 2021

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 30.08.2021.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.